

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๒

เรื่องตำนานวังเก่า

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์

นายพันตรี ทดจงไกรภวโรธ (ม. ต. ประยูร เสนีวงศ์ ฉกรรจ์)

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ท้าวพิทักษ์อนงคนิกร (หม่อมราชวงศ์หญิงละม้าย เสนีวงศ์ ฉกรรจ์)

เมื่อมีกน พ.ศ. ๒๔๖๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๖

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ทรงพระนิพนธ์

นายพันตรี หลวงไกรกริตา (ม. ส. ประยูร เสนีวงศ์ ณกรุงเทพ)

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ท้าวพิทักษ์อนงคนิก (หม่อมราชวงศ์หญิงละม้าย เสนีวงศ์ ณกรุงเทพ)

เมื่อมีกน พ.ศ. ๒๔๖๖

๒๕๗๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

959.3

ป1711

2466

ว.26

ท้าวพิทักษ์ อดงค์ นิกร
(หม่อมราชวงศ์ หญิงดะม้าย เสนีวงศ์ ณกรุงเทพ)

คำนำ

นายพันตรี หลวงไกรกรีธา (ม.ล. ประยูร เสนีวงศ์ ณกรุงเทพ) มาแจ้งความแก่กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับ พระนคร ว่ามี สร้ทชจะรับพิมพ์ หนังสือเป็นของแจก ในงาน พระราชทาน เพลง ศพ ท้าวพิทักษ์อนงคนิกร (หม่อมราชวงศ์หญิงละม้าย เสนีวงศ์ ณกรุงเทพ) ผู้เป็นอาว์สักเรื่อง๑ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือให้ ข้าพเจ้า จึงเลือกหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่า ซึ่ง ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงขึ้นให้หลวงไกรกรีธาพิมพ์ ตามประสงค์ เหตุที่ ข้าพเจ้าแต่งตำนานเรื่องวังเก่า ได้กล่าวไว้ในคำอธิบายต่อไปข้างท้าย.

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคุณศุลบุญราษีทักษิณานุปทาน ซึ่งนายพันตรี หลวงไกรกรีธา ได้บำเพ็ญ เป็นการสนองคุณ ท้าวพิทักษ์อนงคนิกร (หม่อมราชวงศ์หญิงละม้าย เสนีวงศ์ ณกรุงเทพ) และที่ได้พิมพ์ หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลาย

๑๖ พฤษภาคม

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

สารบัญ

	หน้า	ก
อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า	"	๑
ตำนานวังเก่า ตอนที่ ๑ ว่าด้วยพระราชวังทั้ง ๓	"	๑
ว่าด้วยลูกเรือและหลานเรือในรัชกาลที่ ๓	"	๓
ว่าด้วยสร้างกรุงรัตนโกสินทร์	"	๒
ว่าด้วยพระบรมมหาราชวัง	"	๖
ว่าด้วยพระราชวังบวรสถานมงคล	"	๙
ว่าด้วยพระราชวังบวรสถานพิมุข	"	๓๓
ตอนที่ ๒ ว่าด้วยวังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๑	"	๑๔
๑ วังริมขอมพระสุเมรุ	"	๑๔
๒ วังริมขอมจักรเพชร	"	๑๕
๓ วังริมวัดโพธิ์	"	๑๕
๔ วังปากคลองวัดชนะสงคราม	"	๑๗
๕ วังสวนมังคุด	"	๑๘
๖ วังบ้านปูน	"	๑๘
๗ พระนิเวศน์เดิม	"	๒๐
๘ พระราชวังเดิม	"	๒๓
๙ วังคลังสินค้า	"	๒๓
๑๐ วังท่าเคียน	"	๒๓
๑๑ วังถนนหน้าพระลาน วังควันออก	"	๒๔
๑๒ วังถนนหน้าพระลาน วังกลาง	"	๒๕
๑๓ วังถนนหน้าพระลาน วังควันออก	"	๒๖

(๓๐)

๑๔	วังถนนหลักเมือง	วังที่ ๑	หน้า	๒๒๗
๑๕	วังถนนหลักเมือง	วังที่ ๒	,,	๒๒๗
๑๖	วังถนนหลักเมือง	วังที่ ๓	,,	๒๒๘
๑๗	วังถนนหลักเมือง	วังที่ ๔	,,	๒๒๘
๑๘	วังถนนหลักเมือง	วังที่ ๕	,,	๒๒๘
๑๙	วังถนนหลักเมือง	วังที่ ๖	,,	๒๒๘
๒๐	วังวิมสนามชัย	วังเหนือ	,,	๒๒๘
๒๑	วังวิมสนามชัย	วังกลาง	,,	๓๐
๒๒	วังวิมสนามชัย	วังใต้	,,	๓๐
๒๓	วังวิมสนามวังหน้า	วังที่ ๑	,,	๓๑
๒๔	วังวิมสนามวังหน้า	วังที่ ๒	,,	๓๒
๒๕	วังวิมสนามวังหน้า	วังที่ ๓	,,	๓๒
๒๖	วังวิมสนามวังหน้า	วังที่ ๔	,,	๓๓

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยวังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๒ ,,
๓๔

ว่าด้วยลักษณะสร้างวังเจ้านายแต่โบราณ ,,
๓๔

ว่าด้วยพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒
ที่ออกวังในรัชกาลนั้น ,,
๓๗

๑ วังวิมลพานช่างโรงสี วังเหนือ ,,
๓๘

๒ วังวิมลพานช่างโรงสี วังใต้ ,,
๓๘

๓ วังท้ายหีบเผย วังที่ ๑ ,,
๓๘

๔ วังท้ายหีบเผย วังที่ ๒ ,,
๓๘

(๓๓)

๕	วังท้ายหทัย	วังที่ ๓	หน้า	๕๐
๖	วังถนนบ้านหม้อ		,,	๕๐
๗	วังถนนสนามชัย	วังที่ ๑	,,	๕๑
๘	วังถนนสนามชัย	วังใต้	,,	๕๑
๘	วังริมแม่น้ำ ใต้วัดพระเชตุพน		,,	๕๑
	ว่าทวยพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒			
	ที่ออกวังในรัชกาลที่ ๓		,,	๕๒
๓๐	วังถนนจักรเพชร		,,	๕๔
๓๑	วังถนนสะพานหัวจรเข้		,,	๕๕
๓๒	วังริมประตูสำราญราษฎร์	วังตะวันออก	,,	๕๕
๓๓	วังริมประตูสำราญราษฎร์	วังกลาง	,,	๕๕
๓๔	วังริมประตูสำราญราษฎร์	วังตะวันตก	,,	๕๖
๓๕	วังริมพระนิเวศน์เดิม	ที่ ๑	,,	๕๖
๓๖	วังถนนพระอาทิตย์	วังที่ ๑	,,	๕๗
	ว่าทวยพระเจ้าลูกเธอ ในกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรัักษ์			
	ที่ออกวังในรัชกาลที่ ๒		,,	๕๗
๓๗	วังสะพานเสี้ยว	วังที่ ๑	,,	๕๗
๓๘	วังสะพานเสี้ยว	วังที่ ๒	,,	๕๘
๓๘	วังสะพานเสี้ยว	วังที่ ๓	,,	๕๘
๒๐	วังสะพานเสี้ยว	วังที่ ๔	,,	๕๘
๒๑	วังริมพระนิเวศน์เดิม	วังที่ ๒	,,	๕๘
๒๒	วังริมพระนิเวศน์เดิม	วังที่ ๓	,,	๕๘

ว่าด้วยพระเจ้าลูกเธอ ในกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณารักษ์ ที่ออกวังในรัชกาลที่ ๓	นำ	๔๘
๒๓ วังถนนโรงครก วังที่ ๑	”	๕๐
๒๔ วังถนนโรงครก วังที่ ๒	”	๕๐
๒๕ วังคลองตลาด วังที่ ๓	”	๕๐
๒๖ วังหลังวัดชนะสงคราม	”	๕๑
๒๗ วังริมคลองบางลำภู วังที่ ๓	”	๕๑
ตอนที่ ๔ ว่าด้วยวังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๓	”	๕๒
ว่าด้วยพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๓ ที่ออกวังในคราวแรก	”	๕๒
๑ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๑	”	๕๓
๒ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๒	”	๕๓
๓ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๓	”	๕๓
๔ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๔	”	๕๔
๕ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๕	”	๕๔
ว่าด้วยพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๓ ที่ออกวังในตอนกลาง	”	๕๕
๖ วังริมแม่น้ำ (เหนือขอมมหาฤกษ์)	”	๕๖
๗ วังริมแม่น้ำ (ใต้ขอมมหาฤกษ์)	”	๕๖
๘ วังถนนสนามชัย วังที่ ๓	”	๕๖
ว่าด้วยพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๓ ที่ออกวังในตอนหลัง	”	๕๗
๘ วังถนนเพ็ญนคร วังเหนือ	”	๕๗

๑๐	วังถนนเพ็ญนคร ^๕ วังใต้	หน้า	๕๗
๑๑	วังริมคลองสะพานถ่าน	,,	๕๘
๑๒	วังคลองตลาด ^๕ วังที่ ๒	,,	๕๘
๑๓	วังถนนมหาชัย ^๕ วังเหนือ	,,	๕๙
๑๔	วังถนนมหาชัย ^๕ วังกลาง	,,	๕๙
๑๕	วังถนนมหาชัย ^๕ วังใต้	,,	๖๐
	ว่าด้วยพระเจ้าลูกเธอ ในกรมพระราชวังบวร		
	มหาศักดิ์พลเสด็จ ^๕ ได้ออกวัง	,,	๖๐
๑๖	วังถนนพระอาทิตย์ ^๕ วังที่ ๒	,,	๖๑
๑๗	วังสะพานเสี้ยว ^๕ วังที่ ๕	,,	๖๑
	ตอนที่ ๕ ว่าด้วยสร้างวังในรัชกาลที่ ๔	,,	๖๒
	ว่าด้วยพระราชวังที่เสด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	,,	๖๒
	ว่าด้วยการสร้างพระราชวังสำหรับประพาศในรัชกาลที่ ๔	,,	๖๓
	พระราชวังประทุมวัน	,,	๖๔
	พระราชวังนันทอุทยาน	,,	๖๔
	พระราชวังสราญรมย์	,,	๖๕
	พระราชวังเมืองสมุทรปราการ	,,	๖๖
	พระราชวังบางปะอิน	,,	๖๖
	พระราชวังจันทร์เกษม	,,	๖๖
	พระราชวังท้ายพิณ ที่เขาพระพทธยาท	,,	๖๗
	พระนารายณ์ราชนิเวศน์ ที่เมืองลพบุรี	,,	๖๗

พระนครปฐม ที่จังหวัดนครไชยศรี	หน้า ๖๘
พระนครคีรี เมืองเพชรบุรี	” ๖๙
ว่าด้วยพระบรมราชวังสร้างในรัชกาลที่ ๔	” ๖๙
พระบรมราชวังใหม่ ในกรุงเทพฯ	” ๖๙
พระบรมราชวังสัทธา ที่จังหวัดสระบุรี	” ๗๐
ว่าด้วยวังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๔	” ๗๑
๑ วังกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส	” ๗๒
๒ วังกรมหมื่นวิษณุนารณินทร	” ๗๓
ว่าด้วยการสร้างวังพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๔	” ๗๓
๓ วังกรมพระนเรศวรฤทธิ	” ๗๗
๔ วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร	” ๗๗
๕-๖ วังกรมหลวงอดิศรอุดมเดช	” ๗๗
๗ วังกรมหมื่นภุชเวศม์จักรสังข์	” ๗๘
๘ วังกรมหลวงพรหมวรานรัักษ์	” ๗๘
๙ วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร	” ๗๙
๑๐ วังกรมหมื่นทิฆารวงศ์ประวติ	” ๗๙
๑๑ วังกรมขุนสิริวิชัยสังภาค	” ๗๙
๑๒ วังกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ	” ๘๐
๑๓ วังพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน	” ๘๐
๑๔-๑๕ วังสมเด็จพระยาเทววงศวิโรปการ	” ๘๐
๑๖ วังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช	” ๘๑

๑๗	วังสมเด็จ ฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	หน้า ๘๑
๑๘	วังกรมพระสम्मคมรพันธ์	,, ๘๑
๑๙	วังกรมหมื่นวิจิตรวราณปรีชา	,, ๘๓
๒๐	วังกรมหมื่นพงศาภิเศกมหิย์	,, ๘๒
๒๑	วังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	,, ๘๒
๒๒	วังกรมพระตำรงราชานุภาพ	,, ๘๒
๒๓—๒๔	วังกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	,, ๘๒
๒๕	วังกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์	,, ๘๒
๒๖	วังกรมหลวงสวัสดิวัตน์วิเศษ	,, ๘๓
๒๗—๒๘	วังกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย	,, ๘๓
	ว่าด้วยลกเชธ ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ออกวังในรัชกาลที่ ๔	,, ๘๓
๒๙	วังกรมพระราชวังขวรวิชัยชาญ (วังใหม่)	,, ๘๕
๓๐	วังกรมหมื่นขรรค์ไชยธรนินทร์	,, ๘๖
๓๑	วังกรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์	,, ๘๖
๓๒	วังพระองค์เจ้าโต	,, ๘๖
๓๓	วังกรมหมื่นนวรวัชรนิศักร	,, ๘๗
๓๔	วังกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ	,, ๘๗
	ตอนที่ ๖ ว่าด้วยสร้างวังในรัชกาลที่ ๕	,, ๘๘
	ว่าด้วยพระราชวังที่ทรงสร้างใหม่	,, ๘๘
	พระราชวังคีรี	,, ๘๘

พระคำหนักพญาไท	หน้า ๘๘
พระราชวังบางปะอิน	” ๘๘
ว่าด้วยพระราชวังเมืองราชบุรี	” ๘๐
พระราชวังวิมำนา ที่เมืองราชบุรี	” ๘๓
พระราชวังขันทนาถ	” ๘๓
พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน	” ๘๒
พระราชวังรัตนรังสรรค์	” ๘๒
พระราชวังบ้านปืน	” ๘๔
ว่าด้วยวังกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงสร้างในรัชกาลที่ ๕	” ๘๕
ว่าด้วยวังเจ้านายรัชกาลอื่นสร้างในรัชกาลที่ ๕	” ๘๕
๑. วังสวนหลวง วังเหนือ	” ๘๖
๒. วังสวนหลวง วังใต้	” ๘๖
ว่าด้วยการสร้างวังสำหรับพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๕	” ๘๖
๑. วังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ	” ๘๗
๒. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน	” ๘๘
๓. วังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต	” ๘๘
๔. วังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ	” ๘๘
๕. วังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครราชสีมา	” ๘๘
๖. วังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนสงขลานครินทร์	” ๘๘
๗. วังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนเพชรบุรีอินทราไชย	” ๘๘
๘. วังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา	” ๙๐๐

๘	วังสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์	หน้า	๓๐๐
๓๐	วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ	,,	๓๐๐
๓๑	วังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์	,,	๓๐๐
๓๒	วังกรมหลวงปราจิณกิติยศักดิ์	,,	๓๐๓
๓๓	วังกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช	,,	๓๐๓
๓๔	วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์	หน้า	๓๐๓
๓๕	วังกรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน	,,	๓๐๓
๓๖	วังกรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม	,,	๓๐๓
๓๗	วังกรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร	,,	๓๐๒
๓๘	วังกรมหมื่นสรรควิสิยนรศักดิ์	,,	๓๐๒
๓๙	วังกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส	,,	๓๐๒
๒๐	วังกรมขุนไชยนาทนเรนทร	,,	๓๐๒
	ว่าด้วยวังหลานเธอในรัชกาลที่ ๕	,,	๓๐๒
	ว่าด้วยวังลูกเธอ ในกรมพระราชวังขวร ฯ รัชกาลที่ ๕	,,	๓๐๓
	สารขานวังเก่าตามรายพระนามเจ้านาย	,,	๓๐๖

บอกแก้คำผิด

- คำว่า “กรมหมื่นนรินทรภักดี” หน้า ๒ บันทึก ๕ ให้แก้เป็น
“กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์”
- คำว่า “กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์” หน้า ๓๖ บันทึก ๓๗ ให้แก้เป็น
“กรมหมื่นนรินทรเทพ”
- คำว่า “พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้าโต” หน้า ๒๘ บันทึก ๑๕
ให้แก้เป็น “พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าโต”
- คำว่า “พระองค์เจ้าศรีสังข์ ในกรมพระราชวังขวรมหาศักดิ์กิติพลเสถ”
หน้า ๔๘ บันทึก ๓ ให้แก้เป็น “พระองค์เจ้าศรีสังข์ ใน
กรมพระราชวังขวรมหาเสนาณรงค์”

อธิบายเรื่องตำนานวงเก่า

เรื่องตำนานวงเก่านี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๓ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณทรรวิแห่งชั้นเมือรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยสร้างพระราชวังและวังเจ้านายครั้งรัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๒ แล้วโปรดให้เขียนเป็นหนังสือเส้นหมึกประทานชำระแก่เจ้านายที่ไปถวายรถน้ำสงกรานต์ ข้าพเจ้าได้ประทานดุษฎี ๓ อ่านแล้วเก็บรักษามาจนรัชกาลปัจจุบันนี้ ค้นหนังสือไปพบเข้า ก็เห็นว่าหนังสือเรื่องนั้นถ้าแต่งต่อเสียให้บริบูรณ์ ก็จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้ สมควรที่จะพิมพ์เป็นหนังสือหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครได้ แต่การที่จะแต่งต่อนั้น เห็นว่าตำนานวงเก่านี้ รัชกาลที่ ๔ รัชกาลที่ ๕ พอจะเสียเรื่องได้ ไม่ยาก ถ้าหากอยู่แต่เรื่องวังเจ้านายรัชกาลที่ ๓ ไม่รู้ว่าจะสืบถามหาเรื่องราวที่ผู้ใดก็ จึงทูลปรึกษาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์ ทรงแนะนำให้ถามหม่อมเจ้าแดง ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๓ พระองค์เจ้าจันทรา ข้าพเจ้าทำตามทรงแนะนำก็ทราบเรื่องวังเจ้านายครั้งรัชกาลที่ ๓ สมประสงค์ ได้จดเป็นหัวข้อไว้ แต่ยังหาได้แต่งขึ้นเป็นเรื่องสำหรับพิมพ์ไม่

ครั้นหม่อมเจ้าแดงสิ้นชีพิตักษัย หม่อมราชวงศ์หญิงโต จิตรพงศ์ ณ กรุงเทพ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์ ประสงค์จะพิมพ์หนังสือเป็นของแจกเนื่องในทักษิณานุปทาน ที่บำเพ็ญสนองพระคุณบิดา ขอให้ข้าพเจ้าช่วยจัดการพิมพ์หนังสือนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์ทรงเคอจนถึงเรื่องตำนานวงเก่าที่ข้าพเจ้าได้ไปถามหม่อมเจ้าแดงไว้ ทรงพระดำริเห็นว่าถ้าพิมพ์หนังสือเรื่องนั้นได้ก็

จะเหมาะที่ ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วย จึงได้แต่งเรื่องตำนานวงศ์เก่าที่พิมพ์
ในสมุดเล่มนี้ขึ้นใหม่ทั้งเรื่อง

การที่ แต่งหนังสือเรื่องนี้ได้ อาศัยชอบแผนที่เก่าซึ่งมีอยู่ในกรม
แผนที่ประกอบกับความรู้อันได้ความแต่ที่ต่าง ๆ คือในหนังสือ
พงศาวดารและจดหมายเหตุบ้าง ในหนังสือซึ่งกรมหลวงบดินทรไพศาล
โสภณทรงพระนิพนธ์ไว้บ้าง ได้จากคำชี้แจงของหม่อมเจ้าแดงบ้าง ได้
ถามหม่อมเจ้าอภัย ในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอชั้น ๒ กรมหมื่นอนันต
การฤทธิ และท่านผู้อื่นได้ความต่อมาในเวลาเมื่อจะแต่งหนังสือออกบ้าง
แต่เรื่องราวที่ข้าพเจ้าเรียบเรียงไว้ในหนังสือนี้ จะรับว่าถูกต้องทีเดียว
ไม่ได้ ด้วยเป็นการเก่าแก่ ความบางแห่งหมดตัวผู้รู้ต้องสันนิษฐาน
เอาเองก็มี ที่ไม่รู้ว่าจะสันนิษฐานอย่างไรที่เดี๋ยวก่อน ถึงกระนั้นก็ได้
เข้าใจว่าเรื่องราวเพียงเท่าที่ได้ความมาเรียบเรียงไว้ในสมุดเล่มนี้ คง
จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้ได้บ้าง.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตำนานวังเก่าในกรุงเทพฯ

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยพระราชวังทั้ง ๓

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เริ่มทรงสร้าง
กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร ฯ เมื่อขยาย พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น
เจ้านายพระองค์ชาย ซึ่งเจริญพระชันษาสมควรจะเสด็จอยู่ต่างหาก
มีเจ้าฟ้า ๗ พระองค์ พระองค์เจ้า ๓ พระองค์ รวมเป็น ๑๐ พระองค์
ด้วยกัน คือ

สมเด็จพระอนุชาธิราช มหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลพระองค์ ๑

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา พระองค์ ๑

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (คือ พระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เวลานั้นพระชันษาได้ ๑๖ ปี)
พระองค์ ๑

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ (ซึ่ง
ต่อมาทรงสถาปนาเป็นกรมพระราชวังหลัง) พระองค์ ๑

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงฉิมยุครบคินทร์ พระ
องค์ ๑

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรธรรค์ พระ
องค์ ๑ (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอทั้ง ๓ พระองค์นี้ เป็นพระโอรสของ
สมเด็จพระเจ้าฟ้างเอกประสงค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี)

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ (เป็น
โอรสของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุม
รักษ์) พระองค์ ๑

กรมหมื่นนรินทรภักดี พระภักดาของพระเจ้าอินังนางเธอ พระองค์
เจ้ากู (ซึ่งทรงสถาปนาพระนามพระองค์เป็นกรมหลวงนรินทรเทวีเมื่อใน
รัชกาลที่ ๔) พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าชนเดหว เป็นพระอนุชาของกรมพระราชวังหลัง แต่
มิได้ร่วมพระชนม์ พระองค์ ๑

หม่อมเรื่อง ซึ่งกรมพระราชวังบวร ฯ ทูลขอให้ยกขึ้นเป็นเจ้า
เพราะทรงนับถือเป็นพระภาคา โดยได้กระทำสัตย์ไว้ต่อกัน (ภายหลัง
ได้เป็นกรมขุนสุนทรภุเบศวร์) พระองค์ ๑

เจ้านายพระองค์ชายนอกนึ่งทรงพระเยาว์อยู่ทั้งนั้น ซึ่งสร้าง
พร้อมกรุงรัตนโกสินทร จึงมีแต่พระราชวังหลวง พระราชวังบวรสถาน
มงคล ก็ยังมีเจ้านายอีก ๘ วัง (แต่ใน ๘ วังนั้น ต่อมาทรงสถาปนา
เป็นพระราชวังหลังวัง ๑) รวมทั้งสิ้นเป็น ๑๐ วังด้วยกัน

วังซึ่งสร้างในชั้นแรก การเลือกที่ตั้งวังเนื่องด้วยการสร้างพระ
นคร อมรัตนโกสินทร ฯ เป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นจะกล่าวถึงเหตุการณ์
ที่สร้างพระนคร ฯ อันเป็นขั้วแยกการสร้างวังให้ปรากฏก่อน แล้วจึง
จะกล่าวบรรยายถึงเรื่องวังต่อไป

เดิมเมืองธนบุรีตั้งอยู่ทางฝั่งแม่น้ำปากตะวันตกฝั่งเดียว ครั้นขุน
หลวงพระยาตากมาตั้งเมืองธนบุรีเป็นราชธานี จะขยายบริเวณเมือง

ให้ใหญ่โตออกไปให้สมกับที่เป็นราชธานี จึงให้ชัศคแล้วสร้างปราการ
 พระนครทางข้างฟากตะวันออกอีกฝ่ายหนึ่ง(คือ แนวคลองตลาดทกวันนั้น)
 ทางข้างฟากตะวันตกก็ให้ชัศคเมืองธนเคิมก่อปราการต่อขึ้นไปทางข้าง
 เหนือ จนถึงคลองบางกอกน้อย แนวคกรงธนบุรีด้านตะวันตก ปากคู
 ข้างใต้คือคลองบางกอกใหญ่ที่ริมวัดโมลโลก ผ่านหลังวัดอรุณฯ
 แลบ้านขมิ้นไปออกคลองบางกอกน้อยที่หลังวัดอมรินทร์ ยังเป็น
 คลองเรืออยู่จนบัดนี้ เว้นแต่ที่ตรงปากคต่อนคือคลองบางกอกน้อยนั้น
 ถมเสียเมื่อทำทางรถไฟสายตะวันตก การที่สร้างกรงธนบุรีจึงเปลี่ยน
 แผนที่เมืองเคิม ซึ่งตั้งฝั่งเคียวเอาแม่น้ำไว้ทางหน้าเมือง กลายเป็น
 เมืองตั้งสองฟากเอาแม่น้ำไว้กกลางเมือง

แผนที่เมือง อย่าง ที่เอาลำน้ำไว้กกลางเมืองเช่นว่านมักเรียกกันว่า
 “เมืองอกแตก” ชวนให้เข้าใจว่าปราศจากชัยภูมิ แต่ที่จริงเช่นแบบ
 อย่างอื่นหนึ่งซึ่งนับถอกันมาแต่โบราณ เมืองโบราณที่สร้างปราการสอง
 ฟากเอาลำน้ำไว้กกลางเช่นนี้มีหลายเมือง คือ เมืองพิษณุโลก เมือง
 เพ็ชรบูรณ์ เมืองสรรคบุรี เมืองสุพรรณบุรี เป็นต้น เพราะมีประโยชน์
 ในการบางอย่าง เช่นอาจจะเอาพาหนะสำหรับใช้ทางน้ำรักษาไว้ได้ใน
 เมือง มิให้เป็นอันตรายในเวลาข้าศึกมาตั้งประชิดคิคเมืองนั้นเป็นต้น
 ความชอบมีเหตุการณเป็นอุทธารณปรากฏมาเมื่อก่อนสร้างกรงธนบุรีไม่
 ชำนัก คือ เมื่อพระเจ้ามังลงยกทัพพม่ามาคิกรุงศรีอยุธยา กองทัพพม่า

๑ คลองนี้มักเรียกกันเป็น ๒ ชื่อ ตอนข้างใต้เรียกว่า คลองตลาด ตอนข้าง
 เหนือเรียกว่า คลองโรงไหม จะเรียกในหนังสือว่า คลองคูเมืองเคิมทั้ง ๒ ตอน.

เข้ามาไต่จันชานพระนคร มาตั้งอยู่ข้างบ้านเหนือ กรุงศรีอยุธยาไม่เป็นที่
ไว้เรือในกำแพงพระนคร ต้องถอยเรือทิ้งปวงทั้งเรือหลวงและเรือสินค้า
ของราษฎรลงมารวมรักษาไว้ในแม่น้ำท่าตรงปากคข้างใต้พระนคร (คือ
ราวปากคลองตะเคียนทกวนัน) ข้าศึกยกข้อมลงมาเผาเรือเสียเกือบ
หมด บางทีจะเป็นด้วยเหตุที่ปรากฏในคราวซึ่งกล่าวนี้เอง พระเจ้ากรุง
ธนบุรีจึงเอาแขมเมืองสองฟากลำน้ำมาสร้างกรุงธนบุรี ทาได้สร้างโดย
ปราศจากความพินิจพิจารณาไม่ แต่ภายหลังมา เมื่อครั้งอะแซหุ่น
เข้ามาตีหัวเมืองเหนือ พม่ามาตั้งล้อมเมืองพิษณุโลกไว้ พระบาทสม
เด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็บสมเด็จพะอนุชาธิราช กรมพระราช
วังบรมมหาสุรสิงหนาททรงรักษาเมืองต่อสู้ในครั้งนั้น ใต้ที่คลองรักษา
“เมืองอกแตก” ต่อสู้พม่าข้าศึก ทรงทราบายประจักษ์ว่า เมืองที่ตง
สองฟากเอาแม่น้ำไว้กกลางเมือง เวลาต่อสู้มีทางเสียเปรียบข้าศึก ด้วย
ลำแม่น้ำคขวางอยู่ในเมือง เวลาศึกหนักทางด้านไหนจะส่งกำลังทาง
ด้านอื่นไปช่วยกันไม่สะดวก แม่น้ำที่เมืองพิษณุโลกยังว่าเคยแลคนพอ
ทำสะพานเรือให้เรือพลข้ามได้ แต่แม่น้ำข้างตอนใต้เช่นที่กรุงธนบุรีทั้ง
กว้างและลึก จะทำสะพานข้ามก็ขัดสน ถ้ามีกองทัพใหญ่ของข้าศึกเข้า
มาได้ถึงชานพระนคร เห็นจะรักษายากเต็มที พระบาทสมเด็จ ๑ พระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงประจักษ์แจ้งความชอนแก่พระราชหฤทัย ครั้น
เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงย้ายพระนครมาสร้างทางฝั่งตะวันออกแต่
ปากเคี้ยว ความที่กล่าวมานี้เป็นเนื้อเรื่องที่มาในพระราชพงศาวดาร

แต่เป็นข้อที่น่าวิจิตรในเรื่องสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยความปรากฏ
 ว่า พอพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จผ่านพิภพ ใน
 เดือนนั้นเองก็โปรดฯ ให้ลงมือสร้างพระนครใหม่ ความอันนั้นสื่อให้
 เห็นว่าการที่ย้ายพระนครนั้นเป็นการที่ได้ทำวิเศษแล้วได้สำรวจตรวจที่ชัยภูมิ
 ไว้แต่ก่อนแล้ว การใหญ่โตถึงปานนั้นใช้วิธีที่จะทำโดยทรงพระราช
 คำรั้งเป็นขั้นๆ ขึ้นทีละขั้น เมื่อคิดระยะเวลาตั้งแต่ศึกอะแซหุ่นกี้มาจน
 เปลี่ยนรัชกาลกรุงธนบุรีถึง ๕ ปี เรื่องที่จะย้ายพระนครมาตั้งปากเดียว
 น่าที่จะได้เคยเป็นปัญหาวิจิตรกันมาแต่ครั้งกรุงธนบุรี ข้างฝ่ายพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชดำริเห็นควรที่จะย้าย แต่
 ฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรีจะไม่เห็นชอบด้วย ฤๅมิฉะนั้นจะผิดก่อนหาเวลาที่เป็น
 โอกาส การจึงค้างอยู่ แต่คงได้ทรงตรวจตราเห็นที่ชัยภูมิมาแต่
 ครั้งกรุงธนบุรีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงอาจ
 ทรงสั่งให้ย้ายพระนครได้ในทันที

ทำเลที่สร้างพระนครใหม่ ถึงว่าใกล้กับเมืองธนบุรีเดิมเพียงตรง
 กันข้ามปากแม่น้ำก็จริง แต่เป็นที่ชัยภูมิผดกกันด้วยอยู่หัวแหลม
 ใต้แม่น้ำเป็นค้อมองสองด้าน ดั้งชดคลองเป็นค้อมองแต่ ๒ ด้าน พนท
 ทางด้านตะวันออก พันคลองค้อมองไปในสมัยนั้นก็ยังเป็นหลุม เรียกว่า
 ทะเลตมมาแต่โบราณ ถึงซำค้ำก็จะเข้ามาได้ถึงแขวงกรุงเทพฯ จะเข้า
 ถึงชานพระนครทางด้านนั้นก็ยาก ด้วยมีทางเดินแต่เฉพาะบางแห่ง
 เพราะเหตุนี้เมื่อสร้างพระนคร เดิมก็จะสร้างสะพานข้าง คือสะพานอย่าง
 ที่ก่ออิฐทอดไม่เหลื่อมเป็นพน สำหรับให้ช้างเดินข้ามคูทางด้านตะวันออก

หอสมุดกลาง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ออก พระพิมลธรรมวัดโพธารามถวายพระพรห้าม จึงได้ทรงพระราช
ดำริให้เห็นชอบด้วย เพราะเห็นว่าถ้าข้าศึกจับตนทางใต้แล้ว ก็จะทำร้าย
สพานข้ามเข้าที่พระนครได้สะดวกขึ้น

ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างพระนครใหม่
ครั้งนั้น เพราะทรงคาดว่าจะมีศึกพม่ามากอีกในไม่ช้า ข้อที่ทรงคาด
ก็ไม่ผิด พอสร้างพระนครแล้วเมื่อมะเสง พ.ศ. ๒๓๒๘ ในขณะนั้นเองศึก
พม่าก็มีมา คือ คราวศึกใหญ่ทัพพม่ายกมาทุกทาง แต่หากไทยไป
สกัดกั้นกองทัพหลวงของพม่าแตกเสียแต่ที่ตำบลลาคหญ้า แขวงเมือง
กาญจนบุรี ข้าศึกจึงมีได้เข้ามาถึงพระนคร เพราะพระนครใหม่สร้าง
ในเวลาระหว่างจะมีศึกพม่าดังกล่าวนั้น การที่สร้างจึงทำเป็น ๒ ระยะ
คือระยะเบื้องคั่นกรุงธนบุรีเดิมเป็นที่มั่น เป็นแต่ย้ายพระราชวัง
กษัตริสถานต่าง ๆ ในรัชกาลมาตั้งในกรุงธนบุรีทางปากควนออก ถึง
ระยะที่ ๒ จึงขุดคชชายเขตพระนครออกไปทางควนออกแต่ฝั่งเดียว
แล้วรอกำแพงธนบุรีทางข้างฝั่งควนตกเสีย คงรักษาแต่ที่ริมแม่น้ำ
เป็นเขื่อนนำของพระนครที่สร้างใหม่ บรรดาวังที่สร้างพร้อมกัน
กรุงเทพฯ ๑ สร้างโดยมีเหตุการณ์ที่กล่าวมาเป็นปัจจัยทั้งนั้น จะกล่าว
บรรยายเป็นรายวังต่อไป

พระบรมมหาราชวัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงย้ายพระ
ราชวังมาตั้งทางฝั่งควนออก ทำเลที่ตั้งในกำแพงกรุงธนบุรีทางฝั่งนี้ ตั้งแต่
ปากคลองคูเมืองเดิมข้างเหนือลงมาจนปากคลองข้างใต้ มาจนริมแม่

นำมาที่ผืนใหญ่ที่จะสร้างพระราชวังได้แต่ ๒ แปลง ๆ ข้างใต้อยู่ในระหว่าง
 วัดโพธิ์ (เซตพน) กับวัดสลัก (มหาธาตุ) แปลงข้างเหนือ อยู่แต่
 เหนือวัดสลักขึ้นไปจนคลองคูเมือง จึงสร้างพระราชวังหลวงในที่แปลงใต้
 สร้างพระราชวังบวรสถานมงคลในที่แปลงเหนือ ด้วยเหตุที่พระราชวัง
 หลวงกับวังหน้าในกรุงเทพฯ ๑ นี้จึงใกล้เคียงกัน ผิดกับที่กรุงศรีอยุธยา
 ที่องค์ตรงที่สร้างพระราชวังหลวงนี้ เมื่อครั้งกรุงธนบุรีให้พวกจีน
 ซึ่งขึ้นอยู่ในพระยาราชาศรีศรีฯ ตั้งบ้านเรือน เมื่อจะสร้างพระราช
 วัง โปรดให้พวกจีนย้ายลงไปตั้งบ้านเรือนอยู่ระหว่างวัดสามปลื้ม (จักร
 วรวิ) กับวัดสำเพ็ง (ประทุมคงคา) จึงเลยเป็นตลาดจีนมาจนทุกวันนี้
 พระราชวังหลวงที่สร้างขึ้นในกรุงเทพฯ ๑ นี้ ถ้าย้อนที่พระราช
 วังหลวงในกรุงศรีอยุธยามาสร้างแทบทุกอย่าง เช่นต้นว่าสร้างชิดข้าง
 แม่น้ำแลเห็นน้ำวังข้างเหนือหน้า เอล้าแม่น้ำไว้ข้างซ้ายวังอย่าง
 เดียวกัน เขากำแพงเมืองค้ำข้างแม่น้ำเป็นกำแพงพระราชวังชั้นนอก
 อย่างเดียวกัน วางพระราชมณฑลเคียงรายเรียงเป็นระยะอย่างเดียวกัน
 หมู่พระมหามณฑลเคียงตรงกับพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งเกล้า พระที่นั่งศิษิต
 มหาปราสาทตรงกับพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ มีแต่สร้างแต่พระที่นั่ง

๑. ขุนนางหัวหน้าจีนแต่ก่อน ๒ คน เป็นที่พระยาโชฎีกคน ๑ พระยาราชาศรีศรี
 คน ๑ ครั้นมาภายหลังรวมเป็นคนเดียว จึงมีชื่อว่าพระยาโชฎีกราชศรีศรี เหมือน
 ขุนนางหัวหน้าแขก แต่ก่อนก็เป็นที่พระจุฬาคคน ๑ พระราชมนตรีคน ๑ เมื่อรวมเป็นคน
 เดียว จึงชื่อว่าพระยาจุฬาราชมนตรี ดังนี้

องค์กลางที่ตรงพระที่นั่งสุวรรณเพ็ญปราสาท (พังมาสร้างพระที่นั่งจักรี
มหาปราสาทต่อรัชกาลที่ ๕) วัดพระศรีรัตนศาสดารามก็สร้างตรงกับ
วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่ในพระราชวังกรุงเก่า แต่เครื่องที่ปลูกสร้างพระ
ราชวังในชั้นแรกใช้เครื่องไม้ทั้งสิ้น แม้พระราชมณเฑียรอุทยานปรา
การรอบพระราชวังก็เป็นเครื่องไม้ มาอีกชั้นหนึ่งจึงได้ทำข้อมปราการ
รอบพระราชวังเป็นเครื่องก่ออิฐถือปูน แล้วทำพระราชมณเฑียรและพระ
มหาปราสาทเปลี่ยนเป็นก่ออิฐถือปูน ที่เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูนมาแต่
แรกมีแต่วัดพระศรีรัตนศาสดารามแห่งเดียว ทำหนักรักรัษาคาลาลกชน
และคลังทั้งปวงยังเป็นเครื่องไม้มาจนรัชกาลที่ ๓ จึงได้จับเปลี่ยนเป็น
เครื่องก่ออิฐถือปูนแต่นั้นมา

เขตพระราชวังหลวงซึ่งสร้างเมื่อรัชกาลที่ ๑ นั้น ด้านเหนือ ด้าน
ตะวันออก ด้านตะวันตก ตรงเท่าทกวนั้น แต่เขตรัศานิดีครั้งนั้นสุด
เพียงข้อมอนันต์คีรี เป็นข้อมมพระราชวังทิศตะวันออกเฉียงใต้ แนว
กำแพงพระราชวังแต่ข้อมอนันต์คีรีตรงมาทางทิศตะวันตก (เข้าใจว่าตาม
แนวที่สร้างแถวตั้งชั้นนอกข้างในพระราชวังนั้น) มาบรรจบข้อมมัสตยรร
พต ถึงรัชกาลที่ ๒ จึงขยายเขตรัศานิดีทางด้านใต้ออกไปเท่าทก
วนั้น และสร้างประตูปัททษัวร ประตูลันทรรพิตา สกัต์ในระหว่าง
กำแพงพระราชวังชั้นในกับกำแพงเมือง ซึ่งเรียกกันว่า “ ประตูแดง ”
แต่ก่อนนั้นมาประตูทั้ง ๒ นั้นหาไม่มี

การปลูกสร้างแก้ไขพระราชมณเฑียรและสถานที่ต่าง ๆ ที่ในพระ
ราชวังในรัชกาลหลัง ๆ มีมากมายหลายอย่างนัก จะพรรณนาในหนังสือ

๘
นักจะยกยาวเกินเจตนาไป ขอยติเพียงกล่าวถึงการขึ้นแรกสร้างตั้งได้
แสดงมาเท่านั้น

นามที่เรียกว่า “พระบรมมหาราชวัง” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ แต่ก่อนมาในบัตรหมายใช้ว่า “พระราชวังหลวง” ตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา เข้าระเบียบกับ “พระราชวังบวรสถานมงคล” และพระราชวังบวรสถานพิมุข แต่เรียกกันเป็นสามัญว่า “วังหลวง วังหน้า วังหลัง” ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนาธิราชให้มีพระเกียรติยศอย่างพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ เป็นพระราชบิดา พระองค์ ในแผ่นดินนี้ก็ต้องมีราชาศัพท์สำหรับจะใช้ในที่หมายความว่า ฝ่ายพระองค์ไหนฝ่ายเคี้ยว จึงทรงบัญญัติให้ใช้คำ “บรม” เพิ่มเข้าไปในฝ่ายวังหลวง คำ “บวร” เพิ่มเข้าไปในฝ่ายวังหน้า เป็นต้น ดังเช่นพระราชโองการก็เป็นพระบรมราชโองการ และพระบวรราชโองการ พระราชวังหลวง และพระราชวังบวรสถานมงคลก็เป็นพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังดังนี้ ครั้นพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ราชาศัพท์ส่วนข้างวังหน้า เช่นพระบวรราชโองการและพระบวรราชวัง เป็นต้นก็สูญไป แต่ฝ่ายข้างวังหลวงไม่ได้มีรับสั่งให้เลิกศัพท์ที่เคยใหม่ก็คงใช้คำ “บรม” ต่อมา จึงเรียกว่า พระบรมมหาราชวังจนทุกวันนี้

พระราชวังบวรสถานมงคล

เมื่อรัชกาลกรุงธนบุรีไม่มีพระมหาอุปราช ในกรุงธนบุรีจึงมีแต่พระราชวังหลวง ไม่มีพระราชวังบวรสถานมงคล ฤๅที่เรียกกันตาม

แยกอย่างครึ่งกรุงเก่าว่า “วังหน้า” ถึงรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาสม
 เด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระมหากษัตริย์ จึงต้องสร้างพระราชวังข
 ษสถานมงคลขึ้นใหม่ ทรงทวงนำซึ่งเป็นพิพิธภัณฑสถานข
 ที่สร้างพระราชวังข ๑ ทรงนี้ เพราะในท
 กวันออก อันเป็นที่มั่นในเวลาสร้างพระนครอมรัตนโกสินทร มี
 ที่ดินใหญ่แต่ ๒ แปลงก็ยกกล่าวมาแล้ว ที่แปลงให้สร้างพระราชวัง
 หลวง ยังเหลือที่แปลงเห็นอจึงสร้างพระราชวังข ๑ แต่ที่แปลงนี้
 แควย ต้องทำผาดิกรรมถวายที่เพิ่มเติมเขตร่วิศวลิกทางบ้านวันออก
 แลกท่วิศทางบ้านเหนือไปเป็นเขตร่วิศวลิกพระราชวังข ๑ และบางทีจะเป็น
 เพราะเหตุอันเอง กรมพระราชวังขบรมหาสุสังหนาทจึงทรงสร้างวิ
 สลิก (คือวัดมหาธาตุข)

ครั้นนี้การรักษพระนครซึ่งสร้างใหม่จักอนโลมตามแยกอย่างครึ่ง
 กรุงศรีอยุธยา เขาทของททตั้งพระราชวังข ๒ เป็นเขตรับหน้าท ให้
 วิพลฝ่ายพระราชวังหลวงรักษาทางบ้านใต้ วิพลฝ่ายวังหน้ารักษาทางบ้าน
 เหนือ มาบรรจบกันที่ประตูสำราญราษฎร (ซึ่งคนมักเรียกกันว่าประตู
 คู) การปกครองที่องทในพระนครก็แบ่งเป็นอำเภอวังหลวงอำเภอวังหน้า
 อนโลมตามเขตรอนนี้ สืบมาจนรัชกาลหลังๆ ฟังมาเล็กเมื่อรัชกาลที่ ๕

๑. เมื่อขยายที่ทองสนามหลวงในรัชกาลที่ ๕ รื้อพระราชวังข ๑ ขึ้นนอกท
 สนามเสียมาก ถ้าสังเกตที่พื้นสนามหลวง ยังจะแลเห็นแนวข้อมกำแพงวังขเดิมได้
 จนบัดนี้

เรื่องราวพระราชวังขจรสถานมงคลคือมาอยู่ในหนังสือ “เรื่อง
ตำนานวังหน้า” โดยพิศการ ไต้พิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓
แล้ว จะไม่กล่าวซ้ำในที่นี้

พระราชวังหลัง

ชื่อที่เรียกวังหน้าก็ วังหลังก็ เรียกตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า
ที่กรุงเก่านี้ วังจันทร์เกษมอันเป็นที่ประทับของพระมหาอุปราช อยู่
ทางข้างค่านำพระราชวังหลวง จึงเรียกกันว่า วังหน้า วังสวนหลวง
(ตรงที่ตั้งโรงพยาบาลขึ้น) อยู่ข้างค่านหลังพระราชวังหลวง จึงเรียกกัน
ว่า “วังหลัง” เรียกกันมาแต่ก่อนมีกรมพระราชวังหลัง ครั้นสถาปนา
กรมพระราชวังหลังขึ้นเมื่อรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา จึงขนานนาม
กรมว่า “กรมพระราชวังขจรสถานพิมุข” ในกรุงเทพ ฯ นี้พระราชวัง
ขจรสถานมงคลยังอยู่ข้างค่านำพระราชวังหลวงเรียกว่า วังนาก็ถูกตาม
แผนที่ แต่พระราชวังหลังนั้นผิดทิศห่างไกล ที่เรียกว่า วังหลัง
จึงคงหมายความว่า เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังขจรสถานพิมุข
เท่านั้น

พระราชวังหลังสร้างที่ตำบลสวนลั่น (คือตรงที่ตั้งโรงศิริราชพยาบาล
ขึ้น) ตั้งแต่กรมพระราชวังหลังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้า
หลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ด้วยที่ตรงนั้นมีขอมปรา
การเป็นมุมเมืองมาแต่ครั้งกรุงธนบุรี จึงเป็นที่สำคัญสำหรับขอมกัน
พระนครทางฝั่งตะวันตก มาสถาปนาเป็นพระราชวังหลังต่อขึ้นหลัง

แต่จะก่อสร้างแปลกกัษวังเจ้านายต่างกรมอย่างไบบ้าง ไม่ปรากฏสิ่ง
สำคัญเหลืออยู่ สืบก็ไม่ไต่ความ

อนึ่งที่ซึ่งสร้างพระราชวังหลังนั้น บางทีจะสร้างตรงที่พระนิเวศน์
เดิมของกรมพระราชวังหลัง ครึ่งทรงปฏิบัติราชการกรุงธนบุรีก็
ได้ ด้วยกล่าวกันว่าเมื่อครั้งกรุงธนบุรีนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา
เทพสุทนต์ พระพี่น้องพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
ฟ้าโยคพาดฟ้าโลก ทรงตั้งพระนิเวศน์สถานอยู่ที่ตำบลสวนมังคุด แล้ว
ทรงสร้างสวนลินจันขึ้น สมเด็จพระพี่น้องพระองค์นั้นมีพระโอรสทรง
ปฏิบัติราชการครึ่งกรุงธนบุรีถึง ๓ พระองค์ พระองค์ใหญ่ (คือกรม
พระราชวังหลัง) ได้เป็นพระยาสุริยอภัย พระองค์กลาง (คือกรมหลวง
อิเขตร์บัณฑิต) ได้เป็นพระอภัยสุริยา พระองค์น้อย (คือกรมหลวง
นรินทร์ธรณเรศร์) ได้เป็นหลวงฤทธินายเวรมหาเด็กละ บางทีจะทรง
โอนสวนลินจันประธานกรมพระราชวังหลัง ซึ่งเป็นพระโอรสผู้ใหญ่ให้
ตั้งนิเวศน์สถาน เพราะฉะนั้นจึงปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
เมื่อเกิดจลาจลในกรุงธนบุรี ครั้งพระยาสุรศักดิ์เข้ามาตีพระนคร กรม
พระราชวังหลังยกกองทัพเข้ามาจากเมืองนครราชสีมา มาตั้งอยู่ที่
“พระนิเวศน์สถานเดิม” พระยาสุรศักดิ์ให้เจ้ารามลักษณะไปรบกับกรม
พระราชวังหลัง กองทัพเจ้ารามลักษณะไปตั้งที่บ้านปูน และวางคน
รายโอบขึ้นไปจนวัดบางวัน้อย แล้วเอาไฟเผาบ้านเรือนราษฎรขึ้นไปแต่
ข้างใต้ หมายถึงให้ไหม้พระนิเวศน์สถานของกรมพระราชวังหลัง ตาม
ความที่ปรากฏนี้ยังว่า ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุทนต์

ประทับอยู่ที่สวนมังคุด กรมพระราชวังหลังเสด็จอยู่ที่สวนลั่นกิ่ง ค่าย
รักษาทั้ง ๒ แห่ง ฤๅซึกแนวค่ายตลอดถึงกัน ทั่วพระนิเวศน์สถาน
ทั้ง ๒ แห่งเกือบจะต่อติดไม่ห่างกัน

ต่อมาถึงตอนปลายรัชกาลที่ ๓ เมื่อกรมพระราชวังหลังทิวงคตแล้ว
ที่พระราชวังหลังแบ่งเป็น ๔ วัง คือ วังเดิม อันเป็นตอนพระราช
มณฑลเศียรของกรมพระราชวังหลังนั้น พระอรรคชายา ซึ่งเรียกกันว่า
“เจ้าครอกข้างใน” ประทับทรงปกครองเชื้อวงศ์ของกรมพระราช
วังหลังอยู่กับพระองค์เจ้าหญิงกระจับ พระองค์เจ้าหญิงจงกล ซึ่งเป็น
พระธิดา และพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ซึ่งเป็นพระโอรสพระองค์น้อย ส่วน
พระโอรสซึ่งทรงพระเจริญแล้ว ๓ พระองค์นั้น แบ่งที่วังหลังข้างตอน
ใต้ลงมา ทั้งวังเป็น ๓ วัง วังเหนือเรียกกันว่า “วังน้อย” เป็นที่
ประทับของกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ถัดลงมาถึง “วังกลาง” เป็นที่
ประทับของกรมหมื่นนเรศวรโยธี วังใต้เรียกกันว่า “วังใหญ่” เป็น
ที่ประทับของกรมหมื่นนราเทเวศร์ เจ้าข้างในและต่างกรมในพระราช
วังหลังทั้ง ๓ พระองค์เสด็จอยู่มาจนรัชกาลที่ ๓ แต่พระองค์เจ้าปฐม
วงศ์นั้นทรงผนวชอยู่วัดระฆังตลอดมาจนสิ้น พระชนม์มาอยู่ในรัชกาลที่ ๓
ครั้นสิ้นพระชนม์ไปหมดแล้ว หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ ในกรมก็อยู่
ต่อมา หาได้มีเจ้านายพระองค์อื่นเสด็จไปอยู่พระราชวังหลังไม่

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยวังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๑

วังเจ้านายเมื่อรัชกาลที่ ๑ สร้างเป็น ๒ คราว คือสร้างพร้อมกัน
ทรงรัตนโกสินทรคราว ๑ สร้างเพิ่มเติมเมื่อตอนปลายรัชกาลอีกคราว ๑
วังเจ้านายซึ่งสร้างพร้อมกันทรงรัตนโกสินทรนั้น สร้างทางพระนคร
ใหม่ฟากตะวันออก ๔ วัง สร้างทางทรงอนฟากตะวันตก ๔ วัง จะกล่าว
พรรณนาว่าเป็นรายวังต่อไป จะว่าด้วยวังทางฝั่งตะวันออกก่อน

๑ วังริมบ่อมพระสมุเระ

วังนี้สร้างเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรม
หลวงจักรเจษฎา อยู่ตรงมุมพระนครด้านเหนือ (ยังมีประตูวังก่ออิฐ
ปรากฏอยู่หลังบ่อมพระสมุเระจนบัดนี้) ที่สร้างวังนี้เดิมอยู่ในเขตรพระ
นิเวศน์สถานของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เมื่อครั้งทรงปฏิบัติ
ราชการทรงอนบุรี แต่สมัยนั้นเป็นที่อยู่นอกกำแพงเมืองข้างด้านเหนือ
ที่สร้างพระตำหนักเห็นจะอยู่ริมแม่น้ำ ครั้นสร้างพระนครใหม่ แนว
กำแพงเมืองผ่านกลางที่ แล้วเลี้ยวที่ปากคลองบางลำภูอันเป็นคพระนคร
ใหม่ไปทางทิศตะวันออก จึงสร้างบ่อมพระสมุเระเป็นบ่อมใหญ่ประจํามุม
พระนครข้างด้านเหนือลงตรงนั้น ถือว่าเป็นที่สำคัญในการบ่งกันพระ
นครแห่ง ๑ เมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จมาประทับที่พระราชวังบวร ฯ
แล้ว จึงพระราชทานที่พระนิเวศน์สถานเดิมค่อนในกำแพงพระนครที่สร้าง
ใหม่ ให้สร้างวังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เพื่อประโยชน์ใน
การรักษาพระนครทางด้านนั้น

วังนี้ตั้งแต่เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎาสิ้นพระชนม์แล้ว หาปรากฏ
ว่า ได้โปรดฯ ให้เจ้านายต่างกรมฯ พระองค์เจ้าพระองค์ใดเสด็จไป
ประทับไม่ กล่าวกันว่าเพราะพระภูมิเจ้าที่ร้ายแรงนัก

๒ วังริมบ่อมจักรเพชร

วังนี้เป็นที่สำคัญสำหรับการรักษาพระนครข้างใต้ เหมือนอย่าง
วังเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎาเป็นที่สำคัญสำหรับการรักษาพระนครข้างเหนือ
เพราะกำแพงพระนครสร้างตามแนวลำแม่น้ำลงไปเลยวเข้าคพระนคร
(ที่เรียกกันว่าคลองโอ่งอ่างขัณฑ์) ที่ตรงนั้นสร้างข้อมจักรเพชรไว้เป็น
ข้อมมุมพระนครข้างใต้ เหมือนอย่างสร้างข้อมพระสุเมรุไว้ตรงมุมพระ
นครข้างเหนือ จึงโปรดให้สร้างวังเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าหลาน
เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระโอรสพระองค์ใหญ่ของสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ พระพันนางพระองค์น้อย ที่ไต่วกเลียขไกล
กข้อมจักรเพชรนั้น (มุมวังอยู่ตรงศาลเจ้าที่เชิงสะพานวัดราชบูรณะ
ขัณฑ์) วังนี้เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์สิ้นพระชนม์แล้ว ก็หา
ปรากฏว่าโปรดให้เจ้านายต่างกรมหรือพระองค์เจ้าพระองค์ใดเสด็จไปอยู่
ไม่

๓ วังริมนัดโพธิ์

วังนี้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระสามีของพระ
เจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้ากุ (ซึ่งทรงสถาปนาพระองค์เป็นกรมหลวง
นรินทรเทวีเมื่อในรัชกาลที่ ๕) อยู่คึกเขตรวัดโพธิ์ (เขตพุน) ข้าง

ท่านเห็นอ เพราะฉนั้นคนทั้งหลายจึงได้ขานพระนามพระเจ้าอันนางเธอ
 พระองค์เจ้าก ว่า “เจ้าครอดวัดโพธิ์” กล่าวกันว่าวังอยู่ตรงที่สร้างวิหาร
 พระนอนวัดพระเชตุพน ทั่วในสมัยเมื่อแรกสร้างพระนครนั้น เขต
 พระราชวังหลวงท่านได้ยังอยู่เพียงแนวแถวเต่งตรงข้ามอนันตคีรีทางด้าน
 ตะวันออกมาหาข้ามสี่คยบรรพตทางด้านตะวันตก (ขยายเขตพระราชวัง
 ออกไปเท่าทวันนต่อในรัชกาลที่ ๒ เขตวัดพระเชตุพนทางด้านตะวัน
 ตกก็ขยายขึ้นมาทางพระราชวังต่อในรัชกาลที่ ๓) ที่ตั้งแต่เขตพระ
 ราชวังลงไปจนวัดโพธิ์ เมื่อขึ้นแรกสร้างกรุงเทพ ฯ เป็นย่านเสนาบดี
 คือย่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธที่สมุหนายก แล้วถึงบ้านเจ้าพระยามหา
 เสนาบดีนาคน แล้วจึงถึงวังกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ล้วนหันหน้าออก
 ถนนริมกำแพงเมือง ซึ่งเรียกกันว่าถนนท้ายสนาม

ทิวงานข้างที่จะเป็นที่พระนิเวศน์เดิมของกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ทั่ว
 ทำราชการเป็นตำแหน่งนายกวคหุ้มแพรมหาดเล็กครั้งกรุงธนบุรี และ
 เป็นบุตรเจ้าพระยามหาสมบัตย์แต่ก่อน กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ สิ้น
 ชีพตกไยยในรัชกาลที่ ๒ แต่พระองค์เจ้าก็ยังเสด็จอยู่มาจนรัชกาลที่ ๓
 เมื่อพระองค์เจ้ากุสินพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัวจะทรงขยายเขตวัดพระเชตุพน จึงโปรดให้กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์
 กับกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ พระโอรสของกรมหลวงนรินทรเทวี ย้าย
 ไปอยู่วังที่สร้างพระราชทานใหม่ใกล้ประตูสุทธานัน (เดี๋ยวนี้รวมอยู่ใน
 เขตวังบูรพาภิรมย์ทั้ง ๒ วัง)

๔ ว่างปากคลองวัดชนะสงคราม

วังกรมพระราชวังขวรมหาสุรสิงหนาท โปรดให้สร้างเป็นที่ประทับ
ของกรมขุนสุนทรภุชเชศวร์ ๆ นี้นามเดิมว่า หม่อมเรือง มีใต้เป็นเชื้อ
สายในพระราชวงศ์ เดิมตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองชลบุรี เมื่อเวลาข้าม
เมืองเป็นกลางครั้งเสียกรุงเก่าแก่พม่าซาคัก ได้มีอุปการะแก่กรม
พระราชวังขวรมหาสุรสิงหนาท และได้บัญญัติเป็นพี่น้องกัน ครั้นเมื่อ
ประคิษฐานพระราชวงศ์ กรมพระราชวังขวร ๆ จึงทูลขอให้ยกขึ้นเป็น
เจ้า ได้มีใต้เป็นที่เจ้าข้าเรอภรรยานิกุล ครั้นต่อมาด้วยความชอบในการ
สงคราม จึงทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่น แล้วเลื่อนเป็นกรมขุนสุนทร
ภุชเชศวร์

กรมขุนสุนทรภุชเชศวร์รับราชการอยู่ในกรมพระราชวังขวรมหาสุรสิง
หนาท กรมพระราชวังขวร ๆ จึงให้สร้างวังประธานที่ริมคลองคูเมืองเดิม
ทางฝั่งเหนือ ตรงพระราชวังขวร ๆ ข้าม(อยู่ริมปากคลองวัดชนะสงคราม
ปากควันตกไปจนกเขตต์โรงพยาบาลทหารเดียน) ว่างถึงรัชกาลที่ ๓
เป็นวังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ หม่อมเจ้าในเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ได้ครอบครอง
สืบมา ทุกวันเป็นที่ยานพระยาพจนปวีชา (ม.ร.ว. สำเริง อิศรศักดิ์
ณกรเทพ) ซึ่งเป็นนิตดาของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์

ทีนี้จะกล่าวถึงวังเจ้านายที่ตรงทางฝั่งแม่น้ำปากควันตกต่อไป ลักษณะ
แผนทริมแม่น้ำทางฝั่งควันตกเมื่อครั้งกรุงธนเป็นราชธานี พระราชวัง
ตั้งอยู่สักกำแพงกรุงธนบุรีข้างใต้ คือแต่ขอมวิชัยประสิทธิ์ขึ้นมาจาก
คลองเหนือวัดแจ้ง เรียกว่าคลองนครบาล ทิศเขตต์พระราชวังเพียงนี้

ตั้งแต่คลองนครบาลขึ้นไปจนคลองมอญเป็นที่วังเจ้าและตั้งคุกในตอสนับ
 เหนือคลองมอญขึ้นไปถึงบ้านเสนาบดี คือบ้านพระยาธรรมมา (บุญรอด
 บดินทรคพันธ์) ซึ่งเป็นบ้านเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราชในรัชกาลที่ ๓ แล้ว
 ถึงพระนิเวศน์สถานพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อยู่ใน
 บริเวณที่ว่าการกระทรวงทหารเรือทุกวันนี้ ต่อพระนิเวศน์สถานเดิม
 ขึ้นไปถึงอุ้งกำแพงอยู่ติดกับเขตรวัดบางว่าใหญ่ (คือวัดระฆังวัดนี้ แต่
 ว่าเขตรวัดข้างเหนือในสมัยนั้น กล่าวกันว่าอยู่เพียงราวพระโอบสถิตย์นี้)
 เหนือวัดบางว่าใหญ่ขึ้นไปจนคลองบางกอกน้อย อันเป็นที่สุกกำแพงกรุง
 ธนบุรีข้างฝ่ายเหนือ เรียกว่าตำบลบ้านปูน ตำบลสวนมังคุด และตำบล
 สวนลั่น เป็น ๓ ตำบล มีคำกล่าวกันอีกนัยหนึ่งว่า เดิมเรียกบ้านปูน
 ตำบลเคี้ยว ว่าสวนมังคุดและสวนลั่นนั้นเป็นของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม
 พระยาเทพสุทวารวิฑูรย์สร้าง แต่พิเคราะห์เห็นที่ท้องที่ยาวมากนัก
 จึงเข้าใจว่าจะเรียกนามเป็น ๓ ตำบลมาแต่เดิม

๕. วังสวนมังคุด

วังนี้เดิมเป็นพระนิเวศน์สถานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุทวารวิ
 ฑูรย์ครั้งทรงเป็นราชธานี ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุทวารวิ
 ฑูรย์เข้าไปประทับอยู่ในพระราชวังหลวง จึงประทานพระนิเวศน์สถาน
 ทตำบลสวนมังคุด ให้เป็นวังเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรนครินทร์ ซึ่งเป็น
 พระโอรสพระองค์น้อยเสด็จประทับต่อมา เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร

รณเรศวร สิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมเจ้าในกรมอยู่วังนาค่อมมาจนวนรัชกาล
ที่ ๓ แต่เห็นจะหมกสนผู้สามารถจะปกครอง จึงปรากฏว่าเมื่อปีที่ ๖
ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ทิวังสวนมังคุดชดโชนมาก เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรา
นรภัยทรงชอ แล้วย้ายไปสร้างวังใหม่ณที่นั้น ประทับอยู่ได้ ปี ๓ ก็
สิ้นพระชนม์ กรมหมื่นเทวานุรักษ์ พระโอรสพระองค์ใหญ่ได้ครอบ
ครองต่อมา ครั้นกรมหมื่นเทวานุรักษ์สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔ แต่
นั้นหม่อมเจ้าในกรมขุนอิศราฯ นรภัยก็อยู่ต่อมา ยังมีกำแพงวังปรากฏอยู่
มักเรียกกันว่า “วังกรมเทวา” แต่หาได้มีเจ้านายพระองค์อื่นเสด็จ
ไปประทับไม่

๖ วังบ้านปูน

วังนี้เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าขุนเณร อันเป็นพระอนุชาต่าง
ชนนิกษัตริย์พระราชวังหลัง เติมพระองค์เจ้าขุนเณรจะตั้งนิเวศน์สถาน
อยู่ณที่ใดหาปรากฏไม่ ปรากฏแต่ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกทรงสถาปนาให้มียศเป็นพระองค์เจ้า และมีพระเกียรติยศ
ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเมื่อเป็นนายกองโจรครั้งรบพม่าที่
ลาดหญ้า เมื่อเป็นพระองค์เจ้าแล้วตั้งวังอยู่ที่บ้านปูนในระหว่างวังเจ้าฟ้า
กรมหลวงนรินทรธรรณเรศวรกับเขตรว้กระมัง ยังมีทางเดินเรียกกันว่า
“ตรอกเจ้าขุนเณร” ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ คงจะเป็นแต่วังอย่างน้อย หา
เป็นทสำคัญอันใดไม่

๗ พระนิเวศน์เดิม

ไว้กล่าวมาแล้ว ว่าในสมัยเมื่อกองขุนบุรีเป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตั้งพระนิเวศน์สถานอยู่ตรงที่ว่าการกระทรวงทหารเรือที่กว๊านนี้ เมื่อเสด็จมาประทับในพระราชวังที่นั้นเรียกว่า “จวนเดิม” พระราชทานให้เป็นวังของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์ใหญ่ คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ด้วยอยู่ใกล้ตรงกัพระราชวังหลวงข้ามันชื่อว่าเป็นที่สำคัญแห่ง ๑ ต่อมาเมื่อโปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จไปประทับที่พระราชวังเดิม โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระขนิษฐาน้อยเสด็จประทับที่พระนิเวศน์เดิมต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๑ เมื่อพระขนิษฐาน้อยทรงอภิเษกเสด็จไปประทับพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวรฯ โปรดให้กรมขุนอิศเรศร์บวร ซึ่งเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ประทับที่พระนิเวศน์เดิมต่อมา ครั้นกรมขุนอิศเรศร์บวรสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้กรมหมื่นอนันตการฤทธิไกรกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ เสด็จไปประทับต่อมาจนในรัชกาลที่ ๕ เมื่อกรมหมื่นอนันตการฤทธิไกรสิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานที่พระนิเวศน์เดิมให้สร้างที่ว่าการทหารเรือขยายต่อออกมาให้พอราชการ และโปรดฯ ให้สร้างกำแพงมีใบเสมาหมายไว้เป็นสำคัญ ให้ปรากฏว่าพระนิเวศน์เดิมอยู่ตรงนั้น

๘ พระราชวังเดิม

เมื่อสร้างพระนครใหม่ ย้ายพระราชวังมาตั้งทางฝั่งตะวันออก ที่พระราชวังเดิมครั้งกรุงธนบุรีว่างอยู่ แต่เป็นที่สำคัญเพราะมีข้อมปราการสำหรับรักษาพระนครทางด้านใต้ฝ่ายตะวันตก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดฯ ให้กันเขตวังเข้าไปให้แคบกว่าเก่า คงไว้เป็นวังสำหรับเจ้านาย ชั้นแรกโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิดานุเคราะห์ พระโอรสพระองค์กลางของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และเมื่อพระราชทานอุปราชธานีแก่เป็นกรมพระราชวังบวรฯ แล้วก็โปรดฯ ให้เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเสด็จไปประทับที่พระราชวังเดิม ครั้นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์จึงพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับต่อมา ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาล สมเด็จพระศรีสุทธนารีบรมราชินีเสด็จออกไปประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และเสด็จสวรรคตที่พระราชวังเดิมนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ

หอสมุดกลาง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมมาจนตลอด
รัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
รับยวราชธานีแยกเสด็จไปประทับ ณ พระบวรราชวัง พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้พระเจ้าแผ่นดินองค์ยาเธอ กรมหลวงวงศา
ธิราชสนิทเสด็จไปประทับ ณ พระราชวังเดิม ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ใน
รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินองค์ยาเธอ เจ้าฟ้าจาทรนิตย์ กรมประจักษ์พรศิริ
เสด็จไปประทับ ณ พระราชวังเดิม เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมประจักษ์พรศิริ
พิงคสิ้นพระชนม์แล้ว จึงพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นที่พักตั้งโรงเรียน
นายเรือมาจนตรายเท่าทุกวันนี้

วัง ๘ วังที่พระรามาธิบดีเป็นวังตั้งพร้อมกันกับกรุงรัตนโกสินทร์
ครั้งต่อมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเจ้านายพระองค์ชายซึ่งยังทรงพระเยาว์
อยู่ในเวลาเมื่อสร้างกรุงฯ ทรงพระเจริญถึงเวลาควรจะออกอยู่ต่าง
หาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดฯ ให้สร้าง
วังเพิ่มเติมขึ้นอีก และวังซึ่งสร้างเพิ่มเติมนั้นอยู่ทางฝั่งตะวันออกทั้งนั้น
สร้างที่ริมแม่น้ำข้างท้ายโรงวิเสทลงไปจนท่าเคียน ๒ วัง สร้างที่
ริมถนนหน้าพระลานแต่ทำพระขึ้นไปจนหน้าประตูวิเศษไชยศรี ๓ วัง สร้าง
ที่ริมถนนหลักเมืองทั้ง ๒ ฝาก ๆ ละ ๓ วัง รวมเป็น ๖ วัง ฝ่ายกรมพระ
ราชวังบวรฯ ก็ทรงสร้างวังสำหรับลูกเธอที่ทรงพระเจริญขึ้นที่ริมสนาม
หน้าพระราชวังบวรฯ อีก ๔ วัง รวมเป็นวังที่สร้างเพิ่มเติมในรัชกาล
ที่ ๓ เป็น ๑๘ วังด้วยกัน จะพรรณาเป็นลำดับก็ยังไม่ทันกล่าวมาแล้วต่อไป

๑. วังที่ถนนหลักเมืองจะเป็น ๕ ว่าง ๆ ๖ ว่าง และวังริมสนามชัยจะสร้างแต่รัชกาล
ที่ ๑ ฤมาสร้างต่อรัชกาลที่ ๒ สงสัยอยู่บ้าง จะอธิบายเมื่อกล่าวถึงวังนั้น ๆ

๕ วังคลังสินค้า

วังน้อยริมแม่น้ำใต้ท่าหนักแพ (เห็นจะอยู่ราวที่หมื่นคึกเหนือโรง
 ไม่หินขี้ดิน) สร้างพระราชทานสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรม
 หลวงพิทักษ์มนตรี พระโอรสพระองค์กลางของสมเด็จพระพันางพระองค์
 น้อย เล่ากันว่าถึงรัชกาลที่ ๒ เกิดไฟไหม้วังทั้งหมด เวลานั้นประจวบ
 พระราชวังเดิมว่างมาแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จ
 เสด็จถวัลยราชสมบัติ จึงโปรดให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเสด็จ
 ไปประทับที่พระราชวังเดิม ส่วนที่วังที่ไฟไหม้นั้น ภายหลังโปรดให้
 สร้างโรงวิเสทและคลังสินค้า แต่จะสร้างในรัชกาลที่ ๒ ฤๅรัชกาลที่ ๓
 ชื่อนี้ไม่ทราบแน่

๑๐ วังท่าเตียน

วังน้อยต่อวังเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีลงไปข้างใต้จนต่อย่าน
 เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุญ) ซึ่งอยู่ที่ท่าเตียน โปรดฯ ให้สร้าง
 พระราชทานสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ พระ
 โอรสพระองค์น้อยของสมเด็จพระพันางพระองค์น้อย เจ้าฟ้ากรมขุน
 อิศราณฤกษ์ประทับอยู่วังนั้นในรัชกาลที่ ๓ ย้ายไปประทับที่วังสวนมิ่งคุ
 พากข้างโน้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทาน
 วังท่าเตียนให้กรมหมื่นสุนทรฤกษ์ พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๓
 ประทับต่อมา

ในเรื่องวงกรมหมื่นสรินทรวิภักษ์ นมขอสงสัยอยู่ ด้วยเสด็จออก
จากวังแต่ในรัชกาลที่ ๒ จะประทับอยู่ที่ไหนก่อนเสด็จมาประทับวังท่าเดียน
สืบหาไต่ความไม่ สันนิษฐานว่าข้างที่จะได้พระราชทานที่วังคลังสินค้า
เสด็จประทับต่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีก็เป็นได้ แต่ที่วังนั้นไฟ
ไหม้ค้ำหนักเก่าเสียหายหมด เห็นจะสร้างแต่เป็นค้ำหนักประทับชั่วคราว
ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ วังเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราภิรมย์ว่าง ทำนองจะเป็นวังมี
ค้ำหนักรักษาบริบูรณ์กว่า จึงโปรดฯ ให้ย้ายไปประทับที่วังท่าเดียน
เอาที่วังก่อนทำคลังสินค้าและโรงวิเสท ข้างที่เรื่องจะเป็นเช่นว่านี้

กรมหมื่นสรินทรวิภักษ์ประทับอยู่ที่วังท่าเดียนจนสิ้นพระชนม์ เจ้า
จอมมารคานันของกรมหมื่นสรินทรวิภักษ์อยู่ต่อมาจนอสัญกรรม และ
หม่อมเจ้าในกรมหมื่นสรินทรวิภักษ์อยู่ต่อมา จนถึงรัชกาลที่ ๔ จึงสร้าง
ศาลต่างประเทศกับตึกหลวงที่ตรงวังนั้น

๑๑ วังถนนนำพระลาน วังตวันตก

วังนี้อยู่ในพระนครใกล้ประตูท่าพระ โปรดฯ ให้สร้างพระราช
ทานสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนภานุรัตนมณีฑิต ซึ่งเรียก
กันว่า “เจ้าฟ้าเหม็น” พระราชชนกตา ประทับอยู่จนตลอดพระชนมายุ
ถึงรัชกาลที่ ๒ พระราชทานให้เป็นที่พักประทับของพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรม
หมื่นเจษฎาบดินทร์ ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในรัชกาลที่ ๓
พระราชทานให้เป็นที่พักประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าลักขณา
บุคณฯ สิ้นพระชนม์ พระราชทานให้เป็นที่พักประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ

พระองค์เจ้าชมสาย ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นแล้วเลื่อนเป็นกรมขุน
ราชสีหวิกรมในรัชกาลที่ ๔ เสด็จขอยมาจนสิ้นพระชนม์เมื่อสิ้นรัชกาล
ที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ พระราชทานให้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นอภัย
ลักษณะสมยัตติ พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๓ เมื่อกรมหมื่นอภัย
ลักษณะสมยัตติสิ้นพระชนม์แล้ว จึงพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ
นริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จประทับมาจนทุกวันนี้

๑๒ วังถนนหน้าพระลาน วังกลาง

วังนอริศรมณีนหน้าพระลานคือวังท่าพระมาทางตะวันออก ไปรดฯ ให้
สร้างเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุโณทัย ซึ่งทรง
สถาปนาเป็นกรมหมื่นศกคิพลเสพ เสด็จขอยมาจนรัชกาลที่ ๓ ได้ทรง
รับอภิเษกเสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรฯ (ที่วังกลางว่างอยู่จน
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์เสด็จออกวัง จึงพระราชทาน
วังกลางให้เป็นที่ประทับ ครั้นกรมหลวงเทพพลภักดีสิ้นพระชนม์
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ ไปรดฯ ให้เจ้าฟ้าอาภรณ์เสด็จไปประทับณวังหน้า
ประตวิเศษไชยศรี^๑) พระราชทานวังกลางให้เป็นที่ประทับของ
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าชายกลาง ซึ่งพระราชทานพระนามใน
รัชกาลที่ ๔ ว่า เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ เสด็จขอย
จนสมเด็จพระเจ้าอาภรณ์สิ้นพระชนม์ ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ

๑ ความที่ในวงกล่าวตามสันนิษฐานของข้าพเจ้า ด้วยเมื่ออภิเษกกรมพระ
ราชวังบวรมหาศกคิพลเสพ สมเด็จพระเจ้าอาภรณ์พระชนม์ได้เพียง ๑๐ ปี แต่คง
ต้องออกวังก่อนสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา.

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้รวมวังหน้าประตวิเศษไชยศรีกับวังกลาง
เป็นวังเดี่ยว เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนบารายประยักษ
และประทับต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงเลื่อนเป็นกรมพระแล้วเป็นกรม
พระยา แล้วจึงสิ้นพระชนม์ กรมหมื่นบารายประยักษ ซึ่งเป็นพระโอรส
พระองค์ใหญ่ได้เสด็จอยู่ต่อมาจนตลอดพระชนมายุอีกพระองค์หนึ่ง แล้ว
จึงตั้งเป็นโรงงานช่างสิบหมู่ ซึ่งจัดเป็นที่ว่าการกรมศิลปากรในรัชกาล
ปัจจุบันนี้.

๑๓ วังถนนหน้าพระลาน วันทวันออก

วังนี้อยู่ริมถนนหน้าพระลาน ต่อวังกลางมาทางตะวันออกจนถึงมุม
ถนนหน้าพระธาตุ อยู่ตรงประตวิเศษไชยศรีทางเข้าพระราชวัง โปรดฯ ให้
ให้สร้างพระราชทานเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
อภัยทิต ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเทพพลภักดิ์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๓
เลื่อนเป็นกรมหลวงเสด็จอยู่จนตลอดพระชนมายุ แล้วพระบาทสม
เด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระ
เจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ต่อมา ครั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์สิ้นพระ
ชนม์ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้รวมกับวังกลาง เป็นที่ประทับของ
สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาบารายประยักษดังกล่าวมาแล้วในวังกลาง
วังซึ่งสร้างที่ถนนหลักเมือง ๖ วังนั้น สร้างทางฟากถนนข้างเหนือ
๓ วัง ฟากถนนข้างใต้ ๓ วัง ตั้งแต่ริมศาลหลักเมืองไปจนถึง
ริมคลองคูเมืองเดิม ซึ่งเรียกว่าคลองตลาดในบัดนี้ ซึ่งวังทั้ง ๖
นั้น มักเรียกเปลี่ยนไปตามพระนามเจ้านายซึ่งเสด็จประทับอยู่ภาย

หลัง จะเรียกในหนังสือให้สัตว์แก่ผู้อื่น จึงสมมุติเรียกวังทาง
 ฟากถนนข้างเหนือว่า วังที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๕ เรียกวังทางฟากถนนข้าง
 ใต้ว่าวังที่ ๒ ที่ ๔ ที่ ๖ ตั้งต้นแต่ทางหลักเมืองไปหาคลอง

๑๔ วังถนนหลักเมือง วังที่ ๑

วังนี้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ
 พระองค์เจ้าสุริยา ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นรามอิศเรศร์ ในรัชกาล
 ที่ ๒ เลื่อนเป็นกรมขุนในรัชกาลที่ ๓ แล้วเลื่อนเป็นกรมพระในรัชกาล
 ที่ ๔ เสด็จประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระเจ้าอนังยาเธอ กรมหมื่นอลงกตกิจ
 ปรีชา (ซึ่งได้หม่อมเจ้าในกรมพระรามอิศเรศร์เป็นชายา) เสด็จ
 ไปประทับที่วังนี้ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ นั้น ครั้นถึงรัชกาล
 ที่ ๕ จึงรื้อวังทำโรงช้าง

๑๕ วังถนนหลักเมือง วังที่ ๒

วังนี้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยา
 เธอพระองค์เจ้าทิพย์ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นจิตรภักดีในรัชกาลที่ ๒
 กรมหมื่นจิตรภักดีสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระ
 เจ้ามืดเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระเจ้าอนังยาเธอพระองค์เจ้ามรกต ซึ่ง
 ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสถิตย์สถาพรเมื่อในรัชกาลที่ ๔ เสด็จไปประทับ
 ครั้นกรมขุนสถิตย์สถาพรสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระ
 จอม

เกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ๑ ให้พระองค์เจ้าสมแสงในกรมพระราชวังบวร ๑
รัชกาลที่ ๒ ประทับ ๑ เมื่อดวงพระองค์เจ้าสมแสงสิ้นพระชนม์แล้วจึงรื้อวัง
สร้างโรงม้าแข่ง

๑๖ วังถนนหลักเมือง วังที่ ๓

วังนี้ปรากฏว่าพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าคารากร ซึ่งทรงสถา
ปนาเป็นกรมหมื่นศรีสุเทพในรัชกาลที่ ๓ เสด็จประทับอยู่ แต่เมื่อสิ้น
รัชกาลที่ ๑ พระชันษากรมหมื่นศรีสุเทพได้เพียง ๑๕ ปี จะได้กระทำการ
สร้างไว้แต่ในรัชกาลที่ ๑ มาสร้างวังนี้คือในรัชกาลที่ ๒ ก็อาจจะเป็นได้
กรมหมื่นศรีสุเทพสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๓ หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมา
จนรื้อวังทำโรงช้างในรัชกาลที่ ๕

๑๗ วังถนนหลักเมือง วังที่ ๔

วังนี้โปรด ๑ ให้สร้างพระราชทานเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยา
เธอพระองค์เจ้าคันธรส ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศรีสุเรนทรเมื่อใน
รัชกาลที่ ๒ เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ จึงโปรด ๑ ให้พระ
เจ้านองยาเธอพระองค์เจ้าโต ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอินทร
อมเรศร์เมื่อรัชกาลที่ ๓ แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศร์
เมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จประทับต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ แล้ว
พระองค์เจ้าหญิงสายสมร พระน้องร่วมเจ้าจอมมารดาภักย์กรมหลวง
มหิศวรินทรากรมเรศร์เสด็จประทับอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
แล้วจึงโปรดสร้างหมู่ตึกขึ้นเป็นที่ว่าการกระทรวงกลาโหมขึ้น

๑๘ วังถนนหลักเมือง วังที่ ๕

วังนี้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานเป็นที่ประทับพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากล้ายเสด็จอยู่ พระองค์เจ้ากล้ายสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ นั้น ถึงรัชกาลที่ ๒ โปรดฯ ให้พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสัทศัน ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นไกรสรวิชาติในรัชกาลที่ ๓ เสด็จอยู่ต่อมา กรมหมื่นไกรสรวิชาติสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ หม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์ในกรมนี้ได้อาศัยมา จนเจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. ศัลยศัตถ์ ฅกรงเทพ) ได้ย้ายเป็นที่สุดท้าย พระอริวงเมอแต่ตั้งที่ถนนหลวงในรัชกาลที่ ๕

๑๙ วังถนนหลักเมือง วังที่ ๖

วังนี้ไม่ปรากฏพระนามเจ้านายที่ได้เสด็จอยู่ เข้าใจว่าเดิมเห็นจะสร้างพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทิพยทิม ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอินทรพิพิธในรัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ โปรดฯ ให้เสด็จไปประทับที่วังริมสนามชัย ที่วังนี้จะเห็นวังเจ้านายพระองค์ใดก็ตาม ฤๅจะตั้งโรงใหม่ของหลวงแต่เมื่อรัชกาลที่ ๒ หาทรายแน่ไม่ทราบแต่ว่าที่ตรงนั้นเป็นโรงใหม่มาแต่รัชกาลที่ ๓ จนก่อสร้างโรงทหาร

๒๐ วังริมสนามชัย วังเหนือ

วังนี้ปรากฏว่าเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทิพยทิม ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอินทรพิพิธเมื่อในรัชกาลที่ ๒ อาจจะมีสร้างพระราชทานเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพราะเป็นพระเจ้าลูกยาเธอชั้นใหญ่ ฤๅมิฉะนั้นจะเสด็จอยู่วังที่ ๖ ที่ถนนหลักเมืองก่อน ย้ายมา

ประทัยอัยังนในรัชกาลที่ ๒ เมื่อจะสร้างโรงใหม่ก็เป็นที่ กรม
หมื่นอินทวิพิณสันพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ ต่อมาโปรด ฯ ให้พระเจ้าอนัง
ยาเธอ พระองค์เจ้าดวงจักร ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนครสวรรค์วิทย
เมือในรัชกาลที่ ๓ นั้นเสด็จอยู่ กรมหมื่นนครสวรรค์สันพระชนม์
ในรัชกาลที่ ๓ หม่อมเจ้าศิศในกรมหมื่นนครสวรรค์ ซึ่งทรงสถา
ปนาเป็นพระองค์เจ้าประทีปสุวรรณเมือในรัชกาลที่ ๕ ใค้อยู่ต่อมา จน
สร้างเป็นสวนสราญรมย์ ในรัชกาลที่ ๕

๒๑ วัริมสนามชัย ว่างกลาง

วังนี้เป็นที่ประทัยของพระองค์เจ้าไกรสร ซึ่งทรงสถาปนาเป็น
กรมหมื่นรักษารณเรศวรเมือในรัชกาลที่ ๒ แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงใน
รัชกาลที่ ๓ ต่อมาเป็นที่ประทัยของพระองค์เจ้าคเนจร ซึ่งทรงสถาปนา
เป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นอมเรนทรมณฑิทรเมือในรัชกาลที่ ๓
กรมหมื่นอมเรนทรมณฑิทรเสด็จอยู่ทวงนมาจนสร้างเป็นสวนสราญรมย์
เมือในรัชกาลที่ ๕

๒๒ วัริมสนามชัย ว่างใต้

วังนี้สร้างเป็นที่ประทัยของพระองค์เจ้าสรียวงศ์ พระเจ้าลูกยาเธอ
ในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสวัสดิวิชัย เมือในรัชกาล
ที่ ๓ แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ สุขวัฒนวิชัย เมือในรัชกาล
ที่ ๕ ประทัยอยู่จนสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงโปรด ฯ ให้พระเจ้าอนังยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพเสด็จ
อยู่ต่อมา ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ จะพระราชทานวงอนแลกททำสวนสราญ

รมย์ กรมขุนวรจักรธรานุภาพไม่รับพระราชทาน ไปทรงขอทูลสวน
สร้างวังที่ริมถนนเจริญกรุง (ตรงมุมถนนวรจักรย์คั่น) สร้างวังโดย
ลำพังพระองค์ แล้วเสด็จอยู่ที่นั่นต่อมาจนตลอดพระชนมายุ

วังซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทโปรดให้สร้างสำหรับลูก
เธอ ๔ วังนั้น สร้างริมสนามหน้าพระราชวังบวรฯ (ประมาณตั้งแต่หน้านาง
ขจรณีมาจนตรงลหุไทยเพียงตรงกับแนวถนนพระจันทร์ทุกวันนี้) พื้นที่
ตรงนั้น คำนวณวันตกจกแนวสนาม คำนวณวันออกตกคคของคูเมืองเดิม
รูปที่เปนชายธง จึงสร้างวังเรียงตามแนวแต่เหนือลงมาได้ ๓ วัง
สร้างวังที่ ๔ ตรงหลังวังที่ ๓ หันหน้าไปหาคลองคูเมืองเดิม เพราะพื้นที่
ที่ค่อนข้างโตกว้างกว่าข้างเหนือ วังทั้ง ๔ นี้เจ้านายพระองค์ใดจะใด
ประทับบ้าง เกรงจะกล่าวไม่ได้ถึงวันที่เดี๋ยว จะพรรณาเพียงเท่า
ที่สืบได้ความเมื่อจะแต่งหนังสือ

๒๓ วังริมสนามวังหน้า วังที่ ๑

วังนี้อยู่ข้างเหนือวังแถวเดียวกัน สร้างเป็นที่ประทับของพระองค์
เจ้าลำดวน ซึ่งเป็นลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ ต่อมาเป็นที่ประทับของ
กรมหมื่นเสนาเทพ ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จอยู่มา
จนรัชกาลที่ ๓ เมื่อกรมหมื่นเสนาเทพสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมเจ้าใน
กรมหม่อมเจ้าพุ่ม ซึ่งรับราชการในตำแหน่งหม่อมม้าหลวงนั้นเป็นต้นอยู่
ต่อมา ถึงรัชกาลที่ ๔ แบ่งทววังนี้อยู่กันเป็น ๒ ส่วน ทางริมคลองข้าง
เหนือเป็นวังพระองค์เจ้าชายเริงคนอง (ยี่อก) ในกรมพระราชวังบวร

มหาศักรพิลเสพ ซึ่งย้ายมาจากทอน ข้างใต้เป็นบ้านเรือนพวกเชื้อ
สายกรมหมื่นเสนาทัพอยู่ที่ต่อมา ถึงรัชกาลที่ ๕ แบ่งที่คอนริมสะพานสร้าง
วังกรมหมื่นรพีพรปฏิภาณ ลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่
หัวอีกวัง ๑ เป็นเช่นนั้นจนรื้อทำสนามหลวง

๒๔ วังริมสนามวังหน้า วังที่ ๒

วังนี้เป็นวังกลางในแถววังริมสนามวังหน้า สร้างเป็นที่ประทับของ
พระองค์เจ้าอินทปัตย์ ต่อมาเป็นที่ประทับของกรมขุนนรวนชิติ ในกรม
พระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เล็ดจ้อยมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาล
ที่ ๔ เมื่อกรมขุนนรวนชิติสิ้นพระชนม์แล้ว เชื้อสายอยู่ต่อมาจนรัชกาล
ที่ ๕ จึงแบ่งที่วังนี้เป็นสองส่วน ทางริมคลองพวกเชื้อสายกรมขุนน
รวนชิติอยู่ต่อมา ทางริมสนามเป็นวังพระองค์เจ้านันทวันลูกเธอในพระ
บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เล็ดจ้อยมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
แล้วกรมหมื่นชาญชัยบวรยศในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ประทับค่อ
มาจนรื้อทำสนามหลวง

๒๕ วังริมสนามวังหน้า วังที่ ๓

วังนี้ให้สร้างเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าข้าง ต่อมาเป็นที่ประ
ทับของพระองค์เจ้าบัว ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เล็ดจ
้อยมาจนรัชกาลที่ ๓ แล้วหามี่เจ้านายพระองค์ใดประทับไม่ เป็นที่ว่าง
อยู่ช้านาน จนถึงรัชกาลที่ ๕ จึงเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าสุธารส
ลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เล็ดจ้อยมาจนสิ้นพระ
ชนม์ในรัชกาลนั้น

๒๖ วังวิมสนามวังนำ วังที่ ๔

วังนี้จริงมีได้ขั้ววิมสนาม เพราะอยู่ตรงหลังวังที่ ๓ แต่อยู่ใน
แถววังหมื่นเดียวกัน จึงสงเคราะห์เข้าในพวกวังวิมสนามด้วย วังนี้
สร้างเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าก้อนแก้ว ต่อมาเป็นที่ประทับของ
พระองค์เจ้ามั่ง แล้วพระองค์เจ้านพเก้า ในกรมพระราชวังขรรค์
สุรสิงหนาทเสด็จอยู่มาจนในรัชกาลที่ ๔ แล้วเป็นที่ประทับของพระองค์
เจ้ากำภู ในกรมพระราชวังขรรค์สุรสิงหนาทเสด็จอยู่มาจนใน
รัชกาลที่ ๕ เมื่อพระองค์เจ้ากำภูสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมเจ้าในกรม
อยู่ต่อมาจนสร้างคราวลพบุรี

วังซึ่งสร้างเพิ่มเติมในรัชกาลที่ ๓ รวม ๑๘ วัง เจ้านายได้เสด็จ
ประทับตั้งได้แสดงมา

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยวังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๒

ก่อนพระนางถึงวังเจ้านายซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๒ จะกล่าวถึงลักษณะการสร้างวังตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มาจนรัชกาลที่ ๓ อันเข้าใจว่าทำตามประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี คือเจ้านายพระองค์ชายเมื่อโสกันต์ และเสด็จทรงผนวชเป็นสามเณรแล้ว ในตอนพระชันษายังไม่ถึง ๒๐ ปี ยังประทับอยู่ในพระราชวัง บางพระองค์คงอยู่ทำหน้าที่ในพระราชวังเช่นในอย่างเดิม บางพระองค์ก็โปรด ๆ ให้จัดตำแหน่งให้ประทับอยู่ในพระราชวังชั้นนอก บางพระองค์ก็เสด็จไปประทับอยู่กับเจ้านายที่ออกวังแล้ว เริ่มการก่อสร้างวังพระราชทานในตอนนั้น จะสร้างวังที่ตรงไหนก็ให้กรมนครบาลได้ที่ บอกให้ราษฎรบรรดาอยู่ในถิ่นหรือดอนหญ้าเรือนย้ายไปอยู่ที่อื่น เพราะตามกฎหมายถือว่าที่แผ่นดินเป็นของหลวง และเจ้านายเมื่อทรงกรมแล้วย่อมมีหน้าที่ควบคุมพลเป็นกำลังราชการ ที่วังก็เหมือนอย่างเป็นที่ทำการรัฐบาลแห่งหนึ่ง อีกประการ ๑ ที่ดินในสมัยนั้นก็ยังมีค่าจะมีราคาเท่าใดไม่ เรือนชานทั้งปวงเล่าก็เป็นแต่เครื่องไม่มุงจากเป็นพิน อาจจะรูดอนย้ายไปหาที่ปลูกใหม่ได้โดยง่าย ครั้นจำเนียรกาลนานมาเมื่อสร้างวังหลายแห่งขึ้น มีคนต้องย้ายบ้านเรือนเพราะทำวังย่อยเข้า ก็เกิดคำพูดกันเช่นขอประมาณในเวลาใดใครถูกผู้อื่นจะเอาที่ แมงจันไล่จากที่หนึ่งอันหนึ่งให้ไปนั่งยังที่อื่น ก็มักเรียกกันว่า "ไล่ที่ทำวัง" ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

พระราชดำริเห็นว่าราษฎรเกิดคร้ออื่น ถึงรัชกาลที่ ๕ จึงโปรด ฯ ให้
 พระราชทานค่าชดใช้แก่ผู้ที่ถูกย้ายบ้านเรือนเพราะสร้างวัง ถ้าเป็นที่มี
 เจ้าของน้อยตัว ก็ให้ว่าชดตามราคาซื้อขายกันในพนเมือง ถ้าเป็นที่
 คนอยู่แห่งละเล็กละน้อยหลายเจ้าของด้วยกัน ก็พระราชทานค่าที่ตาม
 ขนาดคิดเป็นราคาวางทรัพย์สิน ๑ (อันถือว่าเป็นปานกลางของราคา
 ที่ดินในสมัยนั้น) ค่าที่พวกกันว่า “โล่ท้าววัง” ก็ส่งไป แต่อย่างที่
 ก็ไม่ต้องหาที่ท้าววัง เพราะพระราชทานวังเก่าที่มั่วร้างอยู่ข้าง และเจ้านาย
 ยางพระองค์ใดทรงรับมรดกบ้านเรือนของญาติวงศ์ฝ่ายข้างเจ้าจอมมารดา
 ก็โปรด ฯ ให้สร้างวังในที่นั้นข้าง

ลักษณะวังที่สร้างนั้นต่างกันเป็น ๒ อย่าง ถ้าเป็นวังเจ้าฟ้าสร้าง
 กำแพงวังมีใบเสมา ถ้าวังพระองค์เจ้าจะมีใบเสมาไม่ได้ ประเพณีอัน
 เข้าใจว่ามีมาเก่าแก่ คุ้มในกฎมณเฑียรบาลกำหนดพระราชกุ่มาร
 เป็นเจ้านายครองเมืองชั้น ๓ เป็นหน่อพระเขาวราชชั้น ๑ เจ้านายครอง
 เมืองนั้นที่กำหนดเป็นชั้นเจ้าฟ้า ในสมัยเมื่อเล็กประเพณีให้เจ้านาย
 ออกไปครองหัวเมือง ซึ่งสร้างวังให้มีกำแพงใบเสมา เห็นจะเป็นเครื่อง
 หมายถึงศักดิ์คือว่าเป็น ชั้นเจ้านาย ครอง เมือง ตามโบราณราชประเพณี
 ส่วนกำหนดนั้นก็ผิดกันที่ท้องพระโรง ที่ซึ่งพระโรงวังเจ้าฟ้าทำหลังคาม
 มุขลตเป็น ๒ ชั้น ถ้าเป็นท้องพระโรงวังพระองค์เจ้าหลังคาชั้นเดียว” แต่

• มีท้องพระโรงเจ้าฟ้า ๑ รือไปปลูกถวายเป็นถาวรเปรียญอยู่ที่วัดบ้านอ่างทอง ใน
 แขวงอำเภอดักให้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งปรากฏอยู่หลัง • ท้องพระโรง
 วังพระองค์เจ้ารือไปจากวัดกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ปลูกเป็นหอสวนมนต์วัด
 ราชวิภาสอยู่บัดนี้หลัง •

คำหนักที่ประทับนั้นเห็นระผิวกันแต่ขนาด. แต่แบบแผนเป็นอย่างเดียวกัน มีเรือนห้าห้องสองหลังแปดเป็นคำหนักใหญ่ที่เสด็จอยู่หลัง ๑ มีเรือนห้าห้องหลังเดียวเป็นคำหนักน้อย เห็นจะสำหรับเป็นที่อยู่ของพระชายาแลพระโอรสธิดาหลัง ๑ (บางคนอธิบายว่าสำหรับเจ้าจอมมารคาอยู่ แต่เห็นว่าจะมิใช่ เพราะเจ้าจอมมารคาจะมีโอกาสออกมาอยู่วังได้ต่อเมื่อรัชกาลนั้นล่วงไปแล้ว เหตุใดจะโปรดฯ ให้สร้างเตรียมไว้ก่อน) นอกจากนี้ของพระโรงกับคำหนัก ๓ หลังที่กล่าวมา ก็มีเรือนสำหรับบริวารชนทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน วังชั้นเดิมสร้างด้วยเครื่องไม้แก่นหลังคามุงกระเบื้องทั้งนั้น แผนผังก็วางเป็นอย่างเดียวกัน คือปลูกห้องพระโรงหันด้านยาวออกนอ่าววัง คำหนัก ๓ หลังที่เสด็จอยู่แลคำหนักน้อยหันด้านสกัดต่อหลังห้องพระโรง มีศาลาอยู่ระหว่างกลาง วังที่เคยเห็นเป็นตงนทั้งนั้น มาเริ่มสร้างคำหนักเป็นคอกต่อในรัชกาลที่ ๓ แต่ก็ยังเป็นของเจ้านายที่เสด็จอยู่วังก่อน ๆ ทรงสร้างเองตามพระอิच्छาครีย์ เช่นคำหนักคอกพระบาทสมเด็จพระชนเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างไว้ที่พระราชวังเดิมนี้เป็นต้น

สถาปัตยกรรมบริการ

เล่ากันมาว่าประเพณีเจ้านายเสด็จออกอยู่วังแต่ก่อน ถ้าเป็นวังสร้างใหม่ มักไปปลูกคำหนักพักชั่วคราวประทับอยู่ก่อน เพราะการสร้างคำหนักพระราชทานเป็นพนักงานของกรมช่างทหารใน กว่าจะสร้างสำเร็จเสร็จหมดเห็นจะช้า เมื่อเจ้านายเสด็จอยู่วังสิ้นพระชนม์ลง ถ้ามีวงศ์วาระจะครอบครองวังได้ ก็ได้ครอบครองต่อมา เว้นแต่เป็นท้าวสำคัญเช่นพระราชวังเดิมเป็นต้น แลวังที่วงศ์วาระไม่สามารถจะปกครอง

ได้ จึงโปรด ให้เจ้านายพระองค์ก่อนเสด็จไปอยู่ ส่วนวงศ์วราชของเจ้า
นายพระองค์ก่อนนั้น ก็ทรงพระกรุณาหาที่อยู่พระราชทานตามคุณานุรูป
ประเพณีการสร้างวังมีมาดังนี้

วังที่สร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๒ จะเป็นกวางสี่ทวารจำนวนไม่ได้แน่
พิจารณาตามพระชันษาพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งทรงพระเจริญวัยได้ออกวัง
ในรัชกาลที่ ๒ มี ๑๔ พระองค์ คือ

- ๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานวัง
เจ้าฟ้าหมื่น
- ๒ กรมหมื่นสุนทรธิปัตย์ สร้างวังใหม่
- ๓ กรมหมื่นเสฟสุนทร สร้างวังใหม่
- ๔ สมเด็จพระกุฎราชกุมารวชิราวุธ สร้างวังใหม่
- ๕ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร สร้างวังใหม่
- ๖ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ สร้างวังใหม่แลสร้างในรัชกาลที่ ๓
อีกวัง ๓
- ๗ พระองค์เจ้าเรณู วังเดิมอยู่ที่ไหนเสียไม่ได้ความ ได้พระ
ราชทานวังกรมหมื่นสุนทรธิปัตย์ในรัชกาลที่ ๓
- ๘ พระองค์เจ้าอำไพ ทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ วังอยู่ที่ไหน
เสียไม่ได้ความ
- ๙ พระองค์เจ้าเนียม สร้างวังใหม่
- ๑๐ พระองค์เจ้าขัติยวงศ วังอยู่ที่ไหนเสียไม่ได้ความ
- ๑๑ กรมหลวงภวเนตรนรินทรฤทธิ สร้างวังใหม่
- ๑๒ กรมหมื่นสนทนเรนทร สร้างวังใหม่

๓๓ กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศร์ ได้พระราชทานวังกรมหมื่น
ศรีสุเรนทร์

๓๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทาน
พระราชวังเดิม

วังที่สร้างใหม่ ๘ วังชั้นนี้ สร้างที่ริมคลองคูเมืองเดิมใกล้สะพาน
ช้างโรงสี ๒ วัง ทางท้ายหีบฝอย ๕ วัง ที่บ้านหม้อวัง ๑ ริมแม่น้ำ
ที่ใต้วัดพระเชตุพนวิง ๑ จะพรรณาเป็นรายวังต่อไป

๑ วังริมสะพานช้างโรงสี วังเหนือ

วังนี้อยู่ทางฝั่งคลองคูเมืองปากควันออก ริมถนนเสาชิงช้า
ปากเหนือ สร้างพระราชทานกรมหมื่นสนธิทนเรนทร์ ครั้นกรมหมื่น
สนธิทนเรนทร์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวพระราชทานให้เป็นวังกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา ซึ่งเป็นพระ
อนุชาพร้อมเจ้าจอมมารดาภิรมย์กรมหมื่นสนธิทนเรนทร์ กรมหลวงสรรพ
ศิลป์ปรีชาเสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอพระราชทานเป็นวังกรมหมื่นภูเรศร์ธำรง
ศักดิ์ เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอสร้างตึกแถว พระราชทานชื่อว่าตำบล
แพรงภูธรยศิน

๒ วังริมสะพานช้างโรงสี วังใต้

วังนี้อยู่ริมถนนเสาชิงช้าปากใต้ (ตรงที่สร้างศาลากระทรวง
นครบาลยศิน) สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าเนียมเสด็จอยู่มาจนสิ้น

พระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ ก่อนนั้นแปดปีประทับของพระองค์เจ้าสว่าง พระ
องค์เจ้าอภัย พระองค์เจ้าแฉ่ง ในกรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสพ
ซึ่งร่วมเจ้าจอมมารคานัน พระองค์เจ้าสว่างมีพระชนม์มาจนถึงรัชกาล
ที่ ๕ พระองค์เดียว เมื่อพระองค์เจ้าสว่างคัสพระชนม์แล้วหา
ปรากฏว่าเป็นวังเจ้านายพระองค์ใดต่อมาไม่

๓. วังท้ายหับเผย วังที่ ๑

วังนี้อยู่ริมคลองคูเมืองเก่าฝั่งตะวันตก แต่ถนนศาลพระเสื้อเมือง
ลงไปข้างใต้ สร้างพระราชทานกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร เสก
อยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าชายใหญ่ ซึ่งทรง
สถาปนาเป็นพระองค์เจ้าชัคเชอพงศ์ในรัชกาลที่ ๕ กับหม่อมเจ้าในกรม
อยู่ต่อมา ในเวลาเสด็จสายกรมพระพิพิธโภคภูเบนทรก็ยังคงครองอยู่

๔. วังท้ายหับเผย วังที่ ๒

วังนี้อยู่ต่อวังที่ ๑ มาทางตะวันตก หันหน้าวังออกถนนสะพานหัว
จรเข้ (ถนนพระพิพิธ) สร้างพระราชทานกรมหลวงภูวเนตรนรินทร
ฤทธิ ๒ เสกที่อยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าในกรมอยู่
ต่อมา เคยวนเสด็จสายกรมหลวงภูวเนตร ๑ ก็ยังคงครองอยู่

๑. สงสัยว่าวังนี้เดิมจะเป็น ๒ วัง บางทีจะเป็นวังพระองค์เจ้าเรณู ฤพระองค์
เจ้าชัคชวงค์ แต่สืบไม่ได้ความแน่

๒. วังท้ายหับเผยที่ ๒ และที่ ๓ นี้ ชั้นเดิมกรมพระพิทักษ์ ๑ ประทับวังไหน
ไม่ทราบชัด เพราะต่อมารวมเข้าเป็นวังเดียว

๕ วังท้ายหับเผย วังที่ ๓

วังอยู่ต่อวังที่ ๒ มาทางตะวันตก ตามถนนพระพิพิธ สร้างพระราชทานกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ๑ (กรมพระพิพิธ ๑ กรมพระพิทักษ์ ๑ กรมหลวงภูวนเตร์ ๑ ทั้ง ๓ พระองค์รวมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน) แต่ยังไม่เสด็จประทับกำหนดปลูกพักชั่วคราวมาจนรัชกาลที่ ๓ จนเกิดไฟไหม้วังกรมหมื่นสุนทรธิปัตย์ ตลอดไปจนบ้านหม้อ เมื่อยเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔ กรมพระพิทักษ์ ๑ จึงย้ายวังไปสร้างใหม่ (ในที่ซึ่งไฟไหม้วางอยู่) ทางริมคลองคูเมืองเดิมปากควันออก ตรงกับวังที่ ๑ ซ้ำม ส่วนวังที่ ๓ เดิมนี้ (ได้ยินว่า) กรมหลวงวงศ์วชิราวุธได้ประทับมาจนทรงรับกรมหมื่นแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ๑ ให้ไปประทับที่วังเดิมของสมเด็จพระยาเดชาดิศร อันอยู่ริมแม่น้ำข้างใต้วัดพระเชตุพน ๑ วังที่ ๓ เดิมจึงรวมเป็นวังเดียวกับวังที่ ๒ สืบมา

๖ วังถนนบ้านหม้อ

วังกรมพระพิทักษ์ ๑ ทรงสร้างใหม่คังกล่าวมาแล้ว เสด็จประทับ ณ วังนั้นมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ หม่อมเจ้าชายใหญ่ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าสิงหนาทราชครูฤทธิในรัชกาลที่ ๕ กับหม่อมเจ้าในกรมได้ยกเข้ามา ครั้นพระองค์เจ้าสิงหนาท ๑ สิ้นพระชนม์ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ได้ครอบครองมา และพระยาศรีภักดีการ (ม. ล. วราห์ กุญชร ณ กรุงเทพ) บุตรเจ้าพระยาเทเวศร์ได้ครอบครองอยู่บัดนี้

๗ วังถนนสนามชัย วังที่ ๑

วังสร้างพระราชทานกรมหมื่นสุนทรธิบดี ในจดหมายเหตุเก่า ว่าที่สร้างวังนั้น เก็บเป็นบ้านเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งไปถึงอัญมณครวคี่เมืองทวายเมื่อรัชกาลที่ ๑ และว่าอยู่ใกล้หอกลอง (อันปลูกในบริเวณสวนเจ้าเชดขัตติ) จึงสันนิษฐานว่าวังนี้เห็นจะหันหน้าวังออกถนนสนามชัย ตั้งแต่ถนนพระพิพิธไปทางใต้ กรมหมื่นสุนทรธิบดีเสด็จอยู่มาจนรัชกาลที่ ๓ เกิดเหตุไฟไหม้เมื่อ บ.เถาะ พ.ศ. ๒๓๗๕ กรมหมื่นสุนทรธิบดีสิ้นพระชนม์ในไฟ ต่อมาพระราชทานวังนี้ให้เป็นวังพระองค์เจ้าเรณู เสด็จอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ หม่อมเจ้าในกรมไค้อยู่ต่อมาจนรัชกาลที่ ๕

๘ วังถนนสนามชัย วังใต้

วังนี้หันหน้าวังออกถนนสนามชัย ต่อวังที่ ๑ ไปทางใต้ แต่จะไปหมกเขตรวังเพียงไหนหาทราบไม่ สร้างพระราชทานกรมหมื่นเสพรนทร เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ กรมหมื่นถาวรวรยศ ใต้เสด็จอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕

๙ วังริมแม่น้ำ ใต้วัดพระเชตุพน

ที่วังนี้อยู่เหนือเขตรโรงเรียนราชินีขัตติ เก็บเป็นที่บ้านเจ้าพระยาพระคลัง (หน) รัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นบิดาของเจ้าจอมมารคาสมเด็จพระกรมพระยาเดชาดิศร ๆ ใต้ทรงรับมรดก จึงโปรดฯ ให้สร้างวังที่

๑ ผู้มีอายุบางคนว่าวังกรมหมื่นสุนทรธิบดีคือบุรีมงคลคูเมืองเดิมฝั่งตะวันตกใกล้ปากคลอง (ตลาด) แต่คำนี้ขัดกับความในจดหมายเหตุเก่า จึงไม่ฟัง

ทรงนั้น เสด็จอยู่มาจนในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างวังใหม่ (ริมถนนมหาชัย) ใกล้ประตูสะพานหิน ๓ วัง และโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาเทศาภิบาลเสด็จไปประทับอยู่ที่วังใต้ เป็นประธานการรักษาศรีนครทางค่านั้น ที่วังเดิม (ทำนองสมเด็จพระยาเทศาภิบาลจะถวายคืน) จึงโปรดฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเสด็จไปประทับ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเสด็จไปประทับพระราชวังเดิม (ทำนองกรมหลวงวงศาฯ จะถวายที่วังเดิมคืน จึงพระราชทานที่วังนั้นแก่เจ้าพระยาธรรมา (บุญศรี) ซึ่งเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีในรัชกาลที่ ๕ เพราะที่บ้านคึกคักอยู่ทางเหนือ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีแย่งให้พระยาธรรมาจรรยาคุณมนตรี (เจริญ) ผู้เป็นบุตรใหญ่ ซึ่งได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งบ้านเรือนต่อมาบุตรหลานพระยาธรรมาจรรยา (เจริญ) ยังปกครองมาจนทุกวันนี้

พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งยังทรงพระเยาว์ได้เสด็จออกวังต่อในรัชกาลที่ ๓ รวม ๓๔ พระองค์ คือ

- ๑ กรมพระเทพนครวิจิตรนิทร สร้างวังใหม่
- ๒ กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา เสด็จประทับอยู่บ้านคณคา อยู่ทางหลังวัดชนะสงครามก่อน แล้วได้พระราชทานวังเก่าริมสะพานช้างโรงสี วังเหนือ

๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ประทับที่วังเก่าท้ายหีบเผย วังที่ ๓ แล้วเสด็จไปอยู่วังเก่าริมแม่น้ำที่ใต้วัดพระเชตุพน ที่เสด็จอยู่พระราชวังเดิม

๔ พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับพระราชวังเดิม จนได้ขั้วราชาภิเษก

๕ กรมขุนสกลนครเสด็จอยู่วังเก่า วังที่ ๒ ที่ถนนหลักเมือง

๖ กรมหมื่นถนอมถนอมเสด็จอยู่ที่ข้างวัดราชบูรณะ อันเป็นที่โรงเรียนสวนกุหลาบยี่สิบถึงรัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานวังเก่า คือวังกรมหมื่นเสด็จพลสงครามสร้างเมื่อรัชกาลที่ ๒ ส่วน ๑ ข้างใต้

๗ กรมหมื่นอลงกตกิจปรีชา ในรัชกาลที่ ๓ เสด็จอยู่ที่ข้างวัดราชบูรณะ อันเป็นที่โรงเรียนสวนกุหลาบยี่สิบ มาได้พระราชทานวังกรมพระรามอินทรี คือวังที่ ๑ ถนนหลักเมืองเมื่อรัชกาลที่ ๔

๘ กรมหลวงวรคฤหาศิศาล ได้ยินว่าเดิมเสด็จอยู่กับสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ จึงสร้างวังพระราชทานที่ริมถนนพระพิพิธ

๙ กรมหมื่นนฤบาลบริรักษ์ ได้ทูลขอใหม่พร้อมประตูลำราญราชภูริแต่เดิมได้สร้างวังจนรัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานวังที่ถนนมหาชัย วังที่ ๒

๑๐ เจ้าฟ้าอาภรณ์ ได้พระราชทานวังเก่าที่ถนนหน้าพระลาน วังกลาง แล้วเสด็จมาประทับวังตรงประตูวิเศษไชยศรี

๑๑ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ได้พระราชทานทูลวังใหม่เคียงวังกรมหมื่นนฤบาล ๑ (กรมหมื่นนฤบาล ๑ กรมขุนวรจักร ๑ พระองค์เจ้า

เกยูร ทั้ง ๓ พระองค์นี้รวมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน) แต่มิได้สร้างวัง
จนรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานวังแก่ที่ริมสนามชัย วังใต้ ครั้นรัชกาล
ที่ ๕ ไปสร้างเป็นของส่วนพระองค์ที่ถนนเจริญกรุง (ที่มุดถนนวรจักร
ยึกข้างปากใต้)

๑๒ พระองค์เจ้าเกยูร ได้พระราชทานที่วังใหม่อยู่ใกล้กับวัง
กรมหมื่นนุกุลฯ และกรมขุนวรจักรฯ แต่ประทับพักอยู่มิได้สร้างวังจน
สิ้นพระชนม์

๑๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราศนพิตำ ได้พระราชทานวังแก่
วังกลาง ที่ถนนหน้าพระลาน แล้วได้วังนำประคองพิเศษไชยศรีร่วมกันเป็น
วังเดียว

๑๔ เจ้าฟ้ายิว เสด็จอยู่วังกลางที่ถนนหน้าพระลาน สิ้นพระชนม์
ก่อนสร้างวัง

วังสร้างสำหรับพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ที่มาสร้างในรัชกาล
หลังรวม ๕ วัง คือ

๑๐ วังถนนจักรเพชร

วังนี้เดิมเป็นที่บ้านของเจ้าจอมมารดากรมพระเทเวศร์วชิรินทร์ ฯ
ได้ทรงรับมรดกจึงสร้างวังนี้ (อยู่ตรงสนามสามัคยาจารย์ยึก) ^๕
กรมพระเทเวศร์เสด็จประทับอยู่นั้นสิ้นพระชนม์เมื่อรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้า
ชาย ซึ่งทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าวัชรวิมล ก็หม่อมเจ้าในกรม
อยู่ก่อนมาจนถึงชั้นเชอสาวย จึงทรงขอทสร้างตึกแถวแล้วทำโรงเรียน

๑๑ วังถนนสพานหัวจรเข้

วังน้อยริมถนนพระพิพิธปากใต้ ต่อกับหลังวังถนนสนามชัยวัง
ที่ ๑ คูเหมื่อนจะแบ่งเขตร ๑ ท่วงที่ ๑ นั้นเองมาสร้างวังนี้ เพราะสร้าง
ต่อรัชกาลที่ ๓ พระราชทานกรมหลวงวรคึกคากพิลาต ซึ่งยังไม่มืท้วง
ทราบว่เสด็จอยู่กับสมเด็จพระยาเทศาภิกรมาแต่ก่อน กรมหลวง
วรคึกคาก ๑ เสด็จประทับอยู่วังนมาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ หม่อม
เจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนทรงช้อทำโรงทศร

๑๒ วังริมประตูสำราญราษฎร์ วังวันออก

วังน้อยสดถนนทางประตูสำราญราษฎร์ เป็นท้วงกรมหมื่นภบาล
บริรักษ์ เข้าใจว่าสร้างแต่ตำหนักพักชั่วคราว เสด็จประทับมาจนใน
รัชกาลที่ ๔ จึงได้พระราชทานวังถถนนมหาชัย ึ่งกลาง ซึ่งกรม
หมื่นรินทรเทพประทับเมื่อรัชกาลที่ ๓ ครั้นกรมหมื่นภบาล ๑ เสด็จ
ย้ายไปจากวังนี้ ทลถวายที่วังเคิม แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงช้อช้อ พระราชทานเป็นท้วงกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์

๑๓ วังประตูสำราญราษฎร์ ึ่งกลาง

วังนี้ไ่ยกันว่าเป็นท้วงของพระองค์เจ้าเกอร (ข้างที่เคิมจะยัง
ไม่ได้ ขึ้นเขตร ๑ ท่วงที่ ๑) กรมหมื่นภบาล ๑ กับกรมขุนวรจักร ๑ เห็น
จะประทับอยู่พระองค์ละฝ่าย เจ้าจอมมารดาอยู่กลาง พระองค์เจ้าเกอร
เป็นพระองค์น้อย เสด็จอยู่กับเจ้าจอมมารดาอยู่กลาง) เสด็จประทับ
อยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ต่อมาที่วังนบนเป็นเขตรวังวันออก
และวังควันตคองแต่ ๒ ึ่งต่อมา

๑๔ วังประตูลำราษฎรราชฎีร์ วังวันตก

วังนี้เป็นที่ประทับของกรมขุนวรจักรธรานุภาพ เสด็จอยู่มาจนในรัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานวังริมสนามชัย ๑ อยู่นอกเมือง อันเป็นวังของกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ์ ๑ อยู่นอกเมือง จึงเสด็จย้ายไปจากวังกรมขุนวรจักร ๑ ทลถวายที่วัง ๑ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอซื้อ พระราชทานเป็นที่วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร

รวมวังซึ่งสร้างใหม่สำหรับพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ เป็น ๑๔ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

วังด้วยกัน

ฝ่ายวังนำเมื่อรัชกาลที่ ๒ ลูกเธอที่พระเจ้าแผ่นดินกำหนดออกวังในเวลาเมื่อกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ยังดำรงพระชนม์ มีแต่ ๓ พระองค์

๑ กรมขุนทิเบศร์บวร โปรตให้อยู่พระนิเวศน์เดิม

๒ กรมหมื่นอมรมนตรี สร้างวังใหม่

๓ กรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศักดิ์เดช สร้างวังใหม่

วังที่กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ทรงสร้างพระราชทานลูกเธอ จึงมีแต่ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

๑๕ วังริมพระนิเวศน์เดิม ที่ ๑

ที่วังนี้เข้าใจว่าเห็นจะเป็นที่ดินอันอยู่ในเขตพระนิเวศน์เดิมข้างตอนใต้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นอมรมนตรี เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ หม่อมเจ้าในกรมเห็นจะอยู่ต่อมา จนพระราชทานเป็นที่กรมทหารเรือพร้อมกับพระนิเวศน์เดิมเมื่อรัชกาลที่ ๕

๑๖ วังถนนพระอาทิตย์ วังที่ ๑

ที่สร้างวังนี้เดิมเป็นที่บ้านเสนาบดีฝ่ายพระราชวังบวร ฯ เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ เขตที่อยู่ติดกับวังเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎาค้อลงมาข้างใต้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศักดิ์พิเศษ เสกชื่ออยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าในกรมได้ยื่นต่อมาจนเชื้อสาย คือ พระยาวรวงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา ณ.กรุงเทพฯ) เป็นต้น ได้อยู่ในทุกวันนี้

ลูกเขยในกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีฯ ซึ่งยังทรงพระเยาว์ในเมื่อเวลาพระราชบิดาสวรรคต แต่ทรงเจริญพระชันษาถึงกำหนดออกวังในรัชกาลที่ ๒ รวม ๖ พระองค์ โปรดให้สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมคลองคูเมืองเดิมทางฝั่งเหนือ แถวสะพานเสี้ยว (แต่โรงกระษาปณ์เดิยวมาจนคลองวัดขจรณศิริ) ๔ วัง สร้างวังข้างหลังพระนิเวศน์เดิมทางแม่น้ำปากตวันตก ๒ วัง จะพรรณนาเป็นรายวังต่อไป

๑๗ วังสะพานเสี้ยว วังที่ ๑ (นับแต่ตวันตกไปตวันออก)

วังนี้สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าภูมรินทร์ เสกชื่ออยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระองค์เจ้านชในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิพัฒน์ได้เสกชื่ออยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ กรมหมื่นชาญชัยยวรายศในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญประทับต่อมา แล้วทรงแลกกับวังที่ ๑ ริมข้างสนามวังหน้า ซึ่งหม่อมเจ้าในกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ

กษัตริย์หม่อมเจ้าในพระองค์เจ้าวันอยู่นั้น หม่อมเจ้าใน ๒ พระองค์นั้น
มีหม่อมเจ้าศรีโสเคลิมศักดิ์ ในกรมหมื่นบริรักษ์ฯ เป็นต้น จึงย้าย
มาอยู่ทวงน

๑๘ วังสพานเสี้ยว วังที่ ๒

วังนี้สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าโย เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์
ในรัชกาลที่ ๔ เข้าใจว่าหม่อมเจ้าในกรมแลเชื้อสายอยู่ต่อมา จนรือ
ทำถนน

๑๙ วังสพานเสี้ยว วังที่ ๓

วังนี้สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าภมเรศ ซึ่งทรงสถาปนาเป็น
กรมหมื่นอมเรศวรคีมิ ในรัชกาลที่ ๔ เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาล
ที่ ๕ แลเชื้อสายอยู่ต่อมาจนรือทำถนน

๒๐ วังสพานเสี้ยว วังที่ ๔

วังนี้สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าทัษทิมา เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระ
ชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระองค์เจ้าศรีสังข์ ในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ
พลเสพได้เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์

๒๑ วังริมพระนิเวศน์เดิม วังที่ ๒

วังนี้ทราบแต่ว่าสร้างในเขตร์พระนิเวศน์เดิมข้างคานหลัง สร้าง
พระราชทานพระองค์เจ้าเสื่อ เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
แลเชื้อสายอยู่ต่อมา จนรวมเป็นทกรมทหารเรือ

๒๒ วังริมพระนิเวศน์เดิม วังที่ ๓

วังสร้างพระราชทานพระองค์เจ้ากระต่าย ซึ่งร่วมจอมมารคา
กับพระองค์เจ้าเสือ ว่าอยู่เคียงกับวังที่ ๒ พระองค์เจ้ากระต่ายสิ้น
พระชนม์ ในรัชกาลที่ ๓ ทว่าเห็นจะรวมกับวังที่ ๒ ต่อมา

ลูกเธอในกรมพระราชวังขวรวมหาดเสนาในวัง ซึ่งยังทรงพระเยาว์
อยู่ในเวลาเมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๒ ได้ออกรับราชการที่ ๓ มี ๘ พระองค์ คือ

๑ สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงผนวชอยู่วัดมหา
ธาตุแล้วเสด็จไปอยู่วัดบวรนิเวศวิหารจนตลอดพระชนมายุ

๒ พระองค์เจ้าสมแสง เสด็จอยู่ทไหนดทรายไม่ ใน
รัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานวังถนนหลักเมือง ๒ ซึ่งกรมขุนสกลศึก
สถาพรเสด็จอยู่ก่อน

๓ พระองค์เจ้าสาทิพักร (ร่วมจอมมารคาเดียวกับสมเด็จพระ
ยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แลกรมหมื่นอนันตการฤทธิ) สร้างวังใหม่

๔ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ สร้างวังใหม่ แล้วย้ายไปประทับ
พระนิเวศน์เดิม

๕ พระองค์เจ้าศรีสังข์ ได้พระราชทานวังเก่า ๒ ที่สวน
เสี้ยวซึ่งพระองค์เจ้าทิพยเทมเสด็จอยู่ก่อน

๖ พระองค์เจ้ารัชนิกร สร้างวังใหม่

๗ พระองค์เจ้าทักษิทรัง ไม่ทราบว่าประทับที่ไหน

๘ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ สร้างวังใหม่

๙ พระองค์เจ้าสุทวอน สร้างวังใหม่

วังลูกเขยในกรมพระราชวังขวรวรมหาเสนาณรงค์ ซึ่งสร้างใหม่
ในรัชกาลที่ ๓ รวม ๕ วัง คูเหมือนจะมีแต่วังก็ตำหนักชั่วคราวทั้ง
นั้น จะพิจารณาเป็นรายวังต่อไป

๒๓ วังถนนโรงครก วังที่ ๑

วังนี้เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าสาททิพากร เต็มเป็นที่ย่านของ
คุณตา (อยู่ตรงศาลสถิตย์ยุติธรรมบัดนี้) แบ่งกันกับกรมหมื่น
อนันตการฤทธิสร้างเป็น ๒ วัง พระองค์เจ้าสาททิพากรประทับอยู่ที่วัง
จนถึงพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

๒๔ วังถนนโรงครก วังที่ ๒

วังนี้อยู่ต่อกับวังที่ ๑ เป็นที่ประทับของกรมหมื่นอนันตการฤทธิ
เสด็จอยู่มาจนรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
โปรดเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
โปรดฯ ให้เสด็จไปประทับที่พระนิเวศน์เกษม

๒๕ วังคลองตลาด วังที่ ๑

วังนี้อยู่สุดข้างเหนือของหมู่วังซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
อยู่หัวทรงสร้างพระราชทานพระเจ้าลูกเธอ ทวีกรมหลวงอนุชาธิมมดิลก
(คลองตลาด) ผังเหนือ ตอนใกล้ปากคลองข้างใต้ เต็มเป็นที่ย่าน
ของบิดาเจ้าจอมมารดากรมหมื่นสิทธิสุขุมการฯ ได้ทรงรับมรดกจึงสร้าง
วังเสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ เมื่อรัชกาลที่ ๕ แล้วหม่อมเจ้าชายใหญ่
ซึ่งทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าวัฒนาในรัชกาลที่ ๕ ก็หม่อมเจ้าใน
กรมอยู่ต่อมาจนรื้อทำถนน

๒๖ วังหลังวัดชนะสงคราม

วังนี้เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าวิจิตร อยุ่ริมคลองหลังวัด
ชนะสงคราม บางทีจะเป็นแต่เสด็จอยู่ที่บ้านเดิมของพระญาติฝ่ายจอม
มารกาซึ่งได้รัชมรดก แต่เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์เมื่อรัชกาลที่ ๕
แล้วเชอสาขายอยู่ต่อมา

๒๗ วังริมคลองบางลำภู วังที่ ๓

วังนี้เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าสัทวอน ว่าอยู่ตรงหน้าวัดบวรนิเวศ
ข้ามฟาก บางทีจะเป็นบ้านพระญาติฝ่ายจอมมารกา แต่เสด็จอยู่มา
จนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๓

วังลกเฮอของกรมพระราชวังบวร ฯ ในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งสืบไม่ได้
ความว่าอยู่ที่ไหนมีอยู่วัง ๓ คือ วังพระองค์เจ้าทัตถทรง ได้ยินว่าเสด็จ
ไปอยู่ส่วนแห่งใดแห่งหนึ่ง เพราะไม่เอาพระไทยใส่ที่จะทำราชการ ถึง
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกพระนามอ้างเป็นคำ
อย่างประกาศพิทักษ์เจียงหวัด

รวมวังลกเฮอในกรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒ ซึ่งสร้างใหม่
๓๓ วัง คิดรวมจำนวนวังซึ่งสร้างสำหรับเจ้านายรัชกาลที่ ๒ ทั้งวังหลวง
วังน่าเป็น ๒๗ วังด้วยกัน

ตอนที่ ๔ ว่าด้วยวังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๓

พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๓ ทรงเจริญพระชันษาทันได้ออกวัง
ในรัชกาลนั้นหมตกทงพระองค์ เป็นแต่ออกวังต่างคราวกัน พระเจ้าลูก
เธอทออกวังคราวแรก ๖ พระองค์ คือ

๑ สมเด็จฯ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ สร้างวังใหม่

๒ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ได้พระราชทานวังถนนนำพระลาน
ริมประตูท่าพระ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ
ประทับอยู่ก่อน

๓ กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ สร้างวังใหม่

๔ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร สร้างวังใหม่

๕ พระองค์เจ้าจันทราธิเบนทร์ สร้างวังใหม่

๖ กรมหมื่นภมรินทร์ภักดี สร้างวังใหม่

วังที่สร้างใหม่ ๕ วังก่อนนี้ สร้างในที่แปลง ๑ ด้านเหนือจดถนน
เขตรวัดพระเชตุพน ด้านตะวันออกจดถนนสนามชัย ด้านตะวันตก
จดถนนมหาธาตุริมกำแพงพระนคร ด้านใต้ถนนทั้ง ๒ นั้นไปบรรจบ
กันที่เป็นชายธงตรงสะพานข้ามคลอง (ตลาด) คูเมืองเดิม วังทาง
ตอนเหนือสร้างเป็นคู หลังวังจดกัน หันหน้าวังออกถนนสนามชัย ๒ วัง
หันหน้าวังออกถนนมหาธาตุ ๒ วัง วังที่สุดทางใต้เป็นวังเคี้ยวด้วยรูปที่เป็น
ชายธง จะพรรณนาเป็นรายวังต่อไป

๑ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๑

วังหน้าออกถนนสนามชัย เป็นวังเหนือ สร้างพระราชทาน
กรมหมื่นเชษฐาธิเบน เสด็จอยู่บนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ถึง
รัชกาลที่ ๕ พระราชทานเป็นวังกรมหลวงอภิศรอกมเทศ ที่หลังเสด็จ
ไปสร้างวังอยู่ก่อน จึงโปรดฯ ให้ขอทวงคืนสร้างสถานสำหรับราชการใน
รัชกาลปัจจุบัน.

๒ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๒

วังนี้เป็นวังเหนือถนนมหาราช ตรงหลังวังที่ ๑ สร้างพระราชทาน
กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์ ครั้นโปรดฯ ให้กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์
เสด็จไปประทับที่วังริมท้องสนามชัยวังใต้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานวังนี้แก่พระองค์เจ้าล้ายอง เสด็จอยู่มาจน
สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ พระราชทานเป็นวังของ
กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ (แต่กรมหมื่นทิวากรฯ เสด็จอยู่ในวัง
กรมหลวงอภิศร ๑ ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน ทา
ไตสร้างตำหนักขึ้นในวังนี้) ครั้นกรมหมื่นทิวากรฯ เสด็จไปสร้าง
วังอยู่ก่อน และสิ้นพระชนม์แล้ว จึงทำสถานที่สำหรับราชการใน
รัชกาลปัจจุบัน.

๓ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๓

วังหน้าวังออกถนนสนามชัย เป็นวังกลาง สร้างพระราชทาน
พระองค์เจ้าจงอรตฯ เสด็จอยู่บนสิ้นพระชนม์เมื่อรัชกาลที่ ๓ จึงพระ
ราชทานพระองค์เจ้าเบญกเสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔ ถึง

รัชกาลที่ ๕ พระราชทานเป็นวังกรมหลวงวชิรญาณไพศาลโสภณ เสด็จ
อยู่มาจนถึงพระชนม์ หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนทำสถานสำหรับ
ราชการ

๔ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๔

วังนี้เป็นวังกลางทางที่หน้าออกถนนมหาธาตุ สร้างพระราชทาน
กรมหมื่นภูมินทรภักดี เสด็จอยู่มาจนถึงพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ หม่อม
เจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนสร้างสถานที่สำหรับราชการในรัชกาลปัจจุบัน

๕ วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ ๕

วังนี้อยู่ปลายที่ทางข้างใต้ เขตรวังจดถนนมหาชัยบ้าน ๑ จด
ถนนมหาธาตุบ้าน ๑ จดทางสามแพร่งที่สองถนนนั้นร่วมกันทางใต้วัง
บ้าน ๑ พวกจีนเรียกวังนี้ว่า “ซากักวัง” หมายความว่าวังที่ทาง
สามแพร่ง วังนี้เข้าใจว่าเดิมสร้างพระราชทานสมเด็จพระ ๑ กรมหมื่น
มาตยาพิทักษ์ ครั้นต่อมา ท่านองจะทรงพระราชดำริเห็นว่าคับแคบ
นัก จึงสร้างวังพระราชทานใหม่ที่ริมแม่น้ำเหนือปากคลองตลาด ส่วน
วังที่ ๕ พระราชทานเป็นที่ประทับของกรมหมื่นอดิศัยดิษฐาน สมเด็จพระ ๑
กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ หม่อมเจ้าในกรม
อยู่ต่อมา ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานวังสมเด็จพระ ๑ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ที่ปากคลองตลาดแก่
กรมหมื่นอดิศัย ๑ โปธก ๑ ให้พระองค์เจ้ามงกุฎเกล้า กับหม่อมเจ้าองค์
อื่นในสมเด็จพระ ๑ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์มาอยู่ทวงที่ ๕ พระองค์เจ้ามงกุฎ
เกล้า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าฉายฉัตร ซึ่งทรงสถาปนา

เป็นกรมหมื่นนฤยาลมุขมาตย์เมื่อรัชกาลที่ ๕ เสด็จอยู่ต่อมาจนสิ้น
พระชนม์แล้วเสด็จย้ายอยู่ต่อมาจนสร้างเป็นสถานที่สำหรับราชการ ใน
รัชกาลปัจจุบัน

พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ เสด็จออกวังในสมัยเป็นคอนกลาง
๖ พระองค์ ใต้พระราชทานวังเก่าซึ่งพระเจ้าลูกเธอสิ้นพระชนม์ข้าง
สร้างวังใหม่พระราชทานบ้าง มีรายพระนามดังนี้

๗ กรมขุนราชสีหวิกรม เสด็จอยู่วังถนนหน้าพระลานที่ริมประตู
ท่าพระแทนพระองค์เจ้าดิศพลำยองที่สิ้นพระชนม์

๘ พระองค์เจ้าเข็ก เสด็จอยู่วังที่ ๓ ท่ายวักพระเชตุพน แทน
พระองค์เจ้าองอรุณรังษีสิ้นพระชนม์

๙ กรมหมื่นนอกลยลภยสมขัติ สร้างวังใหม่

๑๐ กรมหมื่นนอมรัตนราช เสด็จอยู่วังที่ ๕ ท่ายวักพระเชตุพน
แทนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนอมรัตนราช ซึ่งเสด็จย้ายไปอยู่วังใหม่

๑๑ พระองค์เจ้าลายอง เสด็จอยู่วังที่ ๒ ท่ายวักพระเชตุพนแทน
กรมหมื่นนอมเรนทร ๑ ซึ่งเสด็จย้ายไปอยู่วังอื่น

๑๒ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ สร้างวังใหม่

วังซึ่งสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๓ ในตอนนั้น ๓ วัง สร้างที่ริมแม่น้ำ
เคียงข้อมมหาฤกษ์ (อันเป็นโรงเรียนราชินีบัดนี้) ๒ วัง สร้างถนน
วิมสนามชัยฟากตะวันออก ๑ จะพิจารณาเป็นรายวังต่อไป

๖ วังวิมแมนา เหนือบ่อมมหาฤกษ์

วังนเขตรวังค่านเห็นออกอักษั้วแรกของสมเด็จกรมพระยาเดชาติศรั
 ทานโต้งค้อบ่อม สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ ครั้นพระ
 องค์เจ้าเฉลิมวงศ์สิ้นพระชนม์ พระราชทานกรมหมื่นเลขาภิบาลฤกษ์
 เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานเป็นท้าวสมเด็จกรม
 พระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสด็จพักอยู่จนย้ายมาประทับวังใหม่ที่สพาน
 ถ่าน ท้าวเกมนันโพรค ๑ ให้สร้างเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย (คือโรง
 เรียนราชินีคติน)

๗ วังวิมแมนา ใต้บ่อมมหาฤกษ์

วังนเขตรวังค่านใต้คอกปากคลองตลาด ค่านเห็นออกอักษั้วมหาฤกษ์
 สร้างพระราชทานสมเด็จ ๑ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ เสด็จอยู่มาจนสิ้น
 พระชนม์ ถึงรัชกาลที่ ๕ พระราชทานเป็นวังของกรมหมื่นอดิศัยดิ
 ครั้นกรมหมื่นอดิศัย ๑ สิ้นพระชนม์ หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมา จน
 สร้างเป็นโรงเรียนสุนันทาลัยในรัชกาลที่ ๕

๘ วังถนนสนามชัย วังที่ ๓

วังนเขาใจว่าแบ่งท้าวถนนสนามชัยวังที่ ๒ (คือ วังที่สร้างพระราช
 ทานกรมหมื่นเสงสนทรวในรัชกาลที่ ๒) มาสร้างเป็นวังชนอิกวัง ๓ หน
 นำวังออกถนนสนามชัย ตรงข้ามปากถนนฉั้ววังที่ ๕ ท้ายวัดพระเชตุ
 พน สร้างพระราชทานกรมหมื่นออกปลยลัทธิสมขัต เสด็จอยู่มาจน
 ถึงรัชกาลที่ ๕ โพรค ๑ ให้เสด็จมาประทับที่วังถนนหน้าพระลานริมท่าช้าง

แทนกรมขุนราชสีหวิกรม วังที่ ๓ นั้นพระราชทานกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเสด็จออกมา แล้วถวายที่สร้างโรงทหาร

พระเจ้าลูกเธอรัชกาลที่ ๓ เสด็จออกวังเป็นตอนหลัง & พระองค์สร้างวังใหม่พระราชทานทั้งนั้น คือ

- ๑ กรมขุนภูวนันตยาภิบาล
- ๒ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ
- ๓ กรมขุนเจริญผลพนสวัสถิ
- ๔ พระองค์เจ้าจินดา

วัง & วังที่สร้างตอนนั้น สร้างที่ริมถนนเฟื่องนคร ๒ วัง สร้างริมคลองสะพานด้านวัง ๑ สร้างที่ริมคลองคูเมืองเดิม ทางด้านใต้วัง ๑ จะพรรณนาเป็นรายวังต่อไป

๕ วังถนนเฟื่องนคร ฝั่งเหนือ

วังนี้หน้าวังออกถนนเฟื่องนคร หลังวังจดคลองคูเมืองเดิม ทิวอยู่ในเขตรั้วข้างคานใต้ของศาลว่าการกระทรวงนครบาลชั้นนี้ เป็นที่วังกรมขุนภูวนันตยาภิบาล เสด็จประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนสร้างเป็นศาลากระทรวงนครบาล

๑๐ วังถนนเฟื่องนคร ฝั่งใต้

วังนี้คือวังที่ ๑ ไปทางใต้ อยู่ตรงบริเวณศาลว่าการกระทรวงคมนาคมชั้นนี้ แต่เขตรั้วทางคานใต้เดิมถึงหน้าพระอุโบสถวัดราชบพิธ เป็นที่ประทับของกรมขุนเจริญผลพนสวัสถิ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสร้าง

คำหนักก็ตกพระราชทานหันหน้าวังกลับมาก่อถนนอ้อมภูมัยวงศ์ เมื่อกรมขุน
เจริญฯ สิ้นพระชนม์แล้ว จึงสร้างที่ว่าการกระทรวงโยธาธิการ ซึ่ง
เปลี่ยนนามเป็นกระทรวงคมนาคมในรัชกาลปัจจุบัน

๑๑ วังริมคลองสะพานถ่าน

วังนี้อยู่ตรงที่สร้างวัดราชบพิธ ทิวังเดิมหลังวังวัดคลองสะพาน
ถ่านหันหน้าวังมาทางเหนือ เป็นที่ประทับของกรมหลวงยดอินทรไพศาล
โสภณ เสด็จอยู่มาจนรัชกาลที่ ๕ ต้องการที่สร้างวัดราชบพิธ จึง
โปรดฯ ให้เสด็จไปประทับที่วังท้ายวัดพระเชตุพนวังที่ ๓

๑๒ วังคลองตลาด วังที่ ๒

วังคลองตลาดวังที่ ๑ เป็นวังของกรมหมื่นสิทธิสุขุมการในกรมพระ
ราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ ได้พิจารณาไว้ในตอนว่าด้วยวังครั้งรัชกาลที่ ๒
แล้ว วังที่ ๓ ก็อยู่ริมคลองตลาดฝั่งเหนือ เขตที่วังที่ ๑ ไปจนถึงสะพาน
ข้างทางปากคลอง สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าจินดา ประทับอยู่
ไม่เข้าสิ้นพระชนม์แต่ในรัชกาลที่ ๓ นั้น วังนี้หาปรากฏว่าเจ้านายพระ
องค์ใดเสด็จอยู่ต่อมาไม่ นักสงสัยว่าวังที่ ๑ กับวังที่ ๒ ที่คลองตลาด
นี้ เดิมจะเป็นวังพระองค์เจ้าจินดาวังเดี๋ยวดอกกระมัง ข้างที่จะแบ่งที่พระ
ราชทานกรมหมื่นสิทธิสุขุมการต่อในรัชกาลที่ ๔ ก็อาจจะเป็นได้ ที่ ๒
วังเดี๋ยวนี้ทำเป็นถนนราชชนนี

ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างวังใหม่ที่มีมณฑลมหาชัย ใกล้ประตู
 สพานหิน ๓ วัง ด้วยที่ตรงนั้นเป็นทำนองท่านคันทางที่จะไปสำเพ็ง ทรง
 พระราชดำริเห็นว่าควรจะมีเจ้านายไปประทับอยู่เป็นประธาน อย่างเมื่อ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ เสด็จประทับอยู่ทางพระนครคานัน
 เมื่อรัชกาลที่ ๑ วัง ๓ วังนั้นเคยรวบรวมเป็นวังบูรพาภิรมย์วังเดียว แต่
 เมื่อยังเป็น ๓ วังเจ้านายที่เสด็จประทับมีรายพระนามดังนี้

๑๓ วังถนอมมหาชัย วังเหนือ

วังนี้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ พระโอรสพระองค์
 น้อยของกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องนางเธอในพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จประทับอยู่ที่วังวิมวดีโพธิ์
 (พระเชตุพน) ครั้นจะขยายที่วัดเมื่อทำวิหารพระนอน พระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรด ให้เสด็จไปประทับที่วังใหม่มีมณฑล
 มหาชัยวัง ๑ กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เชื้อ
 สายได้ย้ายมาจนรวมเป็นวังบูรพาภิรมย์เมื่อในรัชกาลที่ ๕

๑๔ วังถนอมมหาชัย วังกลาง

วังนี้อยู่ต่อวังเหนือไปทางใต้ เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนรินทร
 เทพพระโอรสองค์ใหญ่ของกรมหลวงนรินทรเทวี เสด็จย้ายไปจาก
 วังวิมวดีโพธิ์ พร้อมกับกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ แลสิ้นพระชนม์ใน
 รัชกาลที่ ๓ เหมือนกัน ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว โปรด ให้กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์เสด็จไปประทับที่วัง
 เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมที่สร้างเป็นวังบูรพา
 ภิรมย์

๑๕ วังถนนมหาชัย วังใต้

วังนี้เขตรั้วตั้งอยู่กลางไปทางใต้ สร้างพระราชทานสมเด็จพระกรม
พระยาเทศาภิกร เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ หม่อมเจ้า
ในกรมอยู่ก่อนมาจนสร้างวังบูรพาภิรมย์ในรัชกาลที่ ๕

พระองค์เจ้าลูกเธอ ในกรมพระราชวังบวรมหาดคีตกิพลเสฟ ใต้
ออกวัง ๘ พระองค์ คือ

๑ พระองค์เจ้าสว่าง ใต้พระราชทานวังเหนือสะพานช้างโรงสีที่
พระองค์เจ้านิยมเสด็จอยู่แต่ก่อน

๒ พระองค์เจ้ากำภ ใต้พระราชทานวังที่ ๔ ริมสนามวังหน้า
พระองค์เจ้านพเก้าเสด็จอยู่แต่ก่อน

๓ พระองค์เจ้าอุทัย เสด็จอยู่วังเดียวกับพระองค์เจ้าสว่าง เพราะ
ร่วมจอมมารดาเดียวกัน

๔ กรมหมื่นอานภาพพิศาลคีตกิ สร้างวังใหม่

๕ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ใต้พระราชทานวังที่ริมปากคลองวัดชนะ
สงคราม ที่กรมขุนสุนทรภะเขตร์เสด็จอยู่แต่ก่อน

๖ พระองค์เจ้านช ใต้พระราชทานวังสะพานเสี้ยววังที่ ๑ ที่พระองค์
เจ้าภุมรินทร์เสด็จอยู่แต่ก่อน

๗ พระองค์เจ้าฉ่าง เสด็จอยู่วังเดียวกับพระองค์เจ้าสว่าง เพราะ
ร่วมจอมมารดาเดียวกัน

๘ พระองค์เจ้าเริงคนอง (ชายช็อก) เติมเสด็จอยู่กับกรมหมื่น
อานภาพ ๑ แล้วใต้พระราชทานที่ส่วน ๓ ในวังริมสนามวังหน้าวังที่ ๑

๘ พระองค์เจ้าอินทวงศ์ สร้างวังใหม่

วังเจ้านายวังนำในรัชกาลที่ ๓ สร้างใหม่แต่ ๒ วัง เพราะกรมพระราชวังบวร ฯ จะเลือกหาที่อย่างวังหลวงไม่ได้ ได้แต่สร้างในที่ซึ่งขึ้นอยู่กับในกรมพระราชวังบวร ฯ จะพิจารณาเป็นรายวังต่อไป

๑๖ วังถนนพระอาทิตย์ วังที่ ๒

ที่วังนี้อยู่ต่อไปข้างเหนือโรงพยาบาลทหารบกนี้ เค็มเป็นที่บ้านเสนาบดีวังนำครั้งรัชกาลที่ ๓ กรมพระราชวังบวรมหาดำรงกิจการพลเสปโปรดให้สร้างวังกรมหมื่นอานาภาพิศาลศักดิ์ศักดิ์จ้อยมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ แล้วกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญประทานเป็นที่วังแก่พระองค์เจ้าวรุณมิอาภรณ์ลูกเธอ เสก้อยมาจนทุกวันนี้

๑๗ วังสพานเสี้ยว วังที่ ๕

วังนี้อยู่ริมคลองหลอดตรงวัดบวรณสิริข้าม ว่าเค็มเป็นที่บ้านพระยาพิชัยบริหารเสนาบดีกรมเมืองวังนำ กรมพระราชวังบวรมหาดำรงกิจการพลเสปประทานให้เป็นวังพระองค์เจ้าอินทวงศ์ เสก้อยมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้เป็นวังกรมหมื่นพิศาลบรรดาศักดิ์พระเจ้าลูกเธอ เสก้อยต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลปัจจุบันพระราชทานเป็นวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

วังเจ้านายที่สร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๓ วังเจ้านายฝ่ายพระราชวังหลวง ๑๕ วัง วังเจ้านายฝ่ายพระราชวังบวร ๒ วัง รวมเป็น ๑๗ วัง ดังพรรณามา.

ตอนที่ ๕ ว่าด้วยสร้างวังในรัชกาลที่ ๔

พระราชวัง

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระราชวัง แลกำหนดที่เสด็จประพาศชนหลายแห่ง ทั้งที่ในกรุงเทพฯ และในหัวเมือง เหตุเพราะมีประเพณีการเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับแรมณที่ประพาศชนอันประเพณีแปรพระราชฐานกัน เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปรากฏว่ามีพระราชวังเป็นที่สำหรับพระเจ้าแผ่นดินเสด็จประพาศ ๘ แห่ง คือ ในจังหวัดพระนคร ๑ มีพระตำหนักนครหลวงแห่ง ๓ พระตำหนักท่าเจ้าสนกแห่ง ๓ พระราชวังข้างปิ่นแห่ง ๓ ตามหัวเมืองมีพระราชวังในแขวงจังหวัดพระพทธยาทททายพิกลแห่ง ๓ พระตำหนักทธารเกษมแห่ง ๓ ในแขวงจังหวัดลพบุรีมีพระราชวังที่ในเมืองแห่ง ๓ พระตำหนักทเลชยุครแห่ง ๓ ในแขวงจังหวัดเพชรบุรี มีพระราชวังที่ในเมืองแห่ง ๓ พระตำหนักที่ปากน้ำบางคายนแห่ง ๓ ครั้นมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี เมื่อรัชกาลที่ ๑ มีการที่พคคคองเสด็จไปทำสงครามเนอง ๆ เวลาว่างการสงครามก็ทรงสร้างพระนครฉรัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ แม้ไม่มีการสงครามที่คคองเสด็จพระราชดำเนินการสร้างพระนครก็ยังมิคคมา อีกประการ ๑ พระราชวังที่พระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยาเสด็จประพาศนั้น เมื่อย้ายราชธานีลงมาตั้งข้าง

ใต้ ก็เป็นที่ห่างไกลไปมาไม่สะดวกเหมือนครั้งกรุงเก่า ในรัชกาลที่ ๒
ที่ ๓ จึงมีเสด็จประพาศแต่ที่ไกล ๆ อันไปมาดังกรุงเทพ ฯ ใต้ในวัน
เที่ยว เช่นเมืองประทุมธานีแลเมืองสมุทรปราการ เป็นต้น

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ มามีการเปลี่ยนแปลงโดยมุลเหตุ ๒ ประการ
คือ ประการที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช
อยู่ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ใต้เคยเสด็จไปเที่ยวตรวจค้ำตามหัวเมืองหลาย
มณฑล พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังเป็นกรม ก็ใ้
เคยเสด็จไปเที่ยวประพาศตามหัวเมืองนั้นเอง ๆ ทรงประจักษ์แจ้แก่
พระปรีชาญาณว่า การเสด็จประพาศหัวเมืองเป็นประโยชน์แก่ราชการ
บ้านเมือง ด้วยสามารถจะทรงทราบกิจสขทกข์ของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน
ใต้กว้างขวาง อีกประการ ๑ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ เกิดมีโรคฝีไฟไช้สอย
เป็นพาหุจะ อาจจะไปมาทางไกลได้รวดเร็วกว่าแต่ก่อน ด้วยเหตุ ๒
ประการที่กล่าวมาเป็นอาทิ ทั้งประกอบด้วยเหตุอื่นอันจะกล่าวต่อไปข้าง
หน้า จึงทรงสร้างพระราชวังและกำหนดที่ประพาศณที่ต่าง ๆ

พระราชวังที่สร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างที่ในกรุงเทพ ฯ ๓ แห่ง คือ พระราชวังประทุม
วันแห่ง ๑ พระราชวังนันทอุทยานแห่ง ๑ พระราชวังสราญรมย์แห่ง ๑
ทรงสร้างตามหัวเมือง ๗ แห่ง คือ ที่เมืองสมุทรปราการแห่ง ๑ ที่บาง
ปอินในแขวงกรุงเก่าแห่ง ๑ วังจันทร์เกษมในกรุงเก่าแห่ง ๑ ที่ท้ายพิบูล
เขาพระพุทธรบาทแห่ง ๑ พระนารายณ์ราชนิเวศน์ณเมืองลพบุรีแห่ง ๑
พระนครปฐมในแขวงเมืองนครไชยศรีแห่ง ๑ พระนครศิริณเมืองเพชร

บุรีแห่ง ๓ พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชวังใหม่
ในกรุงเทพฯ แห่ง ๓ ทรงสร้างตำหนักที่ประพาศณค้ำยลสีทาในแขวง
เมืองสระบุรีแห่ง ๓ จะพรรณนาเป็นรายวังต่อไป

พระราชวังประทุมวัน

พระราชวังนี้สร้างในที่นาหลวงทุ่งบางกระบือ อยุธยาริมคลองแสน
แสบฝั่งใต้ ที่นาคำบลนมิขวหลวงมากมาแต่ก่อน จึงโปรดฯ ให้ขุดสระ
แต่งกั้นและสร้างวังน้อยเป็นที่เสด็จประพาศแห่ง ๓ ที่พระราชวังสระประ
ทุมเกี่ยวพระราชทานเป็นวังสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน
เพชรบุรีธิดาอินทราไชย

พระราชวังนันทอุทยาน

พระราชวังนี้สร้างทางจังหวัดธนบุรี ในที่สวนริมคลองมอญข้าง
ฝั่งเหนือ เหตุที่จะทรงสร้างพระราชวังนันทอุทยานนี้ ได้ยินว่าเพราะ
ทรงปรารภว่าถ้าพระองค์เสด็จสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ทรงรัชทายาท พระเจ้าลูกเธอซึ่งยังทรงพระเยาว์และเจ้า
จอมมารคาอยู่ในพระบรมมหาราชวังจะก่กชวาง จึงโปรดฯ ให้ซื้อสวน
สร้างพระราชวังนันทอุทยานทำเป็นที่เสด็จประพาศ โดยจำนงพระราช
กรุณาให้เป็นที่พักพิงของพระเจ้าลูกเธอกับเจ้าจอมมารคาในเวลาพระองค์
เสด็จล่องลิขแล้ว แต่พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต
เสียก่อน จึงพระราชทานที่นันทอุทยานกับทั้งพระที่นั่งซึ่งทรงสร้างในที่
นั้นแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนตำหนักข้างใน

ซึ่งเตรียมไว้จะให้เป็นที่พระเจ้าลูกเธอเสด็จอยู่กับเจ้าจอมมารคานัน ไปรคฯ
ให้หรือไปสร้างเป็นตำหนักตามวังพระเจ้าลูกเธอ ก็จงกล่าวต่อไปข้างหน้า

พระราชวังสราญรมย์

พระราชวังนี้สร้างตรงที่ตกกินเก่า ใกล้พระบรมมหาราชวังทาง
ด้านตะวันออก สร้างในตอนปลายรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า เมื่อพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชันษาพอทรงพระผนวช
พระแล้ว จะทรงมอบเวรราชสมบัติพระราชทาน ส่วนพระองค์จะเสด็จ
ออกไปประทับเป็นพระเจ้าหลวงอยู่ณพระราชวังสราญรมย์ แต่เสด็จ
สวรรคตเสียก่อน ไม่ได้เป็นดังพระราชประสงค์ ในรัชกาลที่ ๕ พระ
ราชทานพระราชวังสราญรมย์ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยา
เธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์เมื่อแรกเสด็จออกวัง
ครั้งนี้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ พระองค์ใหญ่เสด็จไปประทับพระราช
วังเดิมแล้ว จึงพระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยา
เธอพระองค์น้อย เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เสด็จอยู่
จนสร้างวังบูรพาภิรมย์แล้ว ต่อมาได้จัดวังสราญรมย์เป็นศาลาว่าการ
กระทรวงต่างประเทศอยู่คราว ๑ แล้วใช้เป็นที่รับเจ้านายต่างประเทศที่มา
เป็นแขกเมือง ใต้ไปรคฯ ให้สร้างซ่อมแปลงใหม่ทั้งวัง ครั้นพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศ
เป็นสมเด็จพระยุพราช เสด็จกลับจากทรงศึกษาวิชาการในประเทศ
ยุโรป จึงพระราชทานให้เป็นที่เสด็จประทับแห่ง ๑ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๕

พระราชวังเมืองสมทปรากการ

พระราชวังนสร้างทรมแม่น้ำฝงควันออก (อยู่ตรงสถานีรถไฟ
 ยักษ์) ถึงรัชกาลที่ ๕ พระราชทานให้เป็นที่ใช้ราชการ ได้เป็นสถานี
 โทรเลขเป็นเคิมมา แต่พระที่นั่งและเรือนโรงต่าง ๆ เป็นของสร้างด้วย
 เครื่องไม้ฝงเสียแล้วโดยมาก

พระราชวังบางปอน

พระราชวังแห่งนี้พระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง เป็นที่พระเจ้า
 แผ่นดินเสด็จประพาศเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ครั้นเสียกรุง
 เก่าแก่พม่าข้าศึก ก็ทิ้งร้างมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ จึงกลับเป็นที่เสด็จ
 ประพาศอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้
 สร้างพระที่นั่งชั้นองค์ ๑ (ตรงที่สร้างพระที่นั่งวิมมานพิมานยักษ) พระ
 ราชทานนามว่า พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ตามนามปราสาทที่
 พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างไว้แต่เคิม มีคำหนักภายในหลัง ๑ และ
 สร้างพลับพลาสำหรับเสด็จประพาศไว้แต่ที่เกาะนอกอีกหลัง ๑ ถึง
 รัชกาลที่ ๕ จึงทรงสร้างพระราชวังอันปรากฏอยู่ยักษ

พระราชวังจันทร์เกษม

พระราชวังนสมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็น
 พระยพราช แล้วเป็นที่ประทับของพระมหาอุปราชต่อมาในสมัยเมื่อกรุง
 ศรีอยุธยาเป็นราชธานี ไฟไหม้เสียเมื่อในรัชกาลพระเจ้าบรมโกษ
 ครึ่ง ๑ เมื่อเสียกรุงเก่าก็ถูกข้าศึกเผาอีกครึ่ง ๑ จึงเป็นวังร้างมาจน
 รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้าง

ขึ้นเป็นที่ประทับเวลาเสด็จประพาศกรุงเก่า ในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้เสด็จ
ประทับที่พระราชวังจันทน์เกษมต่อมา จนสร้างพระราชวังที่บางปิ่นแล้ว
จึงพระราชทานวังจันทน์เกษมให้เป็นที่ว่าการมณฑลอยุธยา

พระราชวังท้ายพิบูลที่เขาพระพุทธรบาท

พระราชวังนี้พระเจ้าทรงธรรมทรงสร้าง พร้อมกับบริเวณวัดพระ
พุทธรบาท เป็นที่ประทับเวลาเสด็จขึ้นไปนมัสการรอยพระพุทธรบาท ของ
เดิมยังเหลืออยู่แต่กำแพงวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักและเรือนราชบริพารขึ้นในบริเวณพระราชวัง
นั้น เป็นเครื่องชดเชยอยู่บ้าง เครื่องไม้บ้าง แต่บัดนี้สูญไป
หมดแล้ว

พระนารายณ์ราชนิเวศน์ เมืองลพบุรี

พระราชวังนี้มีมาแต่ครั้งเมืองลพบุรีเป็นราชธานี สมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชทรงสร้างใหม่ตรงทิวังเดิมนี้ แต่พระราชมณฑลเขี้ยว
และสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งสร้างครั้งสมเด็จพระนารายณ์นั้นชำรุดปรักหักพัง
เสียโดยมาก เพราะทิ้งร้างมาตั้งแต่เสียกรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างซ่อมแซมสิ่งซึ่งยังจะใช้ได้ เช่น
ประตูและกำแพงวัง เป็นต้น ส่วนพระราชมณฑลเขี้ยวของเก่าทรงสร้างแต่
พระที่นั่งจันทพิกาลองค์ ๑ นอกจากนั้นทรงสร้างพระที่นั่งที่เสด็จประทับ
และตำหนักข้างในเป็นของใหม่ทั้งหมด แต่ของเดิมที่ร้างนั้นก็ยังรักษา
ไว้เพียงเท่าที่เหลืออยู่มิได้รื้อทำลาย

เหตุที่สร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรีเมื่อรัชกาลที่ ๔ นั้น เนื่องด้วย
 ราชการแผ่นดิน ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ราชดำริเห็นว่า ราชธานีอยู่ที่กรุงเทพฯ อยู่นอกทะเล ถ้าหากเกิดสงคราม
 กับต่างประเทศ บางทีข้าศึกอาจจะเอาเรือกำปั่นรบขึ้นมาถึงราชธานีได้
 เพราะฉะนั้นสมควรจะมีราชธานีไว้ อีกสักแห่ง ๑ สำหรับจะได้ตั้งต่อสู้ข้าศึก
 ซึ่งกำลังมาในทางทะเล ไท้ ไปรก ๆ ให้ตรวจที่อื่นเห็นไม่เหมาะเท่า
 เมืองลพบุรี ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงตั้งเป็นราชธานีสำหรับ
 ต่อสู้ข้าศึกทางทะเล โดยทรงพระราชดำริห้อย่างเดียวกัน

พระนารายณ์ ราชธานีเวศน์ได้เป็นที่ประทับเวลาเสด็จ ประพาศทั้งใน
 รัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ จนสร้างทางรถไฟแล้ว จึงพระราชทานทวง
 ให้เป็นที่ใช้ราชการมาจนทุกวันนี้

พระนครปฐม ที่จังหวัดนครไชยศรี

พระราชวังแห่งนี้ทรงสร้างเนื่องในการปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์
 ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า พระ
 ปฐมเจดีย์เป็นมหาเจดีย์สถานที่บรรพพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า สร้าง
 แต่แรกพระศาสนามาประดิษฐานในสยามประเทศนี้ เก่าก่อนพระสถูป
 เจดีย์องค์อื่น ๆ ทั้งหมด แม้มหานครเดิมอันตั้งอยู่ที่ประดิษฐานพระปฐม
 เจดีย์นั้นวางกลายเป็นป่าเปลี่ยว มหาชนก็ยังเลื่อมใสไปบูชาพระปฐม
 เจดีย์ต่อมามีไข้ชาก จึงทรงพระราชดำริท้าวไปปรก ๆ ให้ปฏิสังขรณ์พระ
 ปฐมเจดีย์ทั่วทั้งบริเวณ และไปปรก ๆ ให้ขุดคลองมหาสวัสดิ์ คลอง
 เจดีย์บูชา ให้ทางไปมากับกรุงเทพฯ สดวกขึ้น ถึงกระนั้นการที่ไปมา

ในระหว่างกรุงเทพ ฯ กับพระปฐมเจดีย์ในสมัยนั้น ต้องค้างกลางทาง
คนหนึ่งจึงลง จำเป็นต้องสร้างที่ประทับแรมที่พระปฐมเจดีย์ จึงโปรด ฯ
ให้สร้างพระราชวังขึ้นที่ริมบริเวณพระปฐมเจดีย์ ทำนองเดียวกับพระ
ราชวังซึ่งพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างที่ริมบริเวณ
พระพุทธรูปนั้น พระราชทานนามว่า “พระนครปฐม”

พระนครปฐมได้เป็นที่เสด็จประทับทั้งในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕
จนสร้างทางรถไฟแล้ว จึงพระราชทานพระราชวังนครปฐมให้เป็นที่
สำหรับราชการมณฑลเทศาภิบาล แต่ของเดิมชำรุดปรักหักพังเสีย
มาก จึงคงรักษาไว้แต่ตัวพระที่นั่งที่ประทับหลังเดียว ใช้เป็นที่ประชุม
ประชาภิบาลอยู่บัดนี้

พระนครศรี เมืองเพชรบุรี

พระราชวังแห่งนี้สร้างบนยอดเขามหาสวรรค์ เป็นที่ประทับเวลา
เสด็จประพาศเมืองเพชรบุรี ได้เสด็จประทับหลายคราว ทั้งในรัชกาล
ที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ในรัชกาลที่ ๕ ได้โปรด ฯ ให้ซ่อมแซมใหม่หมด
ครั้ง ๓ ยังบริบูรณ์อยู่จนทุกวันนี้

พระบรมราชวังใหม่ในกรุงเทพ ฯ

พระบรมราชวังใหม่แห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรด ฯ ให้สร้างที่ริมคลองคูเมืองเดิมทางฝั่งเหนือพระบรมราชวัง (คือ
ตรงที่สร้างโรงกระษาปณ์สิทธิการบัดนี้) เหตุที่จะสร้างวังใหม่นั้น ได้ยิน
มาว่าเดิมพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระที่นั่งง้วน
ขึ้นเป็นที่ประทับในพระบรมราชวัง ครั้นเสด็จไปประทับที่พระที่นั่งง้วน

เผอิญประศวรเสาะแสวงหาไม่มีเวลาปรกติ จึงแสวงหายพยากรณ์ว่า พระ
 ทิ้งแก่นั้นปลูกผิดหวังจุยเป็นอภัยมงคล จึงโปรดฯ ให้หาที่แล้วรอ
 พระที่นั่งแก่นไปปลูกเป็นวังใหม่ หมายจะเสด็จไปประทับสำราญพระ
 ราชอิริยาบถณที่นั้น การยังไม่ทันจะสำเร็จถึงพระราชประสงค์ พระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้แย่งเป็นที่พระบวรราชวังใหม่นั้น เป็นทิว
 ของพระองค์เจ้าภาณุมาศ พระองค์เจ้าเบญจางค์ พระองค์เจ้ายุคนธร
 พระองค์เจ้ากระจำง พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว & พระองค์ควยกัน พระองค์เจ้าภาณุมาศกับพระองค์เจ้าเบญจางค์
 ได้ประทับอยู่ที่พระที่นั่งแก่นองค์ละครึ่ง เจ้านายทั้ง ๔ พระองค์นั้นสน
 พระสนมในรัชกาลที่ ๕ ที่พระบวรราชวังใหม่ก็เป็นทิวาง ครั้นเมื่อ
 จะสร้างโรงกระษาศณีสถิติการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ทรงปรารถนาเสียดายพระที่นั่งแก่นของพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เพราะได้ทรงสร้างโดยผสมอย่างประณีต จึงโปรดฯ
 ให้รื้อไปปลูกไว้ในพระราชวังดุสิต เป็นที่พักของพระราชธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาเสด็จไปเฝ้า ถาแปรสถานไปประทับ
 เป็นครั้งเป็นคราว พระที่นั่งแก่นนั้นยังอยู่ในพระราชวังดุสิตจนบัดนี้.

พระบวรราชวังสีทาที่จังหวัดสระบุรี

พระบวรราชวังแห่งนี้พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง
 ที่ริมลำแม่น้ำสักฝั่งตะวันตกจดตำบลบ้านสีทา ในแขวงจังหวัดสระบุรี
 สร้างคราวเดียวกับเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

สร้างพระนารายณ์ราชินีวงศ์เมืองลพบุรี เพราะมดเหตเกิดแต่คราวหา
ที่สร้างราชธานีสำหรับเวลาสงครามคงกล่าวมาแล้ว ได้โปรด ฯ ให้พระ
บาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปตรวจเมืองนครราชสีมา ทรง
เห็นภูมิลำเนาอันการน้ำไม่เหมาะ มาโปรดที่เขาคอกในแขวงจังหวัด
สระบุรีว่าเหมือนเป็นข้อมือโดยธรรมชาติ จึงทรงสร้างที่ประทับขึ้นณตำบล
บ้านสีทา อันหาไปมาถึงเขาคอกได้สะดวก แล้วเสด็จไปประทับณที่นั้น
เพื่อคอกแก่เขาคอกไว้เป็นข้อมือปรวการสำหรับที่เสด็จขึ้นคอกแห่ง ๑ ได้
เสด็จไปประทับที่วังสีทาเมือง ฯ จนตลอดพระชนมายุ แต่เวลานั้นล้วน
สร้างเป็นเครื่องไม้ ครั้นพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
สวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้รื้อ
ตำหนักลงมาสร้างวังพระราชทานพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระ
ที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวข้าง ที่เหลืออยู่ที่หักพังสูญไปหมด เคยวนทอง
เคยเป็นพระขรรค์ราชวงศ์กลับไปบ้านราษฎรไปอย่างเดิม

วังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเจ้าลูกยาเธอประสูติ
ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ๒ พระองค์ ต่อมาทรงสถาปนาเป็น
กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศพระองค์ ๑ กรมหมื่นวิษณุธารดิภาธร
พระองค์ ๑ เจ้าจอมมารดาเป็นอัครมเหศวรอินทอรภัย โอรสของพระเจ้า
กรุงธนบุรี เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ใน
รัชกาลที่ ๓ กรมหมื่นมเหศวร ฯ ตามเสด็จไปอยู่วัดบวรนิเวศไปเกิด
ประสูติพระโรคเรื้อรัง เวลานั้นพระอินทอรภัยสิ้นชีพเสียแล้ว พระพงศ์

นรินทรพิชายะอินทรอภัยจึงรับพระองค์ไปรักษาพยาบาล ทั่วพระ
 พงศนรินทรเป็นางวางกรมหมอยู่ในรัชกาลที่ ๓ กรมหมื่นมเหศวร ๑
 ไศเสด็จไปประทับอยู่ที่บ้านพระพงศนรินทร อันอยู่ริมคลองบางลำภ
 (ตรงที่เชิงสะพานนรรัตนยัติน) ทางฝั่งเหนือเคียงกันกับบ้านพระอินทรอภัย
 จนทรงพระเจริญเป็นหนุ่ม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงเกรงว่า กรมหมื่นมเหศวร ๑ เสด็จอยู่ที่บ้านพระพงศนรินทรต่อไป
 จะก่อกบฏครอบครองของพระพงศนรินทร จึงดำรัสวานพระพงศนรินทร
 ให้ช่วยหาข้อที่สร้างวังกรมหมื่นมเหศวร ๑ พระพงศนรินทรขอโทษที่
 ส่วนใกล้วัดขจรนิเวศ อยู่ริมคลองบางลำภฝั่งเหนือไม่ห่างจากบ้าน
 พระพงศนรินทรนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ๑
 ให้ปลุกกำหนดที่ประธานกรมหมื่นมเหศวร ๑ และกรมหมื่นวิษณุนารถ ๑
 เสด็จอยู่ด้วยกันในที่นั้นมาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ จึงโปรด ๑
 ให้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นมเหศวร ๑ และกรมหมื่นวิษณุนารถ ๑
 เป็นวังพระเจ้าลูกยาเธอสร้างขึ้นแรกในรัชกาลที่ ๔ มี ๒ วัง จะพรรณา
 เป็นรายวังต่อไป

๑ วังกรมหมื่นมเหศวรศรีวิลาศ

วังนี้อยู่ริมคลองบางลำภฝั่งเหนือ (ที่เชิงสะพานนรรัตนยัติน) เดิม
 เป็นที่บ้านพระพงศนรินทรกับบ้านพระอินทรอภัย คุณตาของกรมหมื่น
 มเหศวร ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ มีแต่วังควารอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 โปรด ๑ ให้สร้างเป็นวังกรมหมื่นมเหศวร ๑ เสด็จ
 อยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าในกรมอยู่
 ต่อมาจนถึงเชื้อสาย.

๒ วัฏกรมหมื่นวิฆณนารณินภาธร

วังน้อยริมคลองบางลำภูฝั่งเหนือ คือกอซ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้กรมหมื่นนมเทศวรฯ กษัตริย์กรมหมื่น
 วิฆณนารณฯ ประทับอยู่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ
 ให้สร้างเป็นวังกรมหมื่นวิฆณนารณินภาธร เสกชื่ออยู่มาจนสิ้นพระชนม์ใน
 รัชกาลที่ ๔ พระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนถึงเชื้อสาย

พระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 ประสูติเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วนั้น ล้วนทรงพระเยาว์ไม่
 ทันทันได้ออกวังในรัชกาลที่ ๔ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงจึกชื่อที่สำหรับจะสร้างวังพระเจ้าลูกยาเธอที่เป็นชั้นใหญ่และชั้น
 กลางหลายพระองค์ ได้ลงมือสร้างค้ำหนักแต่ในรัชกาลที่ ๔ บ้าง ยัง
 มีได้ลงมือสร้างบ้าง ที่ยังไม่ได้กะไว้ ในรัชกาลที่ ๔ บางแห่งเปลี่ยนไป
 โดยเหตุที่จะแสดงต่อไปข้างหน้า แต่สร้างวังใหม่ในที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไว้แล้วโดยมาก จะพรรณนาโดยลำดับ
 พระองค์ต่อไป คือ

๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จได้พระ
 ราชทานให้สร้างวังที่บ้านเจ้าพระยาพลเทพฯ (หลง) ที่ริมคลองคู
 เมืองเดิมปากใต้ (ตรงปลายถนนอัยยวงศ์ต่อกับถนนจักรเพชร
 ยัดนี้ พระราชดำริที่เหมือนจะโปรดฯ ให้สร้างวังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ
 จักรพรรดิพงศ์ และวังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ติดต่อกันไปกับวังนี้ด้วย) แต่ยังมีใ้สร้างวัง เป็นแต่ให้ข้าในกรมไปอยู่
รักษาที่นั่น เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ๑ ให้
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ประจำใกล้พระองค์
พระราชทาน พระคำหนัก สอนกหลาย ที่ใน พระบรม มหาราชวังให้เป็น
ประทับ ต่อมาพระราชทานพระราชวังนั้นทอดขยายอีกแห่ง ๓ ก็เป็นแต่
อย่างประพาศ หาใ้ไปประทับอยู่ประจำไม่ ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระราชทาน
บ้านเจ้าพระยาพลเทพ ๑ (หลง) ซึ่งใ้กะไว้ว่าจะสร้างวังแต่เดิมนั้น
แก่พระยาพิชัยสงคราม (อ้อ) อันเป็นปลัดกรมข้าหลวงเดิม โดยใ้
อยู่รักษาที่นั้นมาแต่ในรัชกาลที่ ๔

๒ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเสวตวรลาภ ใ้พระราชทาน
ใ้สร้างวังที่มุมถนนเจริญกรุงปากเหนือต่อกับถนนมหาชัย แต่
พระองค์เจ้าเสวตวรลาภสิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ หาที่
สร้างวังไม่ ถึงรัชกาลที่ ๕ ที่นั้นแบ่งสร้างโรงหอยคอน ๓ พระราชทาน
เป็นวังพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการคอน ๓ ต่อมาพระองค์เจ้า
อลังการย้ายไปอยู่ที่อื่น และเลิกอากรหอย ที่ก็กลับคืนเป็นของหลวง

- ๓ กรมพระนเรศวรฤทธิ สร้างวังใหม่
- ๔ กรมหลวงพิชิตปรีชากร สร้างวังใหม่
- ๕ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช สร้างวังใหม่ในที่วังเก่า
- ๖ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ สร้างวังใหม่ในที่วังเก่า
- ๗ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ใ้พระราชทานวังเก่า

- ๘ กรมหลวงพรหมวรานรัักษ์ สร้างวังใหม่ในทิวังเก่า
- ๙ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร สร้างวังใหม่ในทิวังเก่า
- ๑๐ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ โปรทฯ ให้เสด็จประทับ

ณพระราชวังเดิม

๑๑ พระองค์เจ้าอณาภรณ์อนันตนรไชย สร้างวังใหม่ แต่วังยังไม่ทันแล้วสิ้นพระชนม์เสียก่อน ทิวังนั้นเป็นวังสมเด็จพระยาเทววงค์วโรปการต่อมา

๑๒ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติก ได้พระราชทานทิวังเก่าแล้วสร้างวังใหม่

๑๓ กรมขุนสิริวิชัยสังกาศ สร้างวังใหม่

๑๔ กรมหลวงสรรพสาตร์ศุภกิจ สร้างวังใหม่

๑๕ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ได้พระราชทานที่ริมประตูสำราญราษฎร์ ใต้วัดเทพธิดา (ตรงกับวังกรมหลวงพรหมวรานรัักษ์ข้ามฟากถนนบำรุงเมือง) แต่เสด็จประทับอยู่วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร ต่อมาเสด็จไปสำเร็จราชการมณฑลอิสาน ประทับอยู่ณเมืองอุบลหลายปี ครั้นเสด็จกลับมาได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีในกระทรวงวัง ประทับอยู่ที่ตำหนักในบริเวณพระราชวังดุสิตจนตลอดพระชนมายุ หาได้สร้างวังใหม่ไม่

๑๖ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ สร้างวังใหม่

๑๗ สมเด็จพระยาเทววงค์วโรปการ ได้พระราชทานทิวังเก่าแล้วสร้างวังใหม่

๑๘ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สร้างวังใหม่
ในทิวังเก่า

๑๙ สมเด็จพระยาวิชิตราชาธิบดี สร้างวังใหม่

๒๐ กรมพระสมมตอมรินทร์ สร้างวังใหม่

พระเจ้าลูกเธอชั้นใหญ่และชั้นกลางที่ได้พระราชทานที่วังเมื่อรัชกาล
ที่ ๔ เพียงนี้ นอกจากนั้นเป็นชั้นเล็ก เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๔ ยังทรงพระ

เยาว์นัก มาได้พระราชทานที่วังในรัชกาลที่ ๔ คือ

๒๑ กรมหมื่นวิจิตรวราณปริชา สร้างวังใหม่

๒๒ กรมหมื่นพงศาภิศรมหิย์ สร้างวังใหม่

๒๓ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ สร้างวังใหม่

๒๔ กรมพระดำรงราชานุภาพ สร้างวังใหม่

๒๕ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ได้พระราชทานที่บ้านเจ้าเขมร
ที่ อิงสพานตำรวจสลักศิลาฟากตะวันออก แต่สิ้นพระชนม์เสียก่อนไม่ทัน
สร้างวัง

๒๖ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา สร้างวังใหม่

๒๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครานุรักษ์ ได้พระราชทานวัง
เก่า คือ วังวิมท่าพระถนนหน้าพระลาน ที่พระบาทสมเด็จพระ ๗ พระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประทับอยู่แต่ก่อน

๒๘ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ สร้างวังใหม่

๒๙ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ สร้างวังใหม่

๓๐ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย สร้างวังใหม่

รวมจำนวนวังพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๔ ที่สร้างในทิวใหม่ ๑๘ วัง
สร้างในทิวเก่า ๕ วัง เป็น ๒๓ วัง ได้แสดงพรรณาดังวังกรมหมื่น
มเหศวร ๑ วังกรมหมื่นวิษณุนารถ ๑ มาแล้ว ๒ วัง จะกล่าวพรรณา
ถึงวังอื่นต่อไป

๓ วังกรมพระนเรศวรฤๅษ

วังนี้อยู่ริมแม่น้ำเหนือพระราชวังบวร ๑ หลังวังออกถนนพระอาทิตย์
เดิมเป็นที่บ้านของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) บุของเจ้าจอมมารดา
กลิ่น เจ้าพระยามหาโยธาได้ทำพินัยกรรมถวายแต่ยังทรงพระเยาว์
จึงโปรด ๑ ให้สร้างวังฉันทน์

๔ วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร

วังนี้อยู่ริมถนนมหาชัย ต่อวังบวรพาภิรมย์ทางคานเหนือมาจนถนน
เจริญกรุง สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์รับเป็นพระเล็อกหา
ที่ และสร้างวังแต่ในรัชกาลที่ ๔ ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงมอบกรมหลวงพิชิต ๑ ให้เป็นหลานของท่าน กรม
หลวงพิชิต ๑ ประทับอยู่ที่วังนตลอคพระชนมายุ หม่อมเจ้าในกรมยัง
ปกครองอยู่จนทุกวันนี้

๕-๖ วังกรมหลวงอดิศรอุดมเดช

ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงซื้อที่ขานเจ้าพระยาอรรคมมา (เสื่อ) ที่บาง
ลำภ (อยู่ตรงที่ตลาดขอมยคน) กระจะสร้างวังกรมหลวงอดิศร ๑ (และ
เข้าใจว่าวังกรมหมื่นทิวากร ๑ ซึ่งร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกันด้วย) แต่
ยังไม่ทันได้สร้างถึงรัชกาลที่ ๕ พระราชทานที่วังกรมหมื่นเชษฐา

ธิเบน (คือ วังที่ ๓ แถววังท้ายวัดพระเชตุพน) ซึ่งว่างอยู่ แก่กรม
หลวงอักษิร ๑ และโปรด ๑ ให้สร้างตำหนักใหม่พระราชทานกรมหลวง
อักษิร ๑ ด้วย กรมหลวงอักษิร ๑ เสด็จอยู่ ณ นครกาลปัจจุบันจึง
ย้ายวังไปสร้างใหม่ริมแม่น้ำที่ถนนพระอาทิตย์

๗ วังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

วังนี้ พนทเดิมเป็นวังกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา คือ วังวิมลสถาน
ข้างโรงสีวังเหนือ กรมหลวงสรรพศิลป์ ๑ สิ้นพระชนม์ ที่ว่างอยู่ พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานให้เป็นวังกรม
หมื่นภูเรศ ๑ โปรด ๑ ให้รื้อตำหนักข้างในที่พระราชวังนั้นทอทยาน
มาหมู่ ๓ สร้างเป็นตำหนัก กรมหมื่นภูเรศ ๑ ประทับอยู่ที่วังนั้นจนสิ้น
พระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนทรงขอสร้างตึก
และคักเป็นถนนแพร่งภูธรบัดนี้

๘ วังกรมหลวงพรหมวรานรัถย์

วังนี้ริมถนนข้างเมืองปากใต้ ตรงต่ออีกขณนที่ใกล้ประตูสำราญ
ราชบุรี พนทเดิมเป็นวังกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ทั้งวังกับวังพระองค์เจ้า
เกษรด้วยกิ่งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอ
พระราชทานกรมหลวงพรหม ๑ และโปรด ๑ ให้รื้อตำหนักที่พระราชวัง
นั้นทอทยานมาสร้างเป็นตำหนักด้วย กรมหลวงพรหม ๑ เสด็จอยู่ที่
วังนี้ในรัชกาลปัจจุบัน จึงย้ายไปประทับที่วังถนนพระราม ๓

๕ วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร

วังนี้อยู่ริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ ต่อวังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์
มาทางตะวันตก ที่เดิมเป็นวังกรมขุนวรจักรธรานุภาพทั้งวังกับวัง
พระองค์เจ้าเกษรครึ่งวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงขอพระราชทานกรมหมื่นราชศักดิ์ และโปรด ให้ รื้อตำหนักที่
พระราชวังนั้นทอดขยายมาสร้างเป็นตำหนักด้วย

๑๐ วังกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ

เดิมกรมหมื่นทิวากร ได้พระราชทานวังเก่า คือ วังที่ ๒ แถวท้าย
วัดพระเชตุพน ที่พระองค์เจ้าถ้อยของเสด็จอยู่ก่อนนั้น แต่เสด็จอยู่วัง
กรมหลวงอดิศรอุดมเดช หาได้สร้างวังใหม่ ภายหลังจึงไปทรงขอ
ที่สร้างวังที่ริมแม่น้ำค้ายลสามเสน ช่างเห็นอวกส์มเกลี้ยงประทับ
อยู่ในวังนั้นต่อมาจนตลอดพระชนมายุ

๑๑ วังกรมขุนสิริวัชรวิเศษ

วังนี้อยู่ริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ ต่อวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
มาทางตะวันตกจนถึงคลองวัดสุทัศน์ เดิมเป็นที่ขานพระยาเทพอรชุน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขอพระราชทาน
กรมขุนสิริวัชรวิเศษ และโปรด ให้ รื้อตำหนักที่พระราชวังนั้น
ทอดขยายมาสร้างเป็นตำหนักกรมขุนสิริวัชรวิเศษ ๑ เสด็จอยู่วังนั้นจนตลอดพระชน
มายุ หม่อมเจ้าอุปพัทธพงศ์ หม่อมเจ้าชายใหญ่ได้รับมรดกอยู่ต่อ
มาจนทุกวันนี้

๑๒ วังกรมหลวงสรรพสาตร์ศุภกิจ

วังน้อยริมถนนบ้านตะนาวฟ้ากวันตก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ซื้อพระราชทานกรมหลวงสรรพสาตร์ฯ เส็จอยู่มาจนตลอดพระชนมายุ

๑๓ วังพระองค์เจ้ากาพย์กนกกรัตน

วังน้อยริมคลองคูเมืองเดิม คือวังกรมหมื่นภูวเรศจางค์กิติไปทางเหนือ ใกล้ริมก่อสร้างค้ำหนักยังค้างอยู่ พระองค์เจ้ากาพย์กนกกรัตนสิ้นพระชนม์หาทันได้เสด็จอยู่ไม่

๑๔-๑๕ วังสมเด็จพระยาเทวะวงษ์วโรปการ

เดิมเมื่อรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินถนนบำรุงเมืองปากเหนือ คอนกรีตของวัดสุทัศน์ (ตรงข้ามกับวังกรมขุนสิริวิชัยสงคราม) พระราชทาน แต่ยังไม่ทันสร้างวังถึงรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานวังเก่าที่ริมแม่น้ำตอนเหนือขอมมหาฤกษ์อันเป็นวังกรมหมื่นภูวฯ ๑ อยู่ก่อนนั้น เส็จอยู่ท่วงนั้นกับพระองค์เจ้าอนุกรมฯ อนันตนาครไชย ครั้นพระองค์เจ้าอนุกรมฯ สิ้นพระชนม์ จึงได้พระราชทานท่วงเดิมของพระองค์เจ้าอนุกรมฯ ที่ริมสะพานด้าน สร้างวังแล้วเสด็จไปประทับอยู่วังนั้นจนรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดฯ สร้างวังเทวะเวสม์พระราชทานที่ริมแม่น้ำค้ายลบางขุนพรหม จึงเสด็จย้ายไปประทับที่วังเทวะเวสม์มาจนบัดนี้

๑๖ วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

วังนี้อยู่ริมถนนมหาชัยใกล้ประตูสุทธานันท์ สร้างในรัชกาลที่ ๕ ในที่วังเก่า ๓ วัง คือ วังสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศรวัง ๑ วังกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ (ซึ่งกรมหมื่นกุศลบริรักษ์ได้เสด็จอยู่เมื่อรัชกาลที่ ๔) วัง ๑ วังกรมหมื่นนรินทร์เทพวัง ๑ รวมกันพระราชทานนามว่า “วังบูรพาภิรมย์”

๑๗ วังสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส

วังนี้อยู่ริมถนนมหาชัย ต่อวังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ไปทางใต้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานที่ ใต้ลงมือสร้างกำหนดยังไม่ทันแล้ว สมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงผนวช แล้วเลยเสด็จดำรงสมณภาพอยู่จนตลอดพระชนมายุ

๑๘ วังกรมพระสมมตอมรพันธุ์

วังนี้อยู่ริมถนนบำรุงเมืองปากเหนือ (ตรงข้ามกับวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร) หลังวังจกเชครวัฑิเทพวิศา กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ประทับอยู่จนถึงตลอดพระชนมายุ เดิมนั้นเป็นของหม่อมเจ้ามงคลประวัติก ในกรมพระสมมต ๑

๑๙ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา

วังนี้อยู่ริมถนนมหาชัย ต่อวังสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ไปทางใต้

๒๐ วัฏกรมหมื่นพงศาติศรมหิป

วังน้อยหลังวัฏกรมหมื่นราชศักดิ์กิสโมสรไปทางใต้ บ้านตวันตก
เขตคลองวัดสุทัศน์

๒๑ วัฏกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

วังน้อยริมถนนบ้านตะนาว ต่อวัฏกรมหลวงสรรพสาตร์ศุภกิจไป
ทางใต้ ต่อมากรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงตั้งถนัดถนนแพ่งนราผ่าน
กลางวัง

๒๒ วัฏกรมพระดำรงราชานุภาพ

วังเดิมสร้างที่บ้านพระยาอภัยนริศกามาตย์ (ทิศ) ซึ่งได้ทรงรับ
มรดก อยู่ที่ริมถนนเจริญกรุงปากเหนือ ริมเชิงสะพานดำรงสถิตย์
ประทับอยู่วังนี้มาจนรัชกาลปัจจุบัน จึงสร้างวังวัดทิศที่ถนนหลานหลวง
แล้วย้ายไปประทับที่วังวัดทิศต่อมา

๒๓-๒๔ วัฏกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

วังเดิมอยู่ริมแม่น้ำท่าเตียนคลองตลาด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดฯ ให้สร้างวังที่ริมถนนเจริญกรุงปากเหนือตรงตลาดน้อยพระราชทานแด่กรมวังเดิม
จึงย้ายไปประทับที่วังตลาดน้อยต่อมาจนตลอดพระชนมายุ เที่ยวนเป็นของพระองค์เจ้าธานีนิวัติ

๒๕ วัฏกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์

วังเดิมอยู่ริมคลองวัดสุทัศน์ ในระหว่างวัฏกรมขนิษฐาธิราชเจ้า
กับวัฏกรมหมื่นพงศาติศรมหิป ประทับอยู่ที่วังจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

ทรงสร้างวังใหม่ที่ตำบลมักกะสัน ถวายที่วังเดิมกับทั้งกำหนดให้ตั้งเป็น
โรงเรียน ทรงอุทิศสวนองพระเกษพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงตั้งเป็นโรงเรียนสตรีมีชื่อว่า "โรงเรียนเบญจม
ราชาลัย"

๒๖ วัังกรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฏ์

วังนี้อยู่ริมถนนพระราม ๑ ฟากเหนือ ในอำเภอพระทุมวัน

๒๗-๒๘ วัังกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

วังเดิมอยู่ริมถนนมหาชัย ค่อวัังกรมหมื่นพงศาภิศรมหิปปไปทางใต้
ครั้นทรงสร้างวังใหม่ที่ริมแม่น้ำฉลตำบลสามเสน รัฐบาลจึงขอทวัังเดิม
ทำเรือนจำเมอชขยายเขตร์คุก กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยประทับ
อยู่ที่วังฉลตำบลสามเสนจนตลอดพระชนมายุ แล้วแบ่งทวัังประทาน
หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมา

พระองค์เจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระบรมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้
ออกวัังในเวลาพระบาทสมเด็จพระบรมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีพระชนม์แต่
๓ พระองค์

๑ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ สร้างวังใหม่

๒ พระองค์เจ้าสธารส ได้ยินว่าเดิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเลี้ยง จึงแบ่งทวัังพระองค์เจ้าเรณูกรมถนน
สนามชัย ค่อนค่อวัังกรมหมื่นถาวรวรยศไปทางเหนือ พระราชทานเป็น
ทวััง เสกตั้งอยู่ตวัังนมาจนฉลรัชกาลที่ ๕ ต้องการทวัังราชการ จึงไปรท ๗
ให้ย้ายไปประทับทวัังเก่าริมสนามวัังหน้า วัังที่ ๓ (ซึ่งเป็นวัังของพระองค์
เจ้าข้างเมอรัชกาลที่ ๑ นั้น) เสกตั้งอยู่ตวัังนมาจนตลอดพระชนมายุ

๓ กรมหมื่นพิศาลขวรคฤก ใต้พระราชทานวังเก่า คือวังที่ ๕ ใน
แถววังสพานเสี้ยวซึ่งพระองค์เจ้าอินทวงศ์ประทับอยู่แต่ก่อน เสกตั้งอยู่
ที่วังนันทลลอกพระชนมายุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระองค์เจ้า
ลูกเธอยังไม่ได้ออกวังหลายพระองค์ ที่เจริญพระชันษาสมควรจะออก
วัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดที่วังพระราช
ทาน ๗ พระองค์ คือ

- ๔ พระองค์เจ้าภาณุมาศ
- ๕ พระองค์เจ้าเบญจางค์
- ๖ พระองค์เจ้ายศสุนทร
- ๗ พระองค์เจ้ากระจำ

สี่พระองค์นี้ทรงแบ่งที่พระบรมราชวังใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างอยู่นั้น พระราชทานพระองค์ละส่วน พระ
ที่นั่งเริงไต้แก่พระองค์เจ้าภาณุมาศกิง ๓ พระองค์เจ้าเบญจางค์กิง ๓

๘ กรมหมื่นขรรค์ชัยนรินทรฤทธิ สร้างวังใหม่

๘ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ เคยอยู่วังเดียวกับกรมพระราชวัง
บวรวิชัยชาญ จนถึงรัชกาลที่ ๕ กรมพระราชวังบวร ๑ จึงสร้างวังใหม่
ประทาน

๓๐ พระองค์เจ้าโต สร้างวังใหม่

พระองค์เจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
เป็นชั้นเล็กมาได้ออกวังต่อรัชกาลที่ ๕ มี ๔ พระองค์คือ

๓๑ กรมหมื่นนรวิมลนุภากร สร้างวังใหม่

๓๒ พระองค์เจ้านันทวัน ได้พระราชทานวังเก่ากรมสนามวังหน้า
วังที่ ๒ ซึ่งกรมขุนนรวนชิตประทับอยู่ก่อน

๓๓ กรมหมื่นจรสพรภูภาค ได้พระราชทานที่วังเก่าริมสนาม
วังหน้า วังที่ ๓ ซึ่งกรมหมื่นเสนาเทพเสด็จอยู่ก่อน ประทับอยู่ก่อน
แล้วจึงสร้างวังใหม่

๓๔ พระองค์เจ้าสนั่น ได้พระราชทานที่วังริมถนนหลังวัดชนะ
สงคราม

แต่พระองค์เจ้าวัฒนากับพระองค์เจ้าพรหมศ ๓ พระองค์ประทับ
อยู่ในบริเวณพระราชวังบวร ๆ ไม่ได้ใช้ออกวังจนตลอดพระชนมชีพ
แต่จะพรรณาวังเจ้านายฝ่ายพระบวรราชวังในรัชกาลที่ ๕ ซึ่ง
สร้างใหม่เป็นรายวังต่อไป

๒๘ วังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
(วังใหม่)

วังนี้อยู่ริมคลองคูเมืองเดิมปากเหนือ เขตวังตั้งแต่ถนนพระ
อาทิตย์มาจนต่อเขตวังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ (คือที่สร้างโรงพยาบาลทหาร
บกนี้) เดิมเป็นที่ขานข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร พระบาทสมเด็จพระ
พระยันทองคำเจ้าอยู่หัว ทรงขอสร้างวังพระราชทานกรมพระราชวังบวร ๆ
เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เสด็จอยู่ที่วังนจนวิ
ชอุปราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๕ แต่เดิมสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรี
สุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้นจะจะให้กรมพระราชวังบวร ๆ คง
ประทับอยู่ที่วังนี้ เช่นแต่เสด็จเข้าไปทำการพระราชพิธีฉัตรขึ้นแขกเมือง
ในพระราชวังบวร ๆ จึงให้ไปถ่ายแบบตึกที่เมืองสิงคโปร์มาสร้างตำหนัก

๕ และให้ทำสะพานข้ามคลองและทำถนนเป็นทางเสด็จตั้งแต่วังเข้า
ไปจนถึงพระราชวังบวร ๖ คนทั้งหลายจึงเรียกวังนี้ว่า “วังใหม่” แต่
ต่อมากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จเข้าไปประทับในพระราชวังบวร ๖
ประทานวังใหม่ให้เป็นวังพระองค์เจ้าวิไลยวรวีลาศ พระองค์เจ้าชายใหญ่
ครั้ง ๑ ประทานพระองค์เจ้าชัชวลันทรโสภาสซึ่งทรงพระเมตตามาก
ครั้ง ๑ เป็นวังของพระองค์เจ้า๒ พระองค์นั้นมาจนชอทสร้างโรงพยาบาล
ทหาร

๓๐ **วังกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ**

วังนี้อยู่ริมแม่น้ำข้างใต้ท่าข้างวังหน้า ไทยีนว่าเดิมเป็นที่ทำการ
แต่งเรือกำปั่นรบของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่น
บริรักษ์มีหน้าที่ทรงทำการนั้น จึงประทับอยู่ณที่นั้นแต่เดิมมาจนตลอด
พระชนมายุ

๓๑ **วังกรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์**

เมื่อในรัชกาลที่ ๔ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ประทับอยู่กับกรม
พระราชวังบวรวิชัยชาญที่ “วังใหม่” ถึงรัชกาลที่ ๕ กรมพระราชวัง
บวร ๖ จึงทรงชอทกรมหมื่นน้ำข้างใต้ข้อมพระสเมรุ อันเป็นที่ขานข้าราชการ
การวังนำอยู่ก่อนสร้างวังประทาน กรมหมื่นสถิตย์ ๖ ประทับอยู่วังนี้
จนตลอดพระชนมายุ แล้ววิบูลย์จึงชอทสร้างที่ว่าการกรมตำรวจภูธร

๓๒ **วังพระองค์เจ้าโต**

วังนี้อยู่ริมถนนจักรพงษ์ตรงหน้าวัดชนะสงครามข้าม พระองค์เจ้าโต
ได้รัชมรดกคุณตา จึงสร้างวังอยู่ณที่นั้นจนตลอดพระชนมายุ

๓๓ วัฏกรมหม่นวรรวิฒนศุภากร

วังนอ^๒ย^๒วิม^๒ถน^๒น^๒เข้า^๒สาร^๒ฟาก^๒ไค^๒ พระ^๒บาท^๒สม^๒เท^๒ง^๒ ๑ พระ^๒จุ^๒ล^๒จ^๒อม^๒
เกล้า^๒เจ้า^๒อยู่^๒ห^๒วัง^๒ท^๒รง^๒สร^๒้าง^๒พระ^๒ราช^๒ทาน^๒ กรม^๒หม^๒่น^๒ว^๒ร^๒วิ^๒ฒ^๒น^๒ศ^๒ุ^๒ภ^๒า^๒กร^๒ไค^๒ ปร^๒ะ^๒ท^๒ิ^๒ย^๒
อยู่^๒ค^๒่อ^๒มา^๒จน^๒ค^๒ล^๒อ^๒ค^๒พระ^๒ชน^๒มา^๒ย^๒

๓๔ วัฏกรมหม่นจรัสพรปฏิภาณ

เก^๒ิม^๒กร^๒ม^๒หม^๒่น^๒จ^๒ร^๒ัส^๒พร^๒ ๑ ปร^๒ะ^๒ท^๒ิ^๒ย^๒อยู่^๒ท^๒วัง^๒เก^๒่า^๒ ค^๒ือ^๒ วั^๒ง^๒ที่^๒ ๓ วิ^๒ม^๒
ส^๒นา^๒ม^๒วั^๒ง^๒นำ^๒ คร^๒ั้น^๒เม^๒ื่อ^๒สร^๒้าง^๒ถ^๒น^๒ร^๒า^๒ช^๒ท^๒ำ^๒เน^๒ิน^๒ ท^๒วั^๒ง^๒น^๒ั^๒น^๒ถ^๒ก^๒ท^๒ำ^๒ถ^๒น^๒ พระ^๒บาท^๒
สม^๒เท^๒ง^๒ ๑ พระ^๒จุ^๒ล^๒จ^๒อม^๒เกล้า^๒เจ้า^๒อยู่^๒ห^๒วัง^๒ จ^๒ึง^๒พระ^๒ราช^๒ทาน^๒วั^๒ง^๒ไ^๒หม^๒่^๒ท^๒วิ^๒ม^๒ถ^๒น^๒
ส^๒ำ^๒ม^๒เส^๒น^๒ฟ^๒าก^๒ท^๒ว^๒น^๒ค^๒ก^๒ต^๒ร^๒ง^๒ข^๒ำ^๒ม^๒ก^๒ิ^๒ย^๒ย^๒ำ^๒ก^๒ถ^๒น^๒ไ^๒ย^๒พร^๒ ค^๒ิ^๒อ^๒ถ^๒น^๒อยู่^๒ท^๒อง^๒ใน^๒ย^๒ค^๒ัน^๒
กร^๒ม^๒หม^๒่น^๒จ^๒ร^๒ัส^๒พร^๒ ๑ ปร^๒ะ^๒ท^๒ิ^๒ย^๒อยู่^๒วั^๒ง^๒น^๒ั^๒จน^๒ค^๒ล^๒อ^๒ค^๒พระ^๒ชน^๒มา^๒ย^๒

วั^๒ง^๒สร^๒้าง^๒ไ^๒หม^๒่^๒ส^๒ำ^๒ห^๒ร^๒ิบ^๒เจ^๒ำ^๒น^๒าย^๒ใน^๒ร^๒ั^๒ช^๒ก^๒าล^๒ที่^๒ ๕ วั^๒ง^๒เจ^๒ำ^๒น^๒าย^๒ฝ^๒าย^๒พระ^๒ราช^๒
วั^๒ง^๒ท^๒ล^๒ง^๒ ๒๗ วั^๒ง^๒ วั^๒ง^๒เจ^๒ำ^๒น^๒าย^๒ฝ^๒าย^๒พระ^๒ราช^๒วั^๒ง^๒ข^๒ว^๒ร^๒ ๖ วั^๒ง^๒ ร^๒วม^๒ ๓๕ วั^๒ง^๒ค^๒ั^๒ย^๒ก^๒ัน^๒
ก^๒ิ^๒ง^๒พ^๒ร^๒ธ^๒มา^๒

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยสร้างวังในรัชกาลที่ ๕

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชวังใหม่ในกรุงเทพฯ ๑๒ แห่ง คือพระราชวังดุสิตแห่ง ๑ พระตำหนักพญาไทแห่ง ๑ สร้างพระราชวังตามหัวเมือง ๖ แห่ง คือในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทรงสร้างพระราชวังบางปะอินแห่ง ๑ ในเขตจังหวัดราชบุรี ทรงสร้างพระราชวังที่ริมน้ำทางฝั่งตะวันตก ทรงเมืองข้ามแห่ง ๑ พระราชวังบนเขาสัตตนาถแห่ง ๑ ในเขตจังหวัดสมุทรปราการ ทรงสร้างพระราชวังจุฑาธุชราชฐานที่เกาะสีชังแห่ง ๑ ในเขตจังหวัดระนอง สร้างพระราชวังรัตนรังสรรค์แห่ง ๑ ในเขตจังหวัดกำแพงเพชร ทรงสร้างพระราชวังที่ย่านบันแห่ง ๑ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงบูรณะวังในกรุงเทพฯ ๑ แห่ง ๑ ทรงสร้างวังตามหัวเมือง ๓ แห่งจะพรรณนาเป็นลำดับต่อไป

พระราชวังดุสิต

ที่พระราชวังดุสิตเมื่อก่อนจะสร้างเป็นพระราชวังนั้น เป็นที่สวนท้ายท้องนาทุ่งสามเสน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประพาศ ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นที่เย็นสบายดี จึงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินของนายทุ่งแล้วสร้างพลับพลาขึ้น เป็นที่เสด็จไปประทับแรมสำราญพระราชอิริยาบถในวันเสาร์วันอาทิตย์ก็ปลายสัปดาห์ พระราชทานนามว่า “สวนดุสิต” ต่อมาเมื่อทรงสร้างถนนหนทางขยาย

ชานพระนครกว้างขวางออกไปทั้งทางด้านตะวันออกด้านใต้ และด้านเหนือ
 ที่สวนกุหลาบกลายเป็นติดต่อกับบริเวณพระนครไปมาได้สะดวก จึงทรง
 สร้างเป็นพระราชวังที่เสด็จประทับอยู่เป็นนิจ เสด็จเข้ามาประทับที่ใน
 พระบรมมหาราชวังแต่เป็นครั้งเป็นคราว ตั้งแต่สร้างพระราชวังแล้ว
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จประทับอยู่พระราชวัง
 กุหลาบจนตลอดรัชกาล ถึงรัชกาลปัจจุบันก็เป็นที่เสด็จประทับต่อมา

พระตำหนักพญาไท

ที่สร้างพระตำหนักแห่งนี้เดิมเป็นที่สวนริมคลองสามเสนติดกับท้อง
 ท่งพญาไท เมื่อสร้างพระราชวังกุหลาบแล้วตัดถนน “ซ่งฮี้” ซึ่งบ่อน
 เรียกว่าถนน “ราชวิถี” ผ่านไปทางสวนนั้น พระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ซื้อที่สร้างสวนผักคอน ๑ ทำนาคอน
 ๑ แล้วสร้างตำหนักสำหรับเสด็จประทับพักผ่อนที่นั้น พระราชทานนามว่า
 “ตำหนักพญาไท” ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม
 ราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จออกไปประทับอยู่ที่พระ
 ตำหนักพญาไทจนตลอดพระชนมายุ เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปี
 หลวงเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน
 นี้โปรดฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรสถานเป็นที่เสด็จประทับต่อมา

พระราชวังบางปอิน

พระราชวังนี้อยู่ที่เกาะบางปอินในเขตรังสิตพระนครศรีอยุธยา
 เดิมพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างเป็นพระราชวังที่เสด็จประพาศ แล้ว

พระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นก็ไต่เสด็จประพาศต่อมาจนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตั้งแต่เสียกรุงเก่าพระราชวังข้างปอนินเป็นที่ตั้งสร้างมาจนถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้สร้างเป็นที่เสด็จประพาศอีก แต่สิ่งซึ่งสร้างครั้งพระเจ้าปราสาททองปรักหักพังหมดเหลือแต่สระกว้างเส้น ๓ ยาว ๓๐ เส้น สิ่งซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ มีแต่พระที่นั่ง (อยู่ตรงพระที่นั่งวโรภาศพิमानยันนี้) หลัง ๑ พระราชทานนามตามปราสาทของเดิม ซึ่งพระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง ว่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ กับตำหนักข้างในอยู่ข้างเหนือหลัง ๑ กับพลับพลาโถงที่เกาะนอกสำหรับเสด็จประพาศไว้แดงหลัง ๑ พระราชวังที่ปรากฏอยู่บัดนี้เป็นของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างใหม่ทั้งนั้น ด้วยโปรดพระราชวังนี้ เสด็จไปประพาศเสมอมิได้ขาดจนตลอดรัชกาล มาถึงรัชกาลปัจจุบันก็ยังเป็นที่เสด็จประพาศต่อมา

พระราชวังเมืองราชบุรี

การสร้างพระราชวังเมืองราชบุรี เกิดแต่รัชกาลพระสงฆ์จะทนบำรุงหัวเมืองทางฝ่ายตะวันตกให้เจริญขึ้น ได้ชักคลองภาษีเจริญเมื่อปลายรัชกาลที่ ๔ แลชักคลองดำเนินสะดวกต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ทางไปมาค้าขายในระหว่างเมืองราชบุรีกับกรุงเทพฯ ๑ สดวกขึ้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ในสมัยนั้น ได้ไปยังเมืองราชบุรีเนื่อง ๆ เห็นว่าควรเป็นที่เสด็จประพาศอีก

แห่ง ๑ ค่ายเป็นที่สบายและไปมาถึงกรุงเทพฯ สดวกกว่าที่ประพาศ
เมืองเพชรบุรีในรัชกาลที่ ๔ จึงได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กับ
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ซึ่งได้เคยอำนวยการสร้างพระนคร
ศิริมเมืองเพชรบุรีมาด้วยกัน สร้างพระราชวังที่เมืองราชบุรี

พระราชวังริมน้ำที่เมืองราชบุรี

วังนี้สร้างตรงที่พลับพลาเดิม อยู่ทางฝั่งตะวันตกตรงเมืองราชบุรี
ข้าม ใต้กอกำแพงล้อมรอบและสร้างพระที่นั่งเป็นคอกหลังใหญ่อยู่กลาง
หลัง ๑ การค้างอยู่ที่หลังโปรดฯ ให้ใช้ เป็นโรงทหารอยู่ ระยะ ๑
ครั้นย้ายโรงทหารไปที่อื่น พระราชทานให้เป็นที่สร้างโรงตำรวจภูธร
ใต้โรงตำรวจภูธรอยู่ ณ ที่นั้นยกขึ้น

พระราชวังบนเขาสัตตนาถ

พระราชวังนี้สร้างบนยอดเขาขนาดย่อมลูกหนึ่ง อยู่ทางฝั่งวัน
ตก ห่างลำน้ำขึ้นไประยะทาง ๘๐ เส้น ทำถนนรถและวางรางเหล็ก
สำหรับรถขนของตั้งแต่วังริมน้ำขึ้นไปจนถึงเขาสัตตนาถ และมีตำหนัก
สร้างบนยอดเขาหมอบันเขาสัตตนาถไปอีก ๒ ลูก สำหรับเป็นที่ประทับ
ของเจ้านายที่ไปตามเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังเขาสัตตนาถ และเคยเสด็จออกรับ
แขกเมืองราชทูตโปรดเกล้าฯ เสด็จขึ้น แต่ได้เสด็จไปประทับเพียง
คราวเดียว แล้ววกทิ้งร้างมาจนบัดนี้

พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

พระราชวังน้อยที่เกาะศรีชังในทะเลอ่าวสยาม เขตจังหวัดสมุทรปราการ เกาะศรีชังนี้เป็นที่เสด็จประพาศมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ เพราะเป็นระยะที่ผูกทอเรือพระที่นั่งในเวลาเสด็จประพาศทะเล มาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อยังมิได้สร้างทางรถไฟ แพทย์มักแนะนำให้คนไข้ไปพักรักษาตัวหาอากาศทะเลบ้างกำลังที่เกาะศรีชัง ด้วยการไปมาสะดวกกว่าที่ชายทะเลทางอื่น ๆ ในสมัยนั้น แม้สมเด็จพระบรมราชินีนาถและสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเวลาประสูติเสด็จประทับรักษาพระองค์ ที่เกาะศรีชังเนื่อง ๆ เพราะเหตุคนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นที่เกาะศรีชัง สร้างเป็นตำหนักเครื่องไม้เป็นพื้น แต่ต่อมาเมื่อเรือพระที่นั่งมหาจักรี (ลำเก่า) แล้ว มักเสด็จประพาศหัวเมืองทางแหลมมลายู หากใครจะได้เสด็จประทับที่เกาะศรีชังไม่ ครั้นมีทางรถไฟการไปมาทางอื่นสะดวกขึ้น และที่เสด็จสร้างพระราชวังคสิดแล้ว จึงโปรดฯ ให้เรือพระที่นั่งองค์ใหญ่ที่เกาะศรีชังที่ปลุกค่างอยู่ มาสร้างเป็นพระที่นั่งวิมานเมฆที่สวนคสิด แต่นั่นก็เป็นอันเลิกพระราชวังที่เกาะศรีชัง

พระราชวังรัตนรังสรรค์

พระราชวังแห่งนี้อยู่ในเมืองระนอง เรื่องตำนานพระราชวังรัตนรังสรรค์เนื่องด้วยเรื่องตำนานเมืองระนอง เดิมเมืองระนองเป็นแต่เมืองขึ้นของเมืองชุมพร (อย่างอำเภอทกวันน) เมื่อในชั้นรัชกาลที่ ๓ จันทคอซุเจียง ซึ่งตั้งค้าขายอยู่ในเมืองตะกั่วป่า ไปพบแร่ดีบุกที่เมือง

ระนอง จึงขออนุญาตไปทำเหมืองแร่ดีบุกในทันที การทำแร่มีผล
 เจริญขึ้น จนคอคชูเจียงก็ไปตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งอยู่ณเมืองระนอง
 ต่อมาไต่รบประทอนครั้งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เมื่อ
 ยังเป็นเจ้าพระยาพระคลังที่สมเด็จพระกลาโหม จึงให้เป็นหลวงรัตน
 เศรษฐีตำแหน่งผู้รักษาเมืองระนอง (เท่ากัษนายอำเภอทกวัน) เมื่อ
 ตอนปลายรัชกาลที่ ๓ จนถึงรัชกาลที่ ๔ หลวงรัตนเศรษฐีทนบ่ารุงเมือง
 ระนองเจริญขึ้นโดยลำดับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระราชดำริเห็นว่ามิได้เห็นความชอบ อีกประการ ๑ ทรงพระราช
 ดำริว่าเมืองระนองอยู่ต่อแดนอังกฤษ จึงโปรดฯ ให้ ยกเมืองระนอง
 เป็นเมืองจัตวาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และเลื่อนยศศักดิ์ให้หลวงรัตนเศรษฐี
 (คอคชูเจียง) ขึ้นเป็นพระ ต่อมาถึงตอนปลายรัชกาลพระราชทาน
 สัญญาบัตรเลื่อนขึ้นเป็นพระยารัตนเศรษฐี มาถึงรัชกาลที่ ๕ พระยา
 รัตนเศรษฐี (คอคชูเจียง) แก่ชรา ขอพระราชทานพระบรมราชา
 นุญาตออกจากตำแหน่งหน้าที่ผู้ว่าราชการเมืองระนอง จึงทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้ เลื่อน ยศศักดิ์เป็นพระยาดำรงสุวัตร มหิศรภักดี
 ตำแหน่งจางวางกำบังราชการเมืองระนอง และทรงตั้งพระศรีโลหภูมิ
 พิทักษ์ (คอคชิมก้อง) บุตรพระยาดำรงสุวัตร ๑ เป็นพระยารัตนเศรษฐี
 ผู้ว่าราชการเมืองระนองต่อมา

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ
 เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายใต้มาโดยวันตก เป็นครั้งแรกที่จะเสด็จ
 ไปถึงเมืองระนอง พระยารัตนเศรษฐี (คอคชิมก้อง) สร้างที่ประทับ

รัชเสด็จขึ้นเนินควนอันอยู่กลางเมือง สร้างลवनด้วยเครื่องก่อประกอบ
 กัณฑ์ไม้แก่นอย่างมั่นคง ประสงค์จะถวายเป็นราชพลีสนองพระเดชพระ
 คุณ ซึ่งไต่ทรงชบเลี้ยงสกลวงศ์มา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นตำรับว่า ทำงตงามมั่นคง
 สมควรจะเป็นวังยิ่งกว่าจะเป็นพลับพลา จึงพระราชทานนามว่า “พระ
 ราชวังรัตนรังสรรค์” ให้เป็นเกียรติยศแก่เมืองระนองและสกลของพระ
 ยารัตนเศรษฐีด้วย แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่าที่เมืองระนองนาน ๆ จะ
 เสด็จประพาศครั้งหนึ่ง วังตั้งไว้เปล่าก็จะชำรุดชดโสมเสีย จึง
 พระราชทานพระบรมราชานุญาต ว่าโดยปรกติให้ใช้พระราชวังนี้เป็น
 ศาลารับแขก และทำกาารพิธีสำหรับบ้านเมือง ต่อมีการเสด็จประพาศ
 เมื่อใดจึงให้จัดเป็นที่ประทับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล
 ปัจจุบันนี้เสด็จไปประทับที่พระราชวังรัตนรังสรรค์ เมื่อยังดำรงพระ
 ยศเป็นสมเด็จพระยุพราชครั้ง ๑ ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ก็เสด็จไปประ
 ทับอีกครั้ง ๑

พระราชวังบ้านบน

พระราชวังนี้อยู่ที่เมืองเพชรบุรี สร้างในตอนปลายรัชกาลที่ ๕
 เหตุด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในกรุงเทพฯ
 ถึงฤดูฝนชุกในเทือนกันยายนมักประชวร ได้ลองเสด็จฯ แปรสถาน
 ไปประทับตามหัวเมือง ทรงสำราญที่เมืองเพชรบุรี จึงโปรดฯ ให้สร้าง
 พระราชวังชนบทตำบลบ้านบน ริมลำน้ำฝั่งตะวันตกทางใต้เมืองเพชรบุรี
 เพราะพระนครศิวิลซึ่งสร้างไว้แต่รัชกาลที่ ๔ อยู่บนยอดเขาไม่เหมาะแก่

การที่จะเสด็จไปประทับในฤดูฝน แต่การสร้างพระราชวังที่บานบนเมือ
รัชกาลที่ ๕ สำเร็จเพียงทำถนนหนทางและปลูกพระตำหนักเครื่องไม้เป็น
ที่ประทับชั่วคราว ส่วนพระราชมณเฑียรนั้นค้างอยู่ มาสร้างสำเร็จได้
เสด็จประทับในรัชกาลปัจจุบันนี้ และพระราชทานนามว่า “พระราม
ราชนิเวศน์” สืบมา

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้ทรงสร้างวัง ๔ แห่ง คือบูรณะ
“วังใหม่” ข้างเหนือพระราชวังบวร ๑ ที่ใต้พระมณเฑียรในเรืองวังครั้ง
รัชกาลที่ ๕ นั้นแห่ง ๑ สร้างตำหนักเป็นที่ประทับที่ริมบ่อมเสื่อช้อนเลี้ยง
แขวงจังหวัดสมุทรปราการ เมื่อทรงอำนาจการบูรณะบ่อมนั้นแห่ง ๑ สร้าง
ตำหนักที่ประพาศณทนานางน้ำ ที่ตำบลบางนาแขวงจังหวัดพระประแดง
แห่ง ๑ ที่ตำบลบางยี่โท แขวงจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแห่ง ๑ ตำหนัก
ที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงสร้างตามหัวเมืองล้วนเป็นเครื่องไม้
ทุกแห่ง ทุกวันนั้นหามั้แห่งใดเหลืออยู่ไม่

วังเจ้านาย

วังเจ้านายสร้างในรัชกาลที่ ๕ มีมาก เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระเจ้าน้องยาเธอ
ยังไม่ได้เสด็จออกวังตั้งนั้น ที่วังเตรียมไว้แล้วก็มี ที่ยังทรงพระเยาว์ไม่มี
ที่วังก็หลายพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
ทรงจัดสร้างวังพระราชทานทุกพระองค์ ส่วนวังพระเจ้าน้องยาเธอได้
พระรณมาเป็นรายวังมาในตอนที่ด้วยวังพระเจ้าลูกยาเธอรัชกาลที่ ๕ แล้ว
แต่ยังมีวังสร้างใหม่สำหรับเจ้านายชั้นอื่นอีก คือเมื่อสร้างพระราชอุทยาน

สรณมัย เขตพระราชอุทยานที่วังซึ่งสร้างครั้งรัชกาลที่ ๑ ที่ริม
 สนามชัยทั้ง ๓ วัง ในขณะนั้นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประคิษุ
 วรการประทับอยู่วังเหนือ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรนทร
 บดินทรประทับอยู่วังกลาง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ
 ประทับอยู่วังใต้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรง
 สร้างวังใหม่พระราชทานแทนวังเดิมทั้ง ๓ พระองค์ แต่กรมขุนวรจักร
 สมเด็จพระทรงสร้างวังโดยลางังพระองค์ ไปทรงซื้อที่ดินที่ริมถนนเจริญ
 กรุง ตอนนอกพระนครสร้างวังใหม่ (ที่ริมถนนวรจักรวัดคัน) จึงคง
 ต้องสร้างวังพระราชทานแก่ ๒ แห่ง โปรดฯ ให้จัดที่ดิน (ครั้งรัชกาล
 ที่ ๓) ที่ริมคลอง (ตลาด) คูเมืองเดิมปากตะวันตก ตั้งแต่เชิงสะพาน
 หัวจรเข้าไ้ทางใต้สร้างเป็นวัง

๑. วังสวนหลวง วังเหนือ

เป็นวังกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร เสด็จประทับอยู่จนตลอด
 พระชนมายุ

๒. วังสวนหลวง วังใต้

เป็นวังพระองค์เจ้าประคิษุวรการ ประทับอยู่จนตลอดพระชนมายุ
 เมื่อวังทั้ง ๒ นี้ว่าง จึงโปรดฯ ให้สร้างสถานที่ว่าการกระทรวง
 เกษตรวิธีการในที่นั้นต่อมา.

การสร้างวังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ใน
 รัชกาลที่ ๕ ฝิดกับรัชกาลก่อน ๆ ด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้า
 ลูกยาเธอเสด็จไปศึกษาวิชาการณประเทศยุโรปอยู่หลาย ๆ ปีแทบทุก

พระองค์ การสร้างวังโปรก ๆ ให้หรือไว้ลงมือสร้างต่อเมื่อเสด็จกลับ
ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้
เจ้าของวังทรงเลือกแบบอย่างตามพอพระฤทัย ไม่สร้างเป็นวังแบบ
เดียวกันอย่างรัชกาลก่อน ๆ เพราะฉนั้นวังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และ
พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๕ จึงได้สร้างต่อตอนปลายรัชกาลโดยมาก
ที่ยังไม่ทันสร้างก็มี อีกประการ ๑ ในรัชกาลที่ ๕ พระนครมีคัง
สมบูรณชนกว่าแต่ก่อน ที่ในพระนครบ้านเรือนยัดเยียดหนาแน่น จึง
โปรดฯ ให้ทำถนนขยายเขตพระนครให้กว้างขวางออกไปทั้งทางด้าน
เหนือด้านตะวันออกและด้านใต้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าที่สถานพระนครอยู่
เป็นผาสุกกว่าในพระนคร วังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยา
เธอในรัชกาลที่ ๕ จึงสร้างที่สถานพระนครทั้งนั้น จะพรรณาคือไป.

๑ วังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

เดิมสร้างวังใหม่ที่ทุ่งประทุมวัน “เรียกกันว่าวังกลางทุ่ง” ต่อ
มามีพระราชประสงค์จะใคร่ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จประทับ
อยู่ใกล้พระองค์ในเวลาทรงศึกษาวิชาการแผ่นดิน เหมือนอย่างเมื่อ
ครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยโปรดฯ ให้พระองค์
เสด็จประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังเมื่อรัชกาลก่อน จึงโปรดฯ ให้
สร้างพระตำหนักชนบทโรงแสงเก่า (คือพระที่นั่งภาณุมาศจรัญญัติน)
แต่สร้างยังไม่ทันแล้วเสร็จ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สวรรคต
เสียก่อน จึงหาได้ประทับไม่

๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้

เดิมจะสร้างวังที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ขณะ ครั้นเมื่อเสด็จไปศึกษาวิชาการอยู่ต่างประเทศยุโรป ทรงเฉลิมพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อเสด็จกลับมาจึงโปรดฯ ให้ประทับที่พระราชวังสราญรมย์ แล้วโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักสวนจิตรลดา (คือพระตำหนักหลังเห็นอินทผลัมอยู่ในบริเวณสวนปารุสกวันบัดนี้) พระราชทานเป็นที่ประทับที่สวนดุสิตอีกแห่ง ๑ ต่อมาได้โปรดฯ ให้สร้างวังจันทร์ทิรมณเฑียรมาศ (คือถนนราชดำเนินนอกบัดนี้) ตอนต่อกษัตริย์หลวงเช็งสพานมีขบวนวังสวรรค์ เป็นที่ประทับสำหรับพระเกียรติยศ แต่สร้างยังไม่ทันแล้วสิ้นรัชกาลที่ ๕ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ หาได้ประทับที่วังจันทร์ไม่

๓ วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต

สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมแม่น้ำท่าช้างขนาบชนพรหม จึงเรียกกันว่า “วังขางชนพรหม” เสด็จประทับอยู่บัดนี้

๔ วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

เดิมจะสร้างวังที่ริมแม่น้ำ ตรงถนนจักรเพ็ชร ตอนหน้าวัดราชบุรณะ ครั้นเมื่อเสด็จกลับจากยุโรป โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักปารุสกวัน (คือพระตำหนักหลังใต้) พระราชทานเป็นที่ประทับในสวนดุสิตมาจนตลอดรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงสมัคจะประทับอยู่

ที่พระตำหนักป่ารุกข์วันต่อไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระ
 กรุณาโปรด ฯ พระราชทานพระตำหนักจิตรลดารโหฐานให้รวมเป็นบริเวณ
 เดียวกับสวนป่ารุกข์วัน ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช ฯ เสด็จประทับต่อมา
 จนตลอดพระชนมายุ.

๕ วังสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา

เดิมกะที่วังที่ริมแม่น้ำคอนไต่ปากคลอง (ตลาด) คูเมืองเดิม
 ครั้นเสด็จกลับจากทรงศึกษาในยุโรป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้ทรงศึกษาราชการอยู่ใกล้พระองค์ จึง
 โปรด ฯ ให้สร้างพระตำหนักพักชั่วคราวพระราชทานที่สวนดุสิต ทรงวิม
 ถนนิยพร (คือถนนอิทธิโยคนิ) พระราชทานนามที่บริเวณตำหนักนั้น
 ว่า “สวนกุหลาบ” เสด็จอยู่มาจนตลอดรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลปัจจุบัน
 นั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ขยายเขตที่สวนกุหลาบกว้างขวางกว่า
 แต่ก่อน และสร้างพระตำหนักกับท้องพระโรงเป็นเครื่องถาวรพระราช
 ทานเสด็จประทับอยู่จนทุกวันนี้.

๖ วังสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์

พระราชทานที่วังริมถนนประทุมวัน (คือถนนพระราม ๑ บัดนี้)
 ข้างปากเหนือจนตกคลองแสนแสบ ยังกำลังทรงศึกษา ณ ประเทศยุโรป
 จึงไม่ได้สร้างพระตำหนักจนตลอดรัชกาลที่ ๕

๗ วังสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชย

เดิมกะที่จะสร้างวังริมแม่น้ำระหว่างวังสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมหลวง
 พิษณุโลกประชานาถ กับวังสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา

ครั้นเสด็จกลับจากทรงศึกษาในประเทศยุโรปในรัชกาลปัจจุบัน ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้พระราชวังประทุมวันครั้งรัชกาล
ที่ ๕ ให้สร้างวังเสด็จประทับอยู่ในบัดนี้.

๘ วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา

เดิมกะทิงทริมถนนอัยยวงศ์ในพระนคร ตอนต่อกับถนนจักร
เพ็ชร คือตรงที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกระว่า
จะสร้างวังพระราชทานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่
เดิม และได้โปรดฯ ให้พระยาพิชัยสงคราม (ฮ่า) อยู่เมื่อในรัชกาล
ที่ ๕ นั้น ครั้นเสด็จกลับมาจากทรงศึกษาในยุโรปในรัชกาลปัจจุบัน
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้สร้างวังทริมถนนสามเสน
ฟากตะวันตก ตอนริมคลองสามเสน ใช้นามวังว่า "วังสุโขทัย"
เสด็จประทับอยู่ในบัดนี้.

๙ วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์

สร้างวังใหม่พระราชทานทริมถนนลวงหลวงต่อถนนคองขาว (คือ
ถนนนครราชสีมาในบัดนี้) เสด็จประทับมาแต่รัชกาลที่ ๕ จนบัดนี้.

๑๐ วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ

สร้างวังใหม่พระราชทานทริมแม่น้ำ ใต้ปากคลองผดุงกรุงเกษม
ซึ่งออกแม่น้ำข้างเหนือ เสด็จประทับมาแต่รัชกาลที่ ๕ จนบัดนี้.

๑๑ วังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

สร้างวังใหม่พระราชทานทริมถนนสามเสนฟากตะวันตก ริม
สะพานเทเวศร์นครนิมิตร์ เสด็จประทับอยู่จนถึงจนตลอดพระชนมายุ.

๑๒ วัฏกรมหลวงปราจิณกิติบดี

สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมถนนหลวงต่อกับถนนสามเสนปาก
 ทวันออกที่เชิงสะพานเทเวศร์นครนิคม เสด็จประทับทวงเงินตลอด
 พระชนมายุ.

๑๓ วัฏกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมถนนกรุงเกษม ต่อคลองมหานาค
 ปากเหนือ เสด็จประทับทวงเงินตลอดพระชนมายุ.

๑๔ วัฏกรมหลวงชุมพรเขตร์อุดมศักดิ์

สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมถนนหลวง ตอนต่อปากคลอง
 เปรมประชากรปากใต้ เสด็จประทับมาแต่รัชกาลที่ ๕ จนถึงบัดนี้.

๑๕ วัฏกรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน

สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมถนนหลวงปากเหนือตอนต่อถนน
 บริพัตร เสด็จประทับมาแต่รัชกาลที่ ๕ จนถึงบัดนี้.

๑๖ วัฏกรมหมื่นพิชัยมหิทรโรดม

เดิมได้พระราชทานที่สร้างวังที่ริมถนนกรุงเกษม ตอนต่อถนน
 หลานหลวงปากเหนือ ตรงที่เพนบ้านเจ้าพระยาตรีวิไชยชนินทร์และบ้าน
 พระยาสุริยานุวัตรอยู่บัดนี้, แต่กรมหมื่นพิชัยฯ ทรงสมัคจะสร้างวังที่
 บ้านเจ้าพระยามหิทรศักดิ์ดำรง เจ้าคนตา ซึ่งได้ทรงรับมรดก พระบาท
 สมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงรับซื้อที่ๆ ได้พระราชทานนั้น
 และสร้างกำหนดพระราชทานที่วังใหม่ อยู่ริมแม่น้ำข้างใต้ตลาดท่าเตียน
 กรมหมื่นพิชัยฯ ประทับอยู่ทวงเงินตลอดพระชนมายุ.

๑๗) วัฏกรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร

สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมถนนกรุงเกษม ครอบตอกับถนน
หลานหลวงปากใต้ เสด็จประทับมาแต่รัชกาลที่ ๕ จนบัดนี้

๑๘) วัฏกรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี

สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมถนนพายัพ (คือถนนนครไชยศรี
บัดนี้) ข้างปากใต้ ครอบที่ซึ่งพระราชทาน เจ้าदारวาศมี พระ
ราชชายา ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำ เสด็จประทับอยู่วังนั้นตลอดพระชนมายุ

๑๙) วัฏกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส

สร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมถนนลูกหลวง ครอบตอกับถนนนคร
สวรรค์ปากใต้ เสด็จประทับที่วังนั้นตลอดพระชนมายุ

๒๐) วัฏกรมขุนชัยนาทนเรนทร

ได้พระราชทานที่สร้างวังที่ริมถนนหลวงปากใต้ ครอบตรงกั้วัด
เทพศิรินทราวาส ส่วนค้ำหนักนั้น เมื่อเสด็จกลับจากทรงศึกษา
ณประเทศยุโรปในรัชกาลปัจจุบัน สร้างเป็นค้ำหนักพักชั่วคราว ยัง
ไม่ได้สร้างค้ำหนักเครื่องถาวร

อนึ่ง เมื่อพระราชทานที่พระราชวังเดิมให้เป็นโรงเรียนนายเรือใน
รัชกาลที่ ๕ พระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้า
ฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์จะต้องย้ายจากวังนั้น พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังพระราช

ทาน ๒ วัง ๑ วัง เหล่านี้หน้าออกถนนหลานหลวง ๓ วัง หน้าออก
ถนนคำรังรักษ์ ๓ วัง หลังวังติดกัน

วังที่ ๑ ทางถนนคำรังรักษ์ ปลายตะวันออก พระราชทานกรม
หมื่นอนพวงศ์จกรพรรดิ

วังที่ ๒ ทางถนนคำรังรักษ์ อยู่กลาง พระราชทานหม่อมเจ้า
คณียวรรณช้อยทวงนจนสนชพตภย

วังที่ ๓ ทางถนนคำรังรักษ์ ปลายตะวันตก พระราชทานหม่อมเจ้าชย
บุตรอยทวงนจนสนชพตภย

วังที่ ๑ ทางถนนหลานหลวง ปลายตะวันออก พระราชทานกรม
หมื่นอนวัตรจากรุณคดี

วังที่ ๒ ทางถนนหลานหลวง อยู่กลาง พระราชทานหม่อมเจ้า
ครุณวิวิธมน

วังที่ ๓ ทางถนนหลานหลวง ปลายตะวันตก พระราชทานหม่อม
เจ้าทศสิริวงศ์

พระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญที่ ๕ ได้ขอวัง ๓๐ พระ
องค์ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญประทานวังเก้าข้าง เมื่อกรมพระ
ราชวังบวร ฯ ทิวงคดียังไม่ทันได้ประทานวังข้าง จะกล่าวเป็นราย
พระองค์ต่อไป

๑ พระองค์เจ้าวิไลยวริลาศ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
ประทาน "วังใหม่" ครึ่งหนึ่ง คือวังเดิมของกรมพระราชวัง ฯ ที่ริม
คลองคูเมืองเดิมปากเหนือ ประทานพระองค์เจ้าวิไลยวริลาศ ตอน

ทางควนออก
รัชกาลที่ ๕

ประทับอยู่ที่วังนงนิจชอสร้าง โรงพยาบาลทหารใน

๒ กรมหมื่นชาญชัยวรยศ เติมกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
ประธานวังสพานเสี้ยว วังที่ ๓ (คือที่พระองค์เจ้านชประทับอยู่แต่ก่อน)
ต่อมาเมื่อพระองค์เจ้านันทวันสิ้นพระชนม์ หม่อมเจ้าในกรมหมื่นบริรักษ์
นรินทรฤทธิ กษัตริย์หม่อมเจ้าในพระองค์เจ้านันทวันตกลงแลกวังกับกรม
หมื่นชาญชัย ๑ กรมหมื่นชาญชัย ๑ ย้ายมาประทับที่วังสนามวังนำ
วังที่ ๒ จนเมื่อจะต้องการที่ทำถนนราชดำเนิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ๑ จึงพระราชทานวังใหม่ที่มีถนนสามเสนปากควน
ตกคองใกล้กับถนนซ่งซี (คือถนนราชวิถีต้น) กรมหมื่นชาญชัย ๑
ประทับอยู่ที่วังนมาจนตลอดพระชนมายุ

๓ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวพระราชทานที่วังที่ขานลาว หลังวังบูรพาภิรมย์

๔, พระองค์เจ้าสุทศิณีภาธร พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานบ้านพันเงินซึ่งตกเป็นทาสว่าง อยู่ใกล้วัด
ราชสีหราชารามแขวงจังหวัดนครบุรีเป็นทวัง ประทับอยู่ที่วังนจนตลอดพระ
ชนมายุ

๕ พระองค์เจ้าโสภาสไพศาล อยู่วังกรมหมื่นราชศักดิ์โสทร
สิ้นพระชนม์เสียก่อนได้พระราชทานที่วัง

๖ พระองค์เจ้าจรูญรวรฉวี อยู่บ้านพระยาภักดีภูบาล ซึ่งเป็นคุณ
กาที่ครอบครัวถนอมบ้านตะนาว

๗ พระองค์เจ้าวิบูลย์พรพรหมรังษี ^{๑๑} อยู่บ้านพระยาจำนงสรไกร
ซึ่งเป็นคุณตา ^{๑๒} ตรีหมแม่ ^{๑๓} นำไต่ ^{๑๔} ตาหนัก ^{๑๕} แพร้ว ^{๑๖} นำ จนตลอดพระชนมายุ

๘ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ^{๑๗} พระบาทสมเด็จพระเจ้า ^{๑๘} พระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน ^{๑๙} ทวง ^{๒๐} ตรีหม ^{๒๑} คลอง ^{๒๒} ขาง ^{๒๓} กอก ^{๒๔} ใหญ่ ^{๒๕} ฟาก ^{๒๖} ใต้ ^{๒๗} ฌ ^{๒๘} คำ ^{๒๙} บล
บ้านมอญ ^{๓๐} ใน ^{๓๑} แขวง ^{๓๒} จังหวัด ^{๓๓} รัตน ^{๓๔} บุรี

๙ พระองค์เจ้าชัยรัตนวโรภาส ^{๓๕} กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
ประทาน ^{๓๖} “ ^{๓๗} วัง ^{๓๘} ใหม่ ” ^{๓๙} ครั้ง ^{๔๐} หนึ่ง ^{๔๑} ตอน ^{๔๒} ออก ^{๔๓} ถน ^{๔๔} น ^{๔๕} พระ ^{๔๖} ราช ^{๔๗} ธานี ^{๔๘} คัย ^{๔๙} ประ ^{๕๐} ทับ
อยู่ ^{๕๑} ที่ ^{๕๒} วัง ^{๕๓} งาม ^{๕๔} จน ^{๕๕} ตลอด ^{๕๖} พระ ^{๕๗} ชน ^{๕๘} มาย

๑๐ พระองค์เจ้าบวรวิสุทธิ ^{๕๙} อยู่บ้านพระยาทิพมณฑไทร ^{๖๐} ซึ่ง
เป็น ^{๖๑} คุณ ^{๖๒} ตา ^{๖๓} ตรี ^{๖๔} หม ^{๖๕} ถน ^{๖๖} น ^{๖๗} เพ็ ^{๖๘} ง ^{๖๙} น ^{๗๐} คร ^{๗๑} ตอน ^{๗๒} ตก ^{๗๓} คล ^{๗๔} ของ ^{๗๕} หล ^{๗๖} ล ^{๗๗} ฟาก ^{๗๘} ใต้ ^{๗๙} จน ^{๘๐} ตลอด
พระ ^{๘๑} ชน ^{๘๒} มาย

^{๘๓} เร ^{๘๔} อง ^{๘๕} วั ^{๘๖} ง ^{๘๗} ที่ ^{๘๘} ส ^{๘๙} ราง ^{๙๐} ใน ^{๙๑} รัช ^{๙๒} กาล ^{๙๓} ที่ ^{๙๔} ๕ ^{๙๕} ส ^{๙๖} ัน ^{๙๗} ความ ^{๙๘} เพียง ^{๙๙} เท่า ^{๑๐๐}

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญจึ่งเก๋าทมรายพระนามเจ้านาย

ในรัชกาลที่ ๑

- กรมพระราชวังขบรมมหาสุรสิงหนาท นำ ๑,๑๐,๑๔
- กรมพระราชวังหลัง นำ ๑,๑๓
- เจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) นำ ๑,๒๐,๒๓
- เจ้าฟ้า กรมหลวงเสนานุรักษ์ (พระยัฒมุน้อย) นำ ๒๐
- เจ้าฟ้า กรมหลวงจักรเจษฎา นำ ๑,๑๔
- เจ้าฟ้า กรมหลวงอิเษครยทินทร นำ ๑,๒๓
- เจ้าฟ้า กรมหลวงนรินทรวณเรศวร นำ ๑,๑๗
- เจ้าฟ้า กรมหลวงเทพหริรักษ์ นำ ๒,๑๕
- เจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรี นำ ๒๓,๒๓
- เจ้าฟ้า กรมขุนอิศราอนุรักษ์ นำ ๑๗,๒๓
- เจ้าฟ้า กรมขุนกระษัตราธิบดี นำ ๒๔
- พระองค์เจ้ากลาย นำ ๒๗
- กรมหมื่นอินทรพิพิธ นำ ๒๗
- กรมหลวงเทพพลภักดิ์ นำ ๒๖
- กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ (กรมพระราชวังขบรมฯ ในรัชกาลที่ ๓) นำ ๒๕
- กรมหมื่นจิตรภักดิ์ นำ ๒๗
- กรมหมื่นศรีสุนทร นำ ๒๗
- กรมพระวามิสีเรศวร นำ ๒๗
- สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงผนวชแต่ยังไม่ออกวัง

กรมหมื่นสรินทรราชย์ นำ ๒๓
 กรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ์ นำ ๓๐
 กรมหลวงรักษารณเวศวร นำ ๓๐
 กรมหมื่นศรีสุเทพ นำ ๒๗
 กรมหมื่นฉนวนคหวิรัชย์ นำ ๓๐
 กรมหมื่นไกรสรวิชาติ นำ ๒๗

ในกรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๑

พระองค์เจ้าลำทวน นำ ๓๑
 พระองค์เจ้าอินทปัต นำ ๓๒
 พระองค์เจ้ากอนแก้ว นำ ๓๓
 พระองค์เจ้าข้าง นำ ๓๒
 กรมหมื่นเสนาเทพ นำ ๓๑
 พระองค์เจ้ามั่ง นำ ๓๓
 พระองค์เจ้าสังหาราช สืบไม่ได้ความ
 กรมขุนนรานุชิต นำ ๓๒
 พระองค์เจ้ายวี้นำ ๓๒
 พระองค์เจ้าสุก สืบไม่ได้ความ
 พระองค์เจ้าเพชรหึง สืบไม่ได้ความ
 พระองค์เจ้านพเก้า นำ ๓๓
 พระองค์เจ้าเนร สืบไม่ได้ความ

ในกรมพระราชวังหลัง

กรมหมื่นนราเทเวศร์ หน้า ๑๓
 กรมหมื่นนเรศวรโยธี หน้า ๑๓
 กรมหลวงเสนีบริรักษ์ หน้า ๑๓
 พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ หน้า ๑๓

เจ้านายนอกพระราชวงศ์

กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ หน้า ๒,๑๕
 พระองค์เจ้าชนเฉวี หน้า ๒,๑๘
 กรมขุนสุนทรภุชเชศวร หน้า ๒,๑๗

ในรัชกาลที่ ๒

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า ๒๔,๓๗
 กรมหมื่นสุนทรธิปัตย์ หน้า ๓๗,๔๑
 กรมหมื่นเสด็จสุนทร หน้า ๓๗,๔๑
 สมเด็จกรมพระยาเทชาทิศร์ หน้า ๓๗,๔๑,๔๒,๖๐
 กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร หน้า ๓๗,๓๘
 กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ หน้า ๓๗,๔๐
 พระองค์เจ้าเรณู หน้า ๓๗,๔๑
 พระองค์เจ้าอำไพ หน้า ๓๗
 พระองค์เจ้านิยม หน้า ๓๗,๓๘
 พระองค์เจ้าชัชตยวงศ์ หน้า ๓๗
 กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ หน้า ๓๗,๓๘

- กรมหมื่นสนธิทนเรนทร หน้า ๓๗, ๓๘
- กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ หน้า ๒๘, ๓๗
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า ๒๓, ๓๘, ๖๒, ๖๓, ๖๔, ๖๕, ๖๖, ๖๗, ๖๘, ๖๙, ๗๐
- กรมพระเทเวศร์วิชัยรินทร หน้า ๔๒, ๔๔
- กรมหลวงสรรพคดีปรัชญา หน้า ๓๗, ๔๒
- กรมหลวงวงศาธิราชสนิท หน้า ๒๒, ๔๐, ๔๒, ๔๓
- พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ หน้า ๒๓, ๔๓, ๖๒, ๖๙
- กรมขุนสถิตย์สถาพร หน้า ๒๗, ๔๓
- กรมหมื่นถาวรรวยศ หน้า ๔๓, ๔๓
- กรมหมื่นอลงกตกิจปรัชญา หน้า ๒๗, ๔๓
- กรมหลวงวรศักดิ์คณาพิศาล หน้า ๔๓, ๔๕
- กรมหมื่นนภบาลบริรักษ์ หน้า ๔๓, ๔๕, ๕๙
- เจ้าฟ้าอาภรณ์ หน้า ๒๕, ๒๖, ๔๓
- กรมขุนวรจักรธรานุภาพ หน้า ๓๐, ๓๓, ๔๓, ๔๖
- พระองค์เจ้าเกตุร หน้า ๔๔, ๔๕
- สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบำราฐปรมัยถีกษ หน้า ๒๕, ๒๖, ๔๔
- เจ้าฟ้าปิ๋ว หน้า ๔๔

ในกรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒

- กรมขุนธิเบศรบวร หน้า ๒๐, ๔๖
- กรมหมื่นอมรมนตรี หน้า ๔๖

- กรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศกดิ์เทศ หน้า ๔๖, ๔๗
 พระองค์เจ้าภุมรินทร์ หน้า ๔๗
 กรมหมื่นอมเรศวรวิคมี หน้า ๔๘
 พระองค์เจ้าเลื้อน หน้า ๔๘
 พระองค์เจ้าไวย หน้า ๔๘
 พระองค์เจ้ากระต่าย หน้า ๔๘
 พระองค์เจ้าทัษิติม หน้า ๔๘
 สมเด็จพระยาบวรเดศวรวิยาลงกรณ์ หน้า ๔๘
 พระองค์เจ้าชมแสง หน้า ๔๘, ๔๙
 พระองค์เจ้าสาทิพักร หน้า ๔๘, ๕๐
 กรมหมื่นอนันตการฤทธิ หน้า ๔๘, ๔๙, ๕๐
 พระองค์เจ้าศรีสังข์ หน้า ๔๘, ๔๙
 พระองค์เจ้ารัชนิกร หน้า ๔๘, ๕๓
 พระองค์เจ้าทศทรง หน้า ๔๘
 กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ หน้า ๔๘, ๕๐
 พระองค์เจ้าสวอน หน้า ๔๘, ๕๓

ในรัชกาลที่ ๓

- สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศยาพิทักษ์ หน้า ๕๒, ๕๔, ๕๖
 พระองค์เจ้าลักษณานุกุณ หน้า ๕๔, ๕๖
 กรมหมื่นเชษฐาธิเบน หน้า ๕๒, ๕๓
 กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร หน้า ๓๐, ๕๒, ๕๓, ๕๖

พระองค์เจ้าจางอนรต หน้า ๕๒, ๕๓
 กรมหมื่นภมรินทร์ภักดี หน้า ๕๒, ๕๔
 กรมขุนราชสีหวิกรม หน้า ๒๕, ๕๕
 พระองค์เจ้าเขยก หน้า ๕๓, ๕๕
 กรมหมื่นออกดลยลัทธิณสมบัติ หน้า ๒๕, ๕๕, ๕๖
 กรมหมื่นออกมรัตนราช หน้า ๕๔, ๕๕, ๕๖
 พระองค์เจ้าลายทอง หน้า ๕๓, ๕๕
 พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ หน้า ๕๕, ๕๖
 กรมหมื่นภยคีราชฤทัย หน้า ๕๖
 กรมขุนภวนิยน์นฤเบนทรธิบาล หน้า ๕๗
 กรมหลวงยดอินทรวไพศาลโสภณ หน้า ๕๔, ๕๗, ๕๘
 กรมขุนเจริญผลภูลสวัสดิ์ หน้า ๕๗
 พระองค์เจ้าจินดา หน้า ๕๗, ๕๘

ในกรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๓

พระองค์เจ้าสว่าง หน้า ๓๘, ๖๐
 พระองค์เจ้ากำภ หน้า ๓๓, ๖๐
 พระองค์เจ้าอภัย หน้า ๓๘, ๖๐
 กรมหมื่นอานภาพพิศาลศักดิ์ หน้า ๖๐, ๖๓
 เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ หน้า ๓๗, ๖๐
 พระองค์เจ้านุช หน้า ๔๗, ๖๐
 พระองค์เจ้าแฉ่ง หน้า ๓๘, ๖๐
 พระองค์เจ้าเรงคนอง หน้า ๓๓, ๖๐
 พระองค์เจ้าอินทวงศ์ หน้า ๖๓

ในรัชกาลที่ ๔

กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส หน้า ๗๒

กรมหมื่นวิษณุนารณินาถร หน้า ๗๓

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า ๖๔, ๖๖, ๖๗, ๖๘,
๖๙, ๗๓, ๗๔, ๗๘, ๗๙, ๘๐, ๘๓, ๘๒, ๘๓, ๘๔

พระองค์เจ้าเสวตวรลาภ หน้า ๗๔

กรมพระนเรศวรฤทธิ หน้า ๗๔, ๗๗

กรมหลวงพิชิตปรีชากร หน้า ๗๔, ๗๗

กรมหลวงอดิศรอุดมเดช หน้า ๕๓, ๗๔, ๗๗, ๗๘

กรมหมื่นถนอมเรศจักรกัถิ ว่า ๓๘, ๗๔, ๗๘

กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม หน้า ๕๗, ๖๓, ๗๔

กรมหลวงพรหมวรานรัถย์ หน้า ๔๕, ๗๕, ๗๘

กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร หน้า ๔๖, ๗๕, ๗๘

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ หน้า ๒๒, ๖๕, ๗๕

พระองค์เจ้าอนุกรมภอนันตนครชัย หน้า ๗๕

กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ หน้า ๕๓, ๗๕, ๗๘

กรมขุนสิริวัชรสิงภาค หน้า ๗๕, ๗๘

กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ หน้า ๗๕, ๗๖

กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ หน้า ๗๕

พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน หน้า ๗๕, ๗๖

สมเด็จพระมหาเทววงศวโรปการ หน้า ๕๖, ๗๕, ๗๖

สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช หน้า ๖๕,๗๖,๗๗

สมเด็จพระกรมพระยาวชิรญาณวโรรส หน้า ๗๖,๗๗

กรมพระสุมทนต์อมรพันธ์ หน้า ๗๖,๗๗

กรมหมื่นวิจิตรวรณปรินิษา หน้า ๗๖,๗๗

กรมหมื่นพงศาภิธรรมหิยา หน้า ๗๖,๗๗

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ หน้า ๗๖,๗๗

กรมพระกำแพงราชานุภาพ หน้า ๗๖,๗๗

พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ หน้า ๗๖

กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา หน้า ๗๖,๗๗

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ หน้า ๖๕,๗๖

กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ หน้า ๗๖,๗๗,๗๘

กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิเศษ หน้า ๗๖,๗๗

กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย หน้า ๗๖,๗๗

ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรมพระวชิรวังษยวิชัยชาญ หน้า ๗๓,๗๕,๗๕

พระองค์เจ้าสัทธิสาร หน้า ๓๒,๗๓

กรมหมื่นพิศาลขจรศักดิ์ หน้า ๖๓,๗๔

พระองค์เจ้าภาณุมาศ หน้า ๗๐,๗๔

กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ หน้า ๗๔,๗๖

พระองค์เจ้าเขมยงคัง หน้า ๗๐,๗๔

พระองค์เจ้าชายยุคนธร หน้า ๖
พระองค์เจ้ากระจำง หน้า ๗๐,๗๔
พระองค์เจ้าโตสินี หน้า ๘๔,๘๖
กรมหมื่นวรวิวัฒน์สภารา หน้า ๘
พระองค์เจ้านันทวัน หน้า ๓๒,๘๕
พระองค์เจ้าพรหมเมศ สืบไม่ได้คว
กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ หน้า -
พระองค์เจ้าสนั่น หน้า ๘๕

ในรัชกาลที่ ๕

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

กรมหลวงราชบุรีดิเรก

กรมหลวงยาจกกิจ

กรมหลวงนครไชย

สมเด็จพระบรม

กรมหลวงชุมพร

พระบาทสมเด็จพระ

สมเด็จพระเจ้า

กรมหลวง

กรมท

สมเด็จพระ

...สควร น้ำ ๓๖๐
าร น้ำ ๓๐๒
น้ำ ๓๐๒
น้ำ ๓๐๒
น้ำ ๓๐๒
งนครราชสีมา น้ำ ๘๘
ักจันทรินทร น้ำ ๘๘
อินทราชา น้ำ ๖๕,๘๘
มวชา น้ำ ๓๐๐

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๗๔
หนังสือหายาก

